

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

На правах рукопису

ЧЕРКАШИН ОЛЕКСАНДР ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 37.091.2:614.841.3

**ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗНАНЬ ПРО
ПОЖЕЖНУ БЕЗПЕКУ У ВИХОВНІЙ ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор

Харченко Сергій Якович

Старобільськ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗНАНЬ ПРО ПОЖЕЖНУ БЕЗПЕКУ У ВИХОВНІЙ ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ.....	15
1.1. Формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі як психолого-педагогічна проблема.....	15
1.2. Зміст та сутнісні характеристики пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів.....	41
1.3. Діагностика рівня сформованості знань у молодших школярів про пожежну безпеку.....	59
Висновки до розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2. РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ОСНОВАМ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ.....	85
2.1. Наукове обґрунтування та розробка форм і методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.....	85
2.2. Експериментальне впровадження розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі	106
2.3. Аналіз ефективності розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі	133
Висновки до розділу 2.....	157

ВИСНОВКИ.....	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	166
ДОДАТКИ.....	187

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. Сучасний світ сповнений надзвичайними ситуаціями природного, техногенного, соціального характеру. Одним з видів таких небезпек довілля є пожежі. Щороку в Україні виникають десятки тисяч пожеж, у яких гинуть сотні людей, у тому числі дітей. Так, за матеріалами Державної служби України з надзвичайних ситуацій, упродовж минулого 2016 року в країні виникло 74 221 пожеж, унаслідок яких загинуло 58 дітей, 125 дітей травмовано, з початку 2017 року в пожежах загинуло 10 дітей, 14 дітей отримали травми.

Сумна статистична картина свідчить про те, що діти не знають елементарних правил пожежної безпеки та правил поведінки під час виникнення пожеж.

На відсутність в учнів молодших класів сталих умінь і навичок з протипожежної безпеки впливає низка чинників. По-перше, – мала кількість годин, що відводиться на вивчення теми «Пожежна безпека», та неможливість організації повноцінного практичного тренінгу з відпрацювання отриманих теоретичних знань під час шкільних занять, усе ще невиробленою є методика чіткого алгоритму правильних дій під час виникнення пожежі. По-друге, навчальна програма «Основи здоров'я» охоплює теоретичний та практичний курс з пожежної безпеки, у якому лише незначна частина матеріалу є пов'язаною з питаннями пожежної безпеки, відтак ця програма не відображає повною мірою всі необхідні питання, не відбиває сучасний стан протипожежної безпеки. Більшість прикладів та порад щодо подолання пожежонебезпечних ситуацій не мають прив'язки до дійсно небезпечних ситуацій сьогодення.

На допомогу вчителям початкових класів було розроблено навчальні й навчально-методичні комплекси з питань протипожежної безпеки, зокрема у цьому контексті варто згадати напрацювання Н. Бібік, Т. Бойченко,

Н. Будної, О. Гнатюк, М. Пономаренко, О. Тітченко та ін. Авторами запропоновано теоретичний курс «Основи здоров'я» для учнів 1–4 класів спеціалізованих і загальноосвітніх шкіл та практичні завдання до нього. Матеріал, що стосується протипожежного напрямку, охоплює базові поняття щодо виникнення загорань та пожеж, порядку дій при витоці газу, евакуації з шкільного закладу тощо.

Для учнів молодших класів творчі самостійні напрацювання з безпеки життєдіяльності відображено в підручниках В. Слюніна, для 1–11 класів – І. Репік та ін. З правилами безпеки для дорослих та дітей ознайомлюють у своїх працях В. Березуцький та ін. Бесіди з попередження дитячого травматизму пропонують для використання І. Ющенко та ін. Питання безпеки життєдіяльності для молодших школярів розкрито в енциклопедіях за редакцією Ю. Воробйова, в підручниках В. Володіна, В. Пономарьова, В. Ситникова. Уроки виживання пропонує у своїх науково-популярних студіях К. Рогов.

Власні методики самозбереження, виживання та безпечної поведінки в різних небезпечних ситуаціях, що можуть трапитися в житті, у тому числі й під час виникнення пожеж, розкрито в працях В. Джигерея, Є. Желібо, В. Лапіна, О. Мягченка, Ю. Скобла та ін.

Теоретичні основи безпеки життєдіяльності та цивільного захисту відображено в розвідках В. Гайченка, В. Заплатинського, О. Запорожця, Л. Орла, І. Пістуна, Ю. Чирви та ін.

Обрана проблема актуалізувала дослідження багатьох напрямків педагогічного та психологічного спрямування. Аналіз фахових публікацій показав, що проблемам формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку присвячена невелика кількість розвідок, найвагомішими серед яких є праці О. Ващенко, І. Гуріненко, А. Попкова, В. Сидоркіна, Л. Скрипник, М. Удовенко, А. Якупова. Їхні наукові розробки було продовжено ґрунтовними працями І. Іовенка, В. Купецькової, С. Чорного, які

поглибили вивчення питання принципів формування культури пожежної безпеки у школярів, психолого-педагогічних аспектів процесу формування безпечної поведінки школярів у надзвичайних ситуаціях. Особливої уваги заслуговує дисертація Л. Скрипник, яку присвячено науковому пошукові формування в підлітків навичок у сфері протипожежної безпеки.

Однак досі формування знань в учнів молодшого шкільного віку про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі не було предметом комплексного ґрунтовного дослідження.

Аналіз наукових досліджень та стану формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку підтверджено наявністю суперечностей між:

- сучасними вимогами суспільства до ефективної підготовки молодших школярів у сфері пожежної безпеки та недостатньою обґрунтованістю наукових, теоретичних та методичних засад цієї підготовки;
- важливістю спільної діяльності вчителів, рятувальників та батьків у ході комплексного вирішення проблеми формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку та відсутністю розроблених напрямків та шляхів реалізації такої взаємодії;
- необхідністю отримання учнями молодших класів засадничих знань про пожежну безпеку з урахуванням життєвих пожежонебезпечних ситуацій та відсутністю такого матеріалу з пожежної безпеки в програмах початкової школи;
- об'єктивною необхідністю впровадження ефективних форм та методів, основний зміст яких передбачає самостійне прийняття рішення школярем в умовах виникнення пожежної небезпеки для захисту свого життя та відсутністю такого напрямку роботи в навчально-виховному процесі.

Актуальність напрямку дослідження, недостатня наукова розробка обраної проблеми та необхідність її глибокого і послідовного вирішення на рівні педагогічної теорії й практики зумовили вибір теми дисертації:

«Формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до теми кафедри соціальної педагогіки Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» як складова комплексної наукової теми «Зміст і технологія соціально-педагогічної діяльності з дітьми» (державний реєстраційний номер 0107V000971). Тему дисертації затверджено Вченою радою Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол №7 від 28.02.2013 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №5 від 28.05.2013 року).

Об'єкт дослідження – процес формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

Предмет дослідження – форми і методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

Мета дослідження – науково обґрунтувати, розробити та впровадити на практиці форми та методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що формування високого рівня знань у молодших школярів про пожежну безпеку можливе в тому випадку, якщо:

- буде розроблено та впроваджено комплекс форм та методів, основний зміст яких передбачає самостійне прийняття рішення школярем у разі виникнення пожежонебезпечної ситуації шляхом вибору єдиного, правильного та безпечного алгоритму дій для захисту свого життя;
- буде запроваджено у виховний процес умовно вигадані пожежонебезпечні ситуації, в які згідно зі статистичними даними потрапляли

діти та інші можливі пожежонебезпечні випадки з урахуванням місця проживання школярів й облаштування кімнат;

– у ході виховного процесу надавати перевагу самим школярам аналізувати умовні пожежонебезпечні ситуації та здійснювати лише координацію їх рішень про практичні дії самопорятунку;

– комплекс форм та методів будуть впроваджуватися за допомогою суб'єкт-об'єктного впливу «вчителі – рятувальники – батьки».

Для досягнення мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу навчально-методичної та наукової літератури виявити ступінь дослідження проблеми формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку, а також визначити пошуки до реалізації формування у молодших школярів протипожежних знань.

2. Визначити зміст та сутнісні характеристики пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів.

3. Розробити критеріальний апарат та здійснити на його основі діагностику існуючого рівня знань у молодших школярів про пожежну безпеку.

4. Здійснити наукове обґрунтування та розробку форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

5. Експериментально перевірити на практиці ефективність розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, багатофакторності, реалізація яких дозволила в динаміці простежити за становленням системи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку в періоди 1910–1990 рр. (А. Березовський, А. Новиков, Н. Рогачков); сукупність джерел з пожежної безпеки в контексті безпеки життєдіяльності дитини (П. Атаманчук,

Я. Бедрій, П. Воробієнко, В. Джигерей, В. Дивак, Є. Желібо, В. Жидецький, В. Заплатинський, О. Запорожець, М. Козяр, В. Лапін, Л. Михайлов, В. Михайлюк, та ін.); наукові теорії та концепції психолого-педагогічного аспекту вітчизняного досвіду щодо навчання молодших школярів пожежній безпеці; вихідні ідеї психології про вікові особливості молодших школярів в умовах пожежної небезпеки та надзвичайних ситуаціях (Л. Горіна, Р. Григорян, І. Гуріненко, Я. Каплан, В. Купецькова, Л. Машковцева, Е. Пірмагомедова, А. Попков, В. Сидоркин, Л. Скрипник, Л. Сорокіна, М. Удовенко, С. Чорний, А. Юхименко та ін.); положення чинних законодавчо-нормативних актів у галузі виховної роботи учнів початкової школи; зміст пожежної безпеки у виховному процесі молодших школярів (І. Бех, Н. Бібік, Т. Бойченко, Н. Будна, О. Гнатюк, Н. Митохір, В. Тесля, О. Тітченко, Г. Яцук та ін.).

Нормативно-правову базу дослідження складають: Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI; Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 10.06.2011 № 572 «Про Типові навчальні плани початкової школи», рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 26.08.2011 (протокол № 2/4-2); Основи здоров'я. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи; Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243 «Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України»; Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні.

Поставлені завдання зумовили вибір **методів дослідження: теоретичні** (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація теоретичних та експериментальних даних) – для вивчення вітчизняної та зарубіжної наукової, психолого-педагогічної, педагогічної літератури, визначення базових понять, обґрунтування та розв'язання проблем формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку); *емпіричні*

(групові й індивідуальні бесіди, тестування, ігрові вправи та тренінги, моніторинг, педагогічне спостереження, експертне опитування) – для визначення стану предмета дослідження та діагностики процесу формування у молодших школярів рівня знань про пожежну безпеку; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи) – для перевірки ефективності розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку; *статистичні* – для порівняння та підтвердження достовірності та ефективності результатів експериментального дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі навчальних закладів міста Луганська та Луганської області: комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 2», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 7», Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 13 імені Олександра Молодчого, комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 14», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 16», комунальний заклад «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 21», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 22», комунальний заклад «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 30», комунальний заклад «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 57», комунальний заклад «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 60 імені 200-річчя м. Луганська», Курячівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Лозно-Олександрівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Кам'янська загальноосвітня школа I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Булавинська загальноосвітня школа I-III ступенів

Новопсковської районної ради Луганської області, Микільська загальноосвітня школа I-III ступенів Міловської районної ради Луганської області, комунальний заклад «Мусіївський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад «Калинка» - Мусіївська загальноосвітня школа I-III ступенів» Міловської районної ради Луганської області».

В експериментальній роботі взяли участь: учні молодших класів – 450 осіб, класні керівники, викладачі, психологи, методисти – 95 осіб, батьки – 185 осіб. Усього дослідженням було охоплено 730 осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уперше* на основі врахування особливостей суб'єкт-об'єктного впливу «вчителі – рятувальники – батьки» розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено комплекс форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі. Значно розширено зміст освіти молодших школярів з питань пожежної безпеки, доповнено його знаннями про безпечний алгоритм дій у пожежонебезпечних ситуаціях, в які згідно зі статистикою потрапляють діти, з урахуванням місця проживання школярів й облаштування кімнат. Їх дієвість передбачає використання отриманих знань на основі єдиного, самостійного та безпечного алгоритму дій під час виникнення всіх можливих за складністю загорань чи пожеж, в чому і полягає їх цінність. Розроблено форми та методи підготовки батьків до виховання культури пожежної безпеки власних дітей, зважаючи на вогнебезпечні ситуації, що можуть виникнути у них вдома;

- *удосконалено* механізми співпраці спеціалістів навчальних закладів, фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України) та батьків дітей молодшого шкільного віку для підвищення ефективності виховного процесу з формування у молодших школярів протипожежних знань;

– *подальшого розвитку набули наукові уявлення про особливості виховного процесу щодо молодших школярів в умовах пожежної небезпеки, про сутність та особливості формування готовності особистості до самостійного прийняття рішення шляхом вибору єдиного правильного та безпечного алгоритму дій у разі виникнення пожежонебезпечної ситуації, її компетентності та практичної готовності до дій в умовах небезпечних чинників загорань та пожеж.*

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено й упроваджено в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів комплекс форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі; розроблено авторські методичні рекомендації батькам та вчителям у вигляді навчально-методичного посібника з основ пожежної безпеки, куди увійшов фаховий теоретичний матеріал, самостійні завдання для дітей та настільна гра з основ пожежної безпеки; запропоновано ігрові вправи, інтерактивна флеш-гра для молодших школярів, протипожежні тренінги, спрямовані на вироблення стійких навичок подолання пожежонебезпечних ситуацій; упроваджено в практику форми та методи підготовки батьків до виховання культури пожежної безпеки власних дітей, зважаючи на вогнебезпечні ситуації, що можуть виникнути у них вдома.

Результати дослідження, отримані в ході експерименту, можуть бути використані вчителями загальноосвітніх та спеціалізованих навчальних закладів у виховному процесі під час навчання молодших школярів пожежної безпеки; у системі післядипломної педагогічної освіти під час проведення семінарів, конференцій, круглих столів, тренінгів, нарад, з метою підвищення якісного рівня професійної підготовки директорів шкіл, заступників директорів шкіл із виховної роботи, педагогів початкових класів, зокрема вчителів дисципліни «Основи здоров'я»; у вищих навчальних закладах України різного рівня акредитації під час професійної підготовки майбутніх

вчителів початкових класів, зокрема у контексті викладання дисципліни «Основи здоров'я», організації наукової роботи студентів та проведення педагогічної практики у початковій школі.

Результати дослідження **впроваджено** у практику навчально-виховної роботи навчальних закладів міста Луганська та Луганської області: комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 2», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 7», Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 13 імені Олександра Молодчого, комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 16», комунальний заклад «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 21», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 22», Курячівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Лозно-Олександрівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Кам'янська загальноосвітня школа I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Булавинська загальноосвітня школа I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області (довідка про впровадження № 01/03-2690 від 27.10.2016); у навчально-педагогічний процес Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 417 від 31.10.2016); у навчально-педагогічний процес ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка про впровадження № 1/2204 від 31.10.2016) та КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка про впровадження № 01-12/661 від 01.11.2016).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідались на науково-практичних конференціях різного рівня: *Міжнародних* – III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика», (Полтава, Україна, 2016); XII

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти», (Севєродонецьк, Україна, 2016); I Міжнародна науково-практична конференція «Основні напрямки розвитку педагогічної науки», (Харків, Україна, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті: здобутки, проблеми, перспективи», (Умань, Україна, 2016); *Всеукраїнських* – III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Соціальна робота в Україні: становлення, перспективи, розвиток», (Львів, Україна, 2016).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 15 публікаціях, з яких 6 статей, у тому числі 5 – у наукових фахових виданнях України та 1 – у зарубіжному науковому фаховому виданні, 4 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій, 1 навчальний посібник, 3 робочі навчальні зошити для учнів молодших класів, 1 навчальна флеш-гра.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (233 найменування, з них 10 іноземними мовами), 8 додатків на 84 сторінках. Робота містить 23 таблиці. Загальний обсяг дисертації 271 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗНАНЬ ПРО ПОЖЕЖНУ БЕЗПЕКУ У ВИХОВНІЙ ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

1.1. Формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі як психолого-педагогічна проблема

Готовність молодшого школяра до самостійного прийняття рішень в умовах виникнення пожежі чи загорання – це передумова успішної реалізації самозахисту від пожежної небезпеки. Саме наявність протипожежних знань, умінь і навичок сприяють самостійному прийняттю рішень шляхом вибору правильного та безпечного алгоритму дій під час виникнення пожежонебезпечної ситуації.

У сучасній школі для формування протипожежних знань, умінь і навичок у молодших школярів використовуються різноманітні форми й методи роботи, основними серед яких є екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, ігри, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, виставка малюнків, добродійна акція та ін. Разом із цим, ми маємо доволі сумну статистичну картину. Незнання дітьми елементарних правил пожежної безпеки, на превеликий жаль, призводить до виникнення пожеж, травмування та загибелі у них дітей.

Так, відповідно до статистичних даних, тільки за останні п'ять років в Україні виникло 272411 пожеж, у яких загинуло 16756 людей, у тому числі 484 дитини; отримали травми 8396 людей, з них 722 дитини; було врятовано 19157 людей та 1499 дітей. Найбільша кількість пожеж та загиблих у них дітей спостерігається в житлових будинках. Поміж усіх причин, більше 80 % пожеж виникає внаслідок впливу соціального фактору (необережного

поводження з вогнем; порушення правил пожежної безпеки під час експлуатації електроприладів та пічного опалення; пустощів дітей з вогнем). У 2008 році Україна посіла 3 місце серед країн світу з найбільшої кількості загиблих дітей у пожежах [131] (див. з цього приводу також додаток А). Тож завдання виховання у молодших школярів пожежобезпечної культури гостро стоїть перед фахівцями з прийняття невідкладних заходів щодо вдосконалення навчання дітей пожежній безпеці.

Проблема забезпечення пожежної безпеки дітей є комплексною складовою безпеки життєдіяльності, яка зародилася ще з часів появи людства на Землі і поступово набирала крупного масштабу, що вимагало від держави прийняття необхідних дій для вирішення глобальних завдань, пов'язаних з запобіганням виникнення пожеж, навчання дітей правилам самозахисту та порядку правильних дій, профілактичної роботи серед дітей тощо.

Проте, формування у дітей знань про пожежну безпеку залишається ще недостатньо ефективною, що підтверджено було статистичними даними. Масштабна робота, яка проводиться з дітьми з пожежної безпеки не досягає очікуваних результатів, що вимагається державою. Робота з молодшими школярами в практичній площині є недостатньо продуманою, що залишає можливість пошуку у напрямку її вдосконалення як для науковців, так і для фахівців, які працюють у сфері їхньої практичної реалізації. Тож порушена тема вагома не тільки у вимірах сприйняття, а й передусім теоретичного звучання. Все це – свідчення на користь теоретичної й практичної потреби досліджуваної теми.

Зважаючи на наявність широкого кола літератури, що стосуються питань означеної проблеми, дозволяє класифікувати її за основними напрямками роботи:

1. Історичний еккурс навчання дітей пожежній безпеці, що охоплює періоди 1910-1990 рр.. 1 етап – становлення навчання дітей протипожежній грамоті : 1910-1925 р.р. – поява педагогічної передумови

пожежно-профілактичної роботи серед молодого покоління. 2 етап – формування протипожежних знань : 1925-1989 р.р. – надання школярам самостійності в практичній реалізації пожежно-профілактичної діяльності; створення особливого педагогічного середовища для проведення крупних змагань між дітьми на основі різних небезпечних вигаданих ситуацій, що можуть трапитися в житті. 3 етап – руйнування напрацьованої виховної системи з дітьми у сфері пожежної безпеки : 1990 р. – формалізація руху дружин юних пожежних; відмова від централізованої підтримки дітей в організації пожежно-профілактичної роботи.

2. Аналіз напрямку пожежної безпеки в контексті безпеки життєдіяльності дитини. Чинні авторські напрацювання, пов'язані з пожежною безпекою, є складником комплексної проблеми безпеки життєдіяльності людини. Отож, аналіз цього матеріалу мотивовано виявленню теоретичних основ з питань пожежної безпеки, завдяки чому стане можливість проаналізувати запропоновані авторами шляхи вирішення завдань з формування у дітей протипожежних знань.

3. Звернення до наукового аналізу психолого-педагогічного аспекту вітчизняного досвіду щодо навчання дітей пожежній безпеці, що дасть змогу вивчити наукові розвідки до реалізації процесу формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку.

Безумовно кожен з цих пунктів є досить специфічним та включає в себе низку більш конкретних питань, проте в сукупності саме вони складають структуру вивчення проблем формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку, а тому потребують детального розгляду.

Аналіз **першого напрямку** наукового пошуку, – історичного екскурсу навчання дітей пожежній безпеці, – дозволяє зосередити увагу на особливостях періоду XIX століття. Саме тоді вперше було звернено увагу на проблему загибелі дітей у пожежах. У цей період з'являються перші відомості про те, що діти були жертвами надзвичайних подій та ситуацій, у

тому числі й пожеж. У тогочасній пресі зокрема повідомлялося, що «згоріло й задихнулося від диму кілька тисяч чоловіків, жінок, дітей» [155, с. 35]. Однак варто зауважити, що достовірної інформації про цілеспрямовану роботу з дітьми щодо формування у них знань про пожежну безпеку до початку XX століття виявлено не було.

Перші документально фіксовані відомості про роботу зі школярами в галузі пожежної безпеки з'являються лише з 1910 року, саме тоді бере свій початок практична робота з навчання дітей протипожежній грамоті. Уперше затверджується «Положення про навчання дітей пожежній справі», яке містить інформацію про прийоми рятування та саморятування, гасіння пожежі, роботу з драбиною і мотузкою, установлення пожежної труби, а також про правила безпечної поведінки з вогнем та елементарні прийоми надання першої медичної допомоги [74]. Ця робота проводилася з дітьми зі згоди батьків у так званих дитячих пожежних «потішних загонах», що організовувалися при добровільних пожежних товариствах і дружинах, які згодом було з'єднано у велику організацію. У 1911 році в дитячих пожежних «потішних загонах» налічувалось приблизно шість тисяч дітей.

З 1912 року дитячі пожежні команди було залучено до професійної пожежної діяльності. Кожна команда складалася з 27 юнаків, і вже в 1912–1913 роках ці команди по 12 разів виїжджали на гасіння пожеж, за що отримували похвальні листи.

Влітку 1914 року було організовано дитячий навчальний загін. Юні пожежні проводили пожежно-профілактичну роботу серед молодого покоління, розносили листівки. Офіційна підтримка фахівців з пожежної безпеки та дозвіл батьків вказують на першу педагогічну передумову такої діяльності, що супроводжує реалізацію її в системі виховання дітей пожежобезпечної культури.

Відтак уже з початку XX століття можна відмітити два шляхи роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки, як-от: практичні заняття в системі

добровільних об'єднань (практична підготовка) та поширення протипожежних знань у вигляді наочної агітації серед школярів.

На цей же час припадає активне поширення руху скаутів, які також долучилися до навчання дітей діям у разі виникнення пожежі. Виходить перший посібник «Мистецтво скаута-розвідника» («Искусство скаута-разведчика») [99], до якого було охоплено розділи «Допомога скаута на пожежі» та «Як рятувати людей під час пожежі». На основі теорії, вміщеній в посібнику, з дітьми відпрацьовувались практичні заняття. У юнаків формували навички та вміння евакуйовуватися в разі виникнення пожежі, евакуйовувати травмованих з осередку пожежі; правильно викликати пожежних; правильно використовувати первинні засоби пожежогасіння (вогнегасники), а також відпрацьовували порядок дій під час виникнення лісових пожеж [99, с. 71].

Етап подальшого формування та розвитку у дітей практичних знань та вмінь пов'язано з масовим виданням у 1926 році друкованих матеріалів протипожежної тематики. Зокрема, виділяються кошти на перші друковані видання у вигляді буклетів на протипожежну тематику, за якими навчали дітей пожежній справі, котрі згодом самі проводили масово-роз'яснювальну роботу серед населення. Робота була послідовною і мала на меті прищепити дітям навички правильної поведінки вдома (маршрут «Наш дім»), у школі (маршрут «Рідна школа»), під час проведення свят (маршрут «Ялинка»), у спілкуванні з малюками, з людьми похилого віку, під час занять спортом [161, с. 16–22].

Період 1930–1940 років характеризується поглибленим навчанням дітей діям у разі виникнення пожежі. Восени 1941 року було сформовано комсомольські молодіжні полки з протипожежної оборони, серед яких було чимало й дівчат.

Штабом з пожежогасіння було розроблено спеціальний план дій, який спрямований на відпрацювання практичних навичок, як-от: гасіння бомб та

правильне використання протипожежного спорядження. Пожежна підготовка цього періоду була пов'язана тільки з виконанням конкретних завдань: чергування на горищах та гасіння пожеж від попадання бомб. У цей період формується та розвивається друга педагогічна передумова – надання школярам самостійності в практичній реалізації пожежно-профілактичної діяльності.

З другої половини ХХ століття виникає сучасне розуміння завдань з формування в підлітків навичок з пожежної безпеки. З практичного досвіду виникає третя педагогічна передумова пожежно-профілактичної та виховної роботи зі школярами – створення особливого педагогічного середовища на основі патріотичних та моральних традицій Державної пожежної охорони та добровільного пожежного товариства.

У 1957 році затверджується та вводиться в дію «Положення про юні добровільні пожежні дружини». Робота з формування у дітей знань та навичок з питань пожежної безпеки поступово набирає широкого практичного масштабу, основною думкою стає проведення крупних змагань між дітьми на основі різних вигаданих ситуацій, що можуть трапитися в житті.

Уже через два роки в країні започатковується рух юнацьких добровільних пожежних дружин. На той час у складі юних пожежних дружин налічувалось 175 тисяч школярів. Юні пожежні мали свої відзнаки: посвідчення та значки члена юного пожежного, носили форму. За активну роботу нагороджувались відзнаками «Активіст ДЮП» [74]. На юних пожежних також покладалось надання допомоги органам Державного пожежного нагляду та добровільним пожежним товариствам в проведенні профілактичної роботи серед дітей, агітаційно-масової та виховної роботи, спрямованої на попередження виникнення пожеж від дитячих пустощів з вогнем, а також у вигляді ігор роз'яснення дітям алгоритму правильних дій у разі виникнення пожежі.

Збори дітей в літніх таборах другої половини ХХ століття стало традиційною виховною роботою пожежних та добровільних пожежних дружин з основ пожежної безпеки. З молодшими школярами проводили бесіди, вікторини, різноманітні ігрові конкурси. Для дітей показували вистави, нагороджували за кращий малюнок та показували мультфільми. Основним завданням таких заходів було формування у школярів знань про пожежну безпеку, попередження виникнення пожеж, а також придбання навичок з алгоритму правильних дій у разі виникнення пожежної небезпеки. Така виховна робота дозволила в період 1961–1964 рр. зменшити виникнення пожеж та загибелі й травмування у них дітей на 29 %, що підтверджується статистичними даними (див. [74]).

З 1969 року в Ради добровільних пожежних товариств уведено посаду інструктора по роботі з дітьми у сфері пожежної безпеки. У тому ж році пройшли перші змагання серед юних пожежних. Робота була різноманітною: проводились агітбригади, вікторини, турпоходи, зустрічі з ветеранами пожежної охорони, з випускниками шкіл, збори, естафети, рейди тощо. Основним завданням було навчити дітей алгоритму правильних дій під час виникнення пожежі, які супроводжувалися ігровою формою.

Упродовж 1970–1980 років молодшим школярам члени добровільних пожежних дружин передавали свої знання у вигляді змагань під різними девізами, що охоплювали в себе «Естафету добрих справ», маршрути: «Бережи житловий будинок», «Зупини малюка», «Бережи ліс та врожай», «Ялинка», «Школа», «Мій молодший друг», «Мікрорайон», «Зелений товариш», «Врожай», «Пошук», «Тривога», «Вогонь (будинок, вулиця, квартира)».

Ці роки представляли собою комплексний план протипожежної діяльності не лише окремого навчального закладу, а й всієї системи освіти, що охоплювала всі напрямки виховної роботи з молодшими школярами у сфері пожежної безпеки. Діти все більше розвивали теоретичні та практичні

знання з пожежної безпеки та навички самозахисту від пожеж. Члени дружин юних пожежних за рік проводили 140 рейдів по житлових секторах; дізнавалися, де дітей батьки залишають самих вдома, організовували чергування та приділяли увагу малюкам [132, с. 3].

Всесоюзний збір активу дружин юних пожежних, на якому прийняли участь більш 80 тисяч дружин, підбив підсумки роботи команд протягом 1982–1983 рр. За результатами засідання та статистичними даними протягом цих років було зниження виникнення пожеж з причини дитячих пустощів з вогнем, а також зниження травматизму та загибелі дітей у пожежах в цілому. Проте продовжилося обговорення питань виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки, зокрема було поставлено конкретні завдання перед дружинами юних пожежних: удосконалення опікування над дітьми дошкільного віку та молодших класів аби не допустити виникнення пожеж від забав з вогнем.

У 1986 році на зборах Відомчої Державної пожежної охорони, в яких прийняли участь і представники освіти, пожежні звітують про безпідставне зниження кількості дружин юних пожежних до 42 тисяч, які залучаються до пожежно-профілактичної роботи. Обговорювалися питання про необхідність розвитку творчої складової в діяльності дружин юних пожежних на місцях та винаходу нових форм та методів роботи, тому що досвід роботи кращих команд вивчається та розповсюджується серед населення та дітей недостатньо. Однак удосконаленню та запровадженню такої ідеї перешкодили загальні тенденції 1990 років.

На чергових зборах представники Відомчої Державної пожежної охорони публічно заявили про формалізацію руху дружин юних пожежних, у тому числі про направлення дітей, які ніякого відношення до юних пожежних, що приймають участь у змаганнях, не мали [74; 161].

Такий підхід зумовив руйнування унікальної моделі дитячого пожежного добровольчества. Відмова від подальшої роботи в цьому

напрямкові представників Відомчої Державної пожежної охорони, а також пожежних товариств та організацій, що підтримували змагання з дітьми, позбавило централізованої підтримки роботи дружин юних пожежних у навчальних закладах. У зв'язку з цим, у цей період освітою розглядаються питання про позаурочні заняття з пожежної безпеки серед учнів шкіл та училищ. Розробляються та погоджуються методичні рекомендації Головним управлінням освіти. Заняття зі школярами проводять підготовлені педагогічні фахівці з питань пожежної безпеки, а працівники пожежної охорони та добровільного пожежного товариства лише приймають участь у проведенні бесід зі школярами, виступах на батьківських зборах, виступають членами журі в конкурсах та вікторинах тощо. Відповідальність за навчання дітей з основ пожежної безпеки було покладено на керівників навчальних закладів.

Тож у 90-і роки ХХ століття на практиці відбувається перелом сформованої традиції з пожежно-профілактичної роботи підлітків, виховний потенціал та педагогічні передумови не знаходять належної реалізації. На практиці рятувальники спостерігають збільшення числа пожеж та трагічних наслідків у них.

Така ситуація в країні стала підґрунтям для проведення в Україні масштабних заходів у напрямку забезпечення пожежної безпеки дітей. Так, приймається Закон України «Про пожежну безпеку». Це був перший основний законодавчий акт з пожежної безпеки, що визначав загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на території України, регулював відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у цій галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності. На виконання цього Закону України прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на попередження виникнення пожеж й загибелі у них людей, особлива увага приділяється профілактичній роботі серед дітей.

У навчальний процес для початкової школи уводиться дисципліна «Безпека життєдіяльності», згодом, за новим Державним стандартом початкової загальної освіти, – «Основи здоров'я», де передбачено питання пожежної безпеки. Відновлюються змагання серед дружин юних пожежних. Питання пожежної безпеки відображаються не тільки в підручниках «Безпека життєдіяльності» і «Основи здоров'я», а й вивчаються на уроках фізичного виховання, біології, географії, фізики, хімії тощо, де передбачається формування в дітей знань про правила безпечної поведінки в тому чи іншому виді діяльності.

Усе це стає поштовхом для дослідження вітчизняного досвіду пожежної безпеки як глобальної проблеми безпеки життєдіяльності дитини, що є **другим напрямком** наукового пошуку – дослідити специфіку вивчення питань з пожежної безпеки молодших школярів в рамках проблеми безпеки життєдіяльності, а також проаналізувати сучасні запропоновані підходи до її вирішення.

Матеріали з пожежної безпеки висвітлюються у підручниках, книгах, методичних матеріалах, журналах, газетах, наукових дослідженнях та статтях, звучать по телевізору, на радіо тощо.

Багато корисного матеріалу, присвяченого безпеці життєдіяльності людини, можна знайти в науковій й науково-методичній літературі, зокрема в працях В. Бегуна, І. Науменко [5], В. Воловича [55], О. Воробйова, Л. Романів [57], Б. Девіса [78], В. Джигерея [73], Є. Желібо, Н. Заверухи [81], О. Іллічова [95; 96], А. Ільїна [94], Б. Кудряшова [115], В. Лапіна [117], І. Марцуль, А. Антоненкова [120], О. Мягченка [126], Т. Назарової, В. Шаповаленко [128], Н. Петрова [142], Ю. Скобла [160], В. Цапка [184], Р. Якіма [213], З. Яремко [215] та ін. Згадані автори пропонують власні методики самозбереження, виживання та безпечної поведінки у різних небезпечних ситуаціях, які можуть трапитися в житті, у тому числі й під час виникнення пожеж.

Як слушно пише Є. Желібо, «проблема пожежної безпеки людини і всього суспільства в сучасних умовах набула особливої гостроти й актуальності. Ця тема обговорюється на сторінках газет і журналів, ученими, представниками громадськості, політичними діячами, тобто є об'єктом уваги всіх прошарків суспільства та держави» [81, с. 10]. Є. Желібо подає характеристику джерел і породжених ними небезпек, що впливають на здоров'я і життя людини в усіх сферах її діяльності та можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій. У його праці сформульовано основні захисні заходи та засоби, які забезпечують безпеку життєдіяльності людини. Значну увагу приділено людині, її фізіологічним та психологічним особливостям, медико-біологічним та соціальним проблемам здоров'я. У своїй праці автор відмічає, що «мета пожежної безпеки полягає у тому, щоб сформувати в людини свідоме та відповідальне ставлення до питань особистої безпеки й безпеки тих, хто її оточує, навчити людину розпізнавати й оцінювати потенційні небезпеки, визначати шлях надійного захисту від них, уміти надавати допомогу в разі потреби собі та іншим, а також оперативно ліквідовувати наслідки прояву небезпек у різноманітних сферах людської діяльності» [81, с. 17].

Схожі думки виражено у роботі Т. Назарової та В. Шаповаленко, які відмічають, що інформаційний простір проблеми «людина в середовищі існування» досить дифузний: у неї немає чітких кордонів [128]. На думку дослідників питання пожежної безпеки в контексті безпеки життєдіяльності повинні включати основні теоретичні питання з проблем людини та навколишнього середовища: людина та природа, знання та навички з пожежної безпеки, прикладна психологічна та фізична підготовка та ін. Автори вважають, що специфіка курсу потребує, щоб інваріант програми складав приблизно 60–80 % часу, що відводиться на навчання в школі, а 20–40 % на позакласну роботу, виходячи з ситуації, що склалася в регіонах та на

місцях з пожежами. З цією метою автори пропонують використовувати екстремальні (нелінійні) виховні технології, бо сучасні не досить ефективні.

Дослідники слушно відзначають, що «естественным полигоном для отработки практических задач по преодолению критических ситуаций и «выживанию» является природа и естественные натурные объекты. Определенные надежды на создание эффективных средств обучения связываются с информационными технологиями, способными погрузить обучаемого в мир псевдособытий» [128, с. 9–14]. За дослідженнями авторів, адаптація в середовищі, що сприяє виживанню в нових умовах, пов'язана з формуванням нового стійкого стану, що досягається через фази дестабілізації і призводить до переходу організму на новий режим роботи.

Для набуття досвіду подолання екстремальних ситуацій, характер явищ, що викликають екстремальні стани, мають не початкове значення, тому в процесі навчання конкретизація форм різних небезпек не обов'язкова, що дасть змогу збільшити організацію практичних занять.

Тим самим, вони доходять висновку, що головним об'єктом дисциплін, що вивчають питання безпеки життєдіяльності, є людина в екстремальній ситуації будь-якого характеру та в осередку пожежі, а головною метою навчання є підвищення стійкості в таких умовах та адаптаційної здатності людини при виникненні небезпек та пожеж, тому основна увага в навчально-виховному процесі повинна бути скерована на психологічний феномен екстремальної ситуації, що, своєю чергою, є об'єктом дослідження та його інструментом.

Теоретичні основи безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, що розкрито у працях П. Атаманчука та ін. [1], А. Ачкасова та ін. [3], Я. Бедрій [6], О. Березнюк та ін. [13], О. Бикова та ін. [138], П. Біди [18], В. Васійчука та ін. [186], П. Воробієнка та ін. [56], В. Гайченка та ін. [58], В. Дивака та ін. [68], В. Заплатинського [86], О. Запорожця [87], В. Зацарного [88], М. Козяра та ін. [108], О. Манойла та ін. [187], Л. Михайлова [7], В. Михайлюка та ін.

[125], С. Обухова [134], Л. Орла [135], І. Пістуна [145], О. Полякова та ін. [146], О. Протасенка та ін. [151], Ю. Репіна та ін. [154], Н. Сисоєнка та ін. [159], В. Смирнова та ін. [164], С. Сонька та ін. [127], Ю. Чирви [197], В. Шоботова [207] сприяли розвитку пожежної безпеки та цивільного захисту в контексті безпеки життєдіяльності як навчальної дисципліни для дітей середніх, старших класів та учнів вищих навчальних закладів.

Серед розглянутих джерел, вартими уваги є роздуми Л. Михайлова щодо формування у школярів культури пожежної безпеки. Дослідник представляє її як вираження зрілості і розвиненості усіх особистих якостей дитини, як спосіб організації життєдіяльності людини, представлений в системі соціальних норм, переконань, цінностей, що забезпечують збереження її життя, здоров'я і цілісності навколишнього світу.

Базовим компонентом культури пожежної безпеки і її ядром він визначає світогляд дитини, який включає уявлення, що відбивають реальну готовність особи до певного типу поведінки, складають основу духовного і практичного аспектів її діяльності, і фокусують в собі елементи зрозумілої складової культури пожежної безпеки.

Він наводить три тенденції, які вплинуть на виховання у дитини мотивації до безпечної поведінки під дією соціальних, культурних в тому числі і педагогічних факторів (з боку батьків, навколишнього середовища, вихователів, вчителів тощо). Перша – формування особи, схильної до саморуйнування, у якої не лише відсутня мотивація до безпечної поведінки, але і є протилежна, така, що проявляється в готовності до цілеспрямованого створення небезпечних ситуацій в неусвідомленому потягу до шкідливих дій. Друга тенденція – формування надмірного прагнення до безпеки, бажання цілком контролювати події, повністю виключити ризик попадання в небезпечні ситуації. Третя тенденція проявляється в готовності забезпечити свою особисту безпеку і безпеку оточуючих людей відповідно до ситуації, що склалася.

У своїй роботі він виокремлює основні психологічно-виховні компоненти роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки, що повинні включати наступні елементи:

1. Виховання характеру і особистих якостей, що сприяють попередженню і подоланню небезпечних ситуацій. За його словами, «люди з сильним характером, розвиненими волевими якостями, урівноважені, рішучі, сміливі, оптимістичні, гуманні, спокійні – здатні навіть в найскладніших ситуаціях знаходити найбільш раціональні шляхи самозахисту» [7, с. 117].

2. Психологічна підготовка до безпечної поведінки. На його переконання, психологічна стійкість до небезпечних ситуацій є вирішальним чинником виживання, оскільки у момент небезпеки на дітей діє ряд надсильних подразників, що порушують нормальну психічну діяльність, внаслідок чого виникає емоційна напруга – стрес, який сильно впливає на працездатність дитини і її уміння боротися з несприятливими обставинами. Саме тому, за словами автора, «необхідно готувати дитину до адекватної поведінки в умовах непередбачених ситуацій, пов'язаних із загрозою для життя; формувати стресостійкість, здатність реально оцінювати обстановку, приймати швидкі і правильні рішення, не втрачати самовладання в небезпечних ситуаціях, володіти власними емоціями. Усе це досягається за допомогою відповідного набору технологій, розроблених сучасною психологією» [7, с. 118].

3. Фізична підготовка до дій в екстремальних ситуаціях, яка потрібна для розвитку фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, спритності, гнучкості та ін.), що забезпечують активність дій дитини і адекватність її реакцій на небезпеки і надзвичайні події.

Тож вивчена педагогічна теорія з безпеки життєдіяльності має цінний зміст для використання його в роботі з школярами для формування знань з

питань безпеки життєдіяльності в тому числі і пожежної безпеки, однак у більшості є призначеним для старшої вікової групи дітей та дорослих.

Для дітей молодшого шкільного віку корисні навчально-методичні напрацювання з безпеки життєдіяльності відображено в програмах і підручниках І. Репік та ін [136], В. Слюніна [163]. З правилами безпеки для дорослих та дітей ознайомлює у своїх працях В. Березуцький та ін. [12]. Бесіди з попередження дитячого травматизму пропонує для використання І. Ющенко та ін. [212]. Питання безпеки життєдіяльності для молодших школярів розкрито в енциклопедіях В. Володіна [209], Ю. Воробйова та ін. [67], В. Пономарьова [147], В. Ситникова [139]. Уроки виживання пропонує у своїй літературі К. Рогов [180]. Разом із тим, серед перерахованих навчально-методичних праць, в рамках проблеми формування у молодших школярів знань, умінь і навичок з пожежної безпеки, у більшості випадків ця проблематика розглядається поверхнево, її напрямки не розкривають суті пожежної безпеки повною мірою, не прописується повний порядок дій дітей у разі виникнення пожежної небезпеки.

Тож узагальнення обраних теоретичних поглядів різних авторів на процес формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку вимагає їх систематизації та єдиного підходу до вирішення проблем, які пропонуємо виокремити та проаналізувати в наступному, **третьому напрямі** наукового пошуку – звернення до наукового аналізу психолого-педагогічного аспекту вітчизняного досвіду з навчання дітей пожежній безпеці.

Актуалізована тема порушувалася в ряді досліджень українських і зарубіжних науковців. Так, питанню навчання основам пожежної безпеки молодших школярів присвячено розвідку І. Гуріненко [66]. Автором проаналізовано дидактичні умови навчання правилам пожежної безпеки молодших школярів. Розглянуто екскурсію, інтеракцію, ігрову діяльність як важливі форми навчання з питань пожежної безпеки. Висвітлено питання

обов'язковості інформативності навчання, наочності та важливості міжпредметних зв'язків. Акцентовано увагу на дидактичних умовах використання медіа-засобів навчання під час вивчення правил пожежної безпеки молодших школярів.

Проблема формування у молодших школярів компетенцій безпеки життєдіяльності, в тому числі і пожежної безпеки, стала предметом наукового дослідження О. Ващенка [53], О. Жиліна [83], Я. Каплан [102; 103], С. Підручної та ін. [143], О. Ратнікова та ін. [153], Б. Степанова [168], О. Шарова [203]. Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності дітей та молоді на сучасному етапі розвитку суспільства розкриває у своїх наукових пошуках С. Зражевський [91]. Навчання пожежній безпеці в процесі вивчення дисципліни «Основи здоров'я» учнями початкової школи розглянуто у праці М. Удовенка [179]. Правилам безпеки для школярів присвячено роботу В. Рубан [156]. Свої пропозиції щодо безпечного користування обігрівальними приладами оговорює у статті А. Мул [8].

Над пошуками вдосконалення знань школярів у сфері пожежної безпеки працювали Н. Афанасьєва [2], М. Батурін [4], О. Бельський [9], Л. Березанська [11], М. Бистрова [52], Т. Бурніна [51], І. Веріжнікова [54], Н. Гуріна [65], К. Замислова [85], О. Зябліна [92], В. Ісаєв [98], Л. Каменська [101], М. Комова [111; 112], А. Коробейнікова [113], І. Слинівська [162], С. Тарасова [170], С. Шакіров [202], В. Шилков [205].

Безпечному проведенню зимових канікул присвячено наукову працю Л. Богданович [19]. Вона розглядає тренінги з питань безпеки життєдіяльності для учнів молодших класів.

Основні правила запобігання виникненню пожежі при пічному опаленні викладено у наукових здобутках О. Боцва [28], під час зимніх свят та встановлення новорічної ялинки Н. Зищук [90], Ю. Козлової [107].

Питанням причин виникнення пожеж присвячено наукові здобутки О. Пархомея [140]. Про навчання правилам безпеки і запобіжним заходам

присвячено творчі погляди А. Юхименка та ін. [211]. Актуальним питанням безпеки життєдіяльності людини присвячено статтю В. Ільїної [100].

У пошуках змісту «формування культури пожежної як безпеки життєдіяльності» представила свою технологію роботи з дітьми Л. Горіна та ін. Ця технологія досягається шляхом проведення розважальних та дидактичних ігор, бесід з дітьми, прогулянок та імітації пожежонебезпечних ситуацій, сюжетних ігор та ін [62, с. 28–29]. Автори виділяють й розкривають два основних блоки: тактичний й персональний, що включають такі складники: знати, уміти побачити ситуацію, уміти попередити ситуацію, філософія безпеки, рефлексія. Авторами обґрунтовано методiku проектування та оптимізації змісту формування культури пожежної безпеки людини.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій запропоновано у статті А. Тараканова та ін. [169]. Автори розглядають вирішення актуальної проблеми формування у школярів культури пожежної безпеки шляхом традиційних методів: навчальні заняття, лекції, семінари, практичні заняття, оповіщення через засоби масової інформації, стенди, плакати. Проте наголошують на застосуванні сучасних технологій, використання нових інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні.

Наукова стаття Л. Машковцевої присвячена тематичним плакатам як засобу формування уявлень школярів про пожежну безпеку [121].

Більш обширної позиції дотримуються М. Дьяченко та ін. [77]. Вони наголошують на тому, що головним для формування знань у дітей з підготовки до дій в екстремальних ситуацій виступають лекції, бесіда, диспути, практичні заняття, показові заняття, зустрічі з представниками пожежної охорони, проведення конкурсів, вікторин, тематичних вечорів та ін. [77, с. 161].

Для вдосконалення знань про пожежну безпеку автори рекомендують впровадити наступні принципи роботи: розширення тем з пожежної безпеки;

рішення пожежонебезпечного завдання при недоліку інформації; створення ситуацій з елементами ризику і небезпеки; введення у виховну пожежно-профілактичну роботу несподіваних перешкод і ускладнень; постановка завдання, що вимагає самостійного вибору одного способу рішення з декількох можливих; створення небезпечних ситуацій і рішень до них, що лише частково є правильними, тому вимагають надалі самостійної активності; постановка завдання і створення ситуацій, що вимагають негайного переходу до сміливих, самостійних і організованих дій; пожежні змагання [77, с. 165].

Актуальність такого висновку виражено в дослідженні Л. Сорокіної [166], що представляє собою практичну значимість та полягає в розробці і реалізації: комплексу ситуаційних завдань, вправ, ігор, направлених на розвиток умінь і навичок пожежобезпечної поведінки, яка може бути використана в практиці загальноосвітньої школи; діагностичного інструментарію, що дозволяє досліджувати рівень сформованості готовності молодших школярів до безпечної поведінки в повсякденному житті; методичних рекомендацій з формування готовності молодших школярів до пожежобезпечної поведінки. Саме вони, на думку автора, і є джерелом небезпеки, оскільки прагнення набути нового для себе досвіду, довести свою дорослість проявляється в їх невиправдано ризикованих вчинках.

У той же час, на переконання авторки, вік молодшого школяра являється найбільш сензитивним для активного і свідомого засвоєння норм і правил безпечної поведінки. Саме цей віковий період, на її погляд, є оптимальним і важливим для формування готовності до безпечної поведінки в повсякденному житті. За її словами, «у масовій педагогічній практиці при підготовці дітей до пожежної безпеки використовуються зазвичай традиційні форми і методи навчання, що не забезпечують розвиток їх мотивації до безпечної поведінки, формування готовності до безпечної життєдіяльності. Засвоєння учнями правил безпечної поведінки здійснюється переважно на

репродуктивному рівні. Низький рівень підготовки школярів у сфері пожежної безпеки свідчить про необхідність вдосконалення пожежно-профілактичної організації, вибору оптимальних форм та методів виховної роботи та оновлення методичної фахової літератури» [166, с. 15].

Прибічниками цього підходу стали науковці І. Іовенко [97], С. Чорний [196], В. Купецькова [116], які у своїх розвідках розглядають питання принципів формування культури пожежної безпеки у школярів, психолого-педагогічні аспекти процесу формування безпечної поведінки школярів у надзвичайних ситуаціях. Вони представляють класифікацію навичок безпечної поведінки, визначають їх основні критерії та оцінку.

За словами В. Купецькової, «навички мають велике значення в формуванні пожежобезпечної культури особи. Вони складаються на основі знань про порядок дій у разі виникнення небезпеки та закріплюються вправами. Навички лежать в основі звичних форм поведінки. Якщо постійно повторювати одне й теж, то це стане навичками, тобто удосконалені форми поведінки. Шляхом багатократного повторення у дитини формуються навички правильного алгоритму дій. Отже, навички – це частина діяльності дитини, які формуються із знань» [116, с. 112].

Пошуки формування знань з таким же підходом осмислено у науковій праці А. Попкова [149]. У роботі досліджені та визначені основні завдання: роз'яснено різницю між термінами «безпека» та «небезпека», а також володіння ними у повсякденному житті; в чому полягає небезпека пожежі; визначений алгоритм правильної поведінки та дій дитини при виникненні пожежі, що можуть трапитися в житті.

Як перспективний напрям з наукового дослідження останніх років щодо формування у дітей уявлень про пожежну безпеку можна назвати наукові дослідження Е. Пірмагомедової, розроблені на основі матеріалів безпеки життєдіяльності [144]. За словами Е. Пірмагомедової уявлення дітей

про пожежну безпеку формується в рамках психолого-педагогічної програми, що включає розвиток у молодших школярів уявлень про пожежну безпеку.

У своїй роботі Е. Пірмагомедова описує розвиток уявлень у молодших школярів про пожежну безпеку як складний процес, який ґрунтується на знанні загального змісту й структури цих уявлень у відповідному віковому періоді, що має орієнтацію на практичне застосування у рамках життєдіяльності дітей. За її свідченнями, «в уявленнях дітей про пожежну безпеку є аспекти організації життєдіяльності в умовах виникнення небезпек. Залежно від рівня свого розвитку ці уявлення можуть бути більш менш змістовними і структурованими. Розвиток уявлень підлітків про пожежну безпеку пов'язаний з деякими особистими характеристиками, здатними визначати особливості сприйняття ними навколишнього світу і вибудовувати з ним взаємодію та самозахист під час виникнення небезпек. Сформованість особистих якостей може зробити позитивний вплив на розвиток у вихованців уявлень про пожежну безпеку, що формується в цілому як безпека життєдіяльності» [144, с. 67].

Вона продовжує, що «розвиток уявлень дітей про пожежну безпеку є багатоаспектним процесом їх розширення, поглиблення і інтеграції, що вимагає обліку основних компонентів цієї предметної групи уявлень і особливостей віку, спрямований на формування психологічної компетентності у сфері безпеки і готовності до її забезпечення. Уявлення молодших школярів про пожежну безпеку є суб'єктивним відображенням різних компонентів життєдіяльності, значимих для цього віку з точки зору питань безпеки. Сформованість цих уявлень визначає насиченість і чіткість їх структурної організації. Розвиток уявлень про пожежну безпеку пов'язаний із станом його адаптивних ресурсів, комунікативних здібностей і здатності до саморегуляції психічних станів. Сприяючи дитячій побудові взаємодії з навколишнім світом, вони позитивно відбиваються на інтеграції їх уявлень про пожежну безпеку як безпеки життєдіяльності» [144, с. 67].

Звертаючись до актуальних проблем пожежної безпеки, корисним є змістовний матеріал, представлений у розвідці П. Ковальова та ін. [137], що присвячена дослідженню поняття «пожежа та її вплив на організм людини». Узагальнивши думки значної кількості експертів у цій галузі та провівши практичні дослідження, автори описують характеристики пожеж, її склад та параметри. Розвідка ознайомлює нас з критеріями розповсюдження пожеж та їх небезпечним впливом на людину, із основами розв'язання важливих задач у роботі, пов'язаній з виникненням пожеж та рятування від них. Автори наголошують на тому, що в «умовах пожежі продукти згорання і теплового розкладання, що входять до складу диму, діють на організм людини комбіновано, тому їхня загальна токсичність небезпечна для життя навіть за незначних концентрацій. За значних концентрацій продуктів згорання у складі диму знижується відсотковий уміст кисню, що також небезпечно для життя людини» [137, с. 6, 8–12].

Тим самим, за слушним зауваженням авторів, дим під час пожежі є більш небезпечним для людини, ніж вогонь, тому необхідно забезпечити не тільки відповідний захист органів дихання від проникнення до них продуктів горіння, але й ізолювати їх.

Корисною може стати й праця К. Вандера та ін. [84]. Автори досліджують загальні принципи надання першої медичної допомоги та правила поведінки в осередках катастроф, у тому числі під час виникнення пожеж; захист органів дихання від диму за допомогою діючих та підручних засобів.

Тож навчально-методичні й наукові розвідки згаданих авторів у частині дослідження пожеж та захисту від них можуть стати корисним джерелом розробки матеріалу з питань самозахисту школярів від пожеж.

Необхідно окреслити роботи, які постають виразником сучасних наукових ідей, як-от: праці Л. Скрипник [161] (запропоновано процес формування у дітей знань про пожежну безпеку), Л. Еюбової [210] (описано

оптимальні педагогічні технології навчання дітей та підлітків правилам пожежної безпеки), Р. Григорян [64] (запропоновано розвиток технологій й механізмів, що забезпечує ефективність формування навичок безпечної життєдіяльності школярів).

Однак більш цікавим серед самостійних наукових праць є думки, виражені у роботі Л. Скрипник, оскільки вони стосуються пошуків формування у дітей протипожежних знань. У своїй роботі авторка розглядає категорію «пожежна безпека» як діяльність (пожежно-профілактична робота, що має на увазі отримання результату як досягнення поставленої мети); як процес (поетапний рух освоєння комплексу знань, умінь і навичок); як систему (виявлення початкового рівня навичок і встановлення залежності їх динаміки від чинників і умов).

Дослідниця формування знань про пожежну безпеку розглядає як придбання певних навичок, що визначають пожежобезпечну поведінку дитини – сукупність усвідомлених дій із заданими властивостями, спрямованих на забезпечення підлітком пожежної безпеки в повсякденному житті, готовності оптимально діяти при пожежі і вибудовувати практичні навички при забезпеченні пожежної безпеки.

Автором представлено результати теоретичного дослідження проблеми у вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній і спеціальній літературі; розглянуто і уточнено у рамках дослідження філософський, психолого-педагогічний і педагогічний аспекти понять «навички», «навички пожежної безпеки», «пожежобезпечна поведінка»; проаналізовано підходи до визначення структури навичок пожежної безпеки у підлітків в системі додаткової освіти; обґрунтовано теоретичні положення, що відбивають позицію автора.

У роботі описано педагогічні передумови розвитку процесу формування у дітей навичок з пожежної безпеки в системі додаткової освіти, що передбачає отримання високого рівня знань шляхом участі в ігрових

виховних заходах з пожежної безпеки; надання школярам самостійної діяльності в сфері пожежної профілактики; створення педагогічного середовища на основі патріотичних і моральних традицій Пожежної охорони, що служить основою усвідомленого і мотивованого засвоєння знань, умінь і навичок у сфері пожежної безпеки. «Такі педагогічні передумови пожежно-профілактичної роботи установ додаткової освіти сприяють розвитку пожежобезпечної культури у школярів, що передбачає формування знань, умінь і навичок» [161, с. 110].

Цікавими є наукові пошуки А. Якупова [214]. Розглядаючи пожежну безпеку дітей автор відмічає, що одним з головних складників системи забезпечення пожежної безпеки дітей є, перш за все, формування знань з основ пожежної безпеки, постійне відпрацювання алгоритму дій та придбання навичок безпечної поведінки при пожежі. Погоджуємося з ним, що на сьогоднішній день формування у дітей пожежобезпечного відношення до себе та оточуючого середовища, придбання навичок безпечної поведінки при виникненні пожежі повинно розглядатися в системі виховання дитини як одне з основних питань. Тому саме молодший шкільний вік, як вірно наголошують учені, найефективніший для формування у дітей знань.

У дослідженні В. Сидоркіна готовність особистості до дій в умовах небезпеки розглянуто у взаємозв'язку з формуванням потреби у безпеці, відповідального відношення до безпечної життєдіяльності і здоров'я людини взагалі і зокрема особистості [158]. На підставі аналізу різних наукових підходів до вирішення означеної проблеми автором підкреслено, що провідним аспектом повинен стати соціально-педагогічний, оскільки навички пожежної безпеки повинні формуватися в соціумі в процесі соціально-значимої діяльності і прийматися підлітком як соціальна цінність.

Над питаннями дитячої свідомості при зустрічі з пожежею працювала М. Гордієнко [63]. Безпечне поводження особистості за словами автора

забезпечується здатністю до аналізу ситуації, до уникнення, передбачення, подолання небезпеки, які складають зміст основ пожежної безпеки.

У роботі Л. Коломийченко розглядається соціальний розвиток особистості як засіб і результат соціалізації [109]. За словами авторки, соціалізація може бути представлена в якості процесу освоєння і реалізації зростаючою людиною соціального змісту; по-друге, вона розглядається як реальний зміст дорослішання людини, в якій здійснюється становлення індивідуальності суб'єкта активної творчої соціальної дії. У першому випадку дитина більшою мірою виступає об'єктом засвоєння і набуття соціального досвіду, у другому – суб'єктом власної творчої діяльності. «Соціальний розвиток – багатоаспектне явище, що включає і процес залучення до основ безпеки життєдіяльності. У цьому плані актуальні завдання, пов'язано не лише з повідомленням знань про безпеку життєдіяльності і вироблення умінь адаптуватися в різних небезпечних ситуаціях, але і формуванням усвідомленого відношення до збереження майна та наявних цінностей від пожеж. Соціальний розвиток припускає і сформованість практичних навичок, що характеризується рівнем освоєння дітьми різних норм і правил поведінки. В процесі освоєння таких правил і норм діти починають регулювати свою поведінку» [109, с. 107].

Авторка конкретизує, що саме у період від 5 до 7 років дитина відкрита існуючим у суспільстві нормативним соціокультурним уявленням. Засвоєння норм і правил безпечної поведінки, прагнення наслідувати зразки правильних дій в умовах небезпеки дозволяють їй легко «вростати» в ту культуру, в якій вона живе. Внутрішнє емоційне відношення дитини до навколишньої дійсності формується з її практичних взаємодій з цією дійсністю, і нові емоції виникають і розвиваються в процесі її чуттєво-предметної діяльності [109].

Тож наявні наукові й навчально-методичні джерела містять вагомий зміст авторських розвідок щодо виховання у молодших школярів знань про

пожежну безпеку, однак не розв'язують повною мірою питання формування в учнів молодших класів протипожежних знань у виховній позакласній роботі, а в Україні дана проблематика є джерелом нового дослідження, яке досі ніким не вивчалось. Це питання досі не висвітлювалося в сучасних наукових педагогічних студіях та знаходиться на маргінесах вітчизняної педагогічної думки.

Таким чином, систематизація результатів науково-практичної літератури з досліджуваної у дисертації проблеми дозволяє зробити такі висновки:

Досліджувана наукова проблема дуже актуальна, змістовно складна та багатоаспектна, бо містить чимало вагомих напрацювань, що мають міждисциплінарний характер та складають цікаво закреслене трактування цілої низки питань з пожежної безпеки в системі безпеки життєдіяльності дитини, а також наукових напрацювань з навчання школярів пожежній безпеці та формування у них протипожежних знань, що істотно збагачує уявлення щодо даної проблеми з точки зору її вирішення.

Відповідно до завдань наукового пошуку доцільно виділити три основні напрями аналізу джерельної бази, що в цілому представлє повноту дослідницького масиву та дають системне бачення проблеми. Це, по-перше, історичний екскурс навчання дітей пожежній безпеці; по-друге, аналіз напрямку пожежної безпеки в контексті безпеки життєдіяльності дитини; по-третє, звернення до наукового аналізу психолого-педагогічного аспекту вітчизняного досвіду з навчання дітей пожежній безпеці.

Аналіз першого напрямку нашого наукового пошуку надав важливу історичну інформацію про роботу з дітьми у сфері пожежної безпеки, що дозволяє нам виокремити періоди 1910-1989 рр., які характеризуються як найбільш ефективними щодо формування у дітей знань про пожежну безпеку, протягом якого виховний протипожежний потенціал набув ефективного масштабу. У ці періоди формування у дітей протипожежних

знань визначається специфікою пожежно-профілактичної роботи та досягається на основі педагогічних передумов. Крім цього було визначено причини різкого спаду пожежно-профілактичної роботи з дітьми у 1990 році, що зумовило руйнуванню напрацьованої виховної системи з дітьми у сфері пожежної безпеки.

Висвітлення другого напрямку дослідження, присвячений аналізу пожежній безпеці в контексті безпеки життєдіяльності, дало можливість розподілити аналізовану літературу за двома її напрямками.

Перший проаналізований блок авторських ідей стосується питанням безпеки життєдіяльності та цивільного захисту для дорослих, дітей середніх, старших класів та учнів вищих навчальних закладів.

Другий – присвячений безпеці життєдіяльності для молодших школярів, що є актуальним в рамках нашої роботи, проте матеріал у більшості розглядається поверхнево, де її напрямки не повністю розкривають суті пожежної безпеки, не прописується повний порядок дій дітей у разі виникнення пожежної небезпеки для самозахисту свого життя. Тож узагальнення обраних теоретичних поглядів різних авторів на процес формування у дітей знань про пожежну безпеку вимагає їх систематизації та єдиного підходу до вирішення проблем.

Аналіз проведеної наукових доробок порушеної проблематики з третього напрямку роботи, надає змогу виокремити із загального обсягу наукової літератури сучасні психолого-педагогічні аспекти пожежної безпеки: «пожежа та її впливу на організм людини», «пожежа та причини її виникнення», «навички», «навички пожежної безпеки», «пожежобезпечна поведінка», «культура пожежної безпеки» та ін., що в цілому містять змістовний матеріал стосовно пожежної безпеки.

Описано та досліджено шляхи навчання дітей пожежній безпеці; охарактеризовано вікові особливості дітей, які слід врахувати під час формування у них знань про пожежну безпеку; визначено напрямки

подолання небезпек дітьми. Самі такі складники, які виокремили у цьому напрямку наукового пошуку є цінним матеріалом для доповнення досліджень з порушеної проблематики та є невід'ємним складником для подальших досліджень з визначених питань. Разом з цим досі не створено єдиного підходу з навчання молодших школярів пожежній безпеці у виховній позакласній роботі, що передбачало б фаховий пожежний матеріал, добір ефективних форм та методів роботи та комплекс вправ з метою формування у них знань, умінь та навичок.

Отже, гострота протипожежної проблематики вимагає вжиття невідкладних заходів із вдосконалення системи виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки з метою реальних позитивних зрушень в підвищенні ефективності пожежнобезпечної культури молодших школярів в сучасних умовах, що сприятиме досягненню передового світового рівня захисту дітей від пожеж.

1.2. Зміст та сутнісні характеристики пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів

Із-поміж фундаментальних прав, задекларованих в Конституції України, є право людини на безпечне життя. Безпека людини і навколишнього природного середовища, захищеність від впливу шкідливих, техногенних, природних, екологічних і соціальних чинників є незмінною умовою сталого розвитку [1, с. 19]. Такий розвиток і гарантування його принципів може забезпечити лише суспільство, яке побудовано на засадах демократії, верховенства права та добробуту людей.

Найвищими цінностями суспільства, як зазначено в Конституції України, є людина, її життя та здоров'я. Проте з кожним роком виникає все більше чинників, які негативно впливають на життєдіяльність людей, пов'язаних з виникненням пожеж, надзвичайних подій, небезпечних ситуацій

тощо. Навчання населення правилам пожежної безпеки та набуття досвіду їх виконання є запорукою запобігання виникненню пожеж та їх ліквідації. Для досягнення цієї мети необхідно удосконалювати процес навчання громадян нашої держави правилам пожежної безпеки, починаючи ще змалку.

Саме предмет «Безпека життєдіяльності» є інтегрованим фундаментальним напрямком, на базі якого вивчаються питання пожежної безпеки. Основними тенденціями є:

- розширення тематики з питань пожежної безпеки в навчальних дисциплінах, безпосередньо спрямованих на певні теми безпеки;
- посилення міжпредметних зв'язків з гуманітарними та іншими дисциплінами і напрямками (наприклад, соціологія, психологія, суспільствознавство);
- перехід до систематичного вивчення тематики з пожежної безпеки упродовж всього терміну навчання дітей в навчальних закладах;
- суттєве збільшення кількості фахівців освіти, які залучаються до роботи над змістом, технологією, методами навчання з пожежної безпеки, і які в переважній більшості не мають досвіду роботи над проблемою в цілому, а тільки над її окремими складниками;
- розширення кількості напрямів фахової підготовки з окремих складників пожежної безпеки.

Вивчення і розвиток напрямку безпеки життєдіяльності, насамперед, спрямовано на виконання Конституції України, Кодексу цивільного захисту України (далі – Кодекс), а також законів «Про охорону праці», «Про охорону навколишнього природного середовища» та ін [1, с. 21-25]. Тому система безпеки життєдіяльності на рівні держави охоплює комплекс заходів і засобів, які є її складовими (підсистемами): це насамперед пожежна безпека; охорона навколишнього природного середовища; охорона здоров'я

населення; санітарно-епідеміологічна безпека, транспортна, радіаційна, біологічна; охорона праці та ін. Діяльність кожної з цих підсистем регулює відповідний орган центральної виконавчої влади на основі законодавчих і нормативно-правових документів.

В основі понятійно-категоріального апарату безпеки життєдіяльності з проблематики дослідження є термін «пожежна безпека», який розглядається в головному діючому законодавчому документі – Кодексі «як відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю» [106, с. 3].

Окремого напрямку вивчення пожежної безпеки, що охоплювало б поняття «профілактика пожеж», «пожежно-профілактична робота з дітьми», «навчання дітей пожежній безпеці», «формування у дітей знань з питань пожежної безпеки» тощо не існує, а лише розглядається в комплексному понятті як безпека життєдіяльності, вивчення якої передбачає відповідні завдання, із-поміж яких:

- формування пожежобезпечної культури людини щодо безпеки, її відповідних моральних цінностей, поглядів, поведінки тощо;
- забезпечення певного стану індивідуальної захищеності людини шляхом формування і розвитку тих якостей особи, що сприяють розвитку пожежобезпеки, а також необхідних знань, умінь і навичок;
- інтенсифікація методичної, наукової та інших форм освітянської роботи з напрямку пожежної безпеки не лише в закладах освіти, а й поза ними;
- сприяння підвищенню ефективності роботи державної системи з пожежної безпеки населення шляхом навчання і підготовки людей до їх адекватної взаємодії, активної позиції щодо удосконалення державної системи, у тому числі – в законодавчій сфері;

– удосконалення управління освітою всіх верств населення за критеріями наряду.

Базовим поняттям конструкції пожежної безпеки є забезпечення протипожежного захисту дітей, що виражається через «сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм поведінки, спрямованих на підтримання самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки» [106, с. 3].

Так, у статті 39 глави 10 розділу 4 Кодексу прописано, що організація навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, який розробляє та затверджує навчальні програми з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, з надання домедичної допомоги та погоджується з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [106, с. 3].

Навчання учнів молодших класів діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час навчально-виховного процесу. Такі питання розглядаються в рамках вивчення предмету «Основи здоров'я» [129].

Популяризація культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді законодавчим актом покладається на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, громадськими організаціями шляхом:

- проведення шкільних, районних (міських), обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності;
- проведення навчально-тренувальних зборів і польових таборів;

– участі команд-переможців у заходах міжнародного рівня з цих питань [106, с. 3].

Такий підхід дозволяє розподілити пожежну безпеку молодших школярів на два основних блоки. До першого блоку відносимо висвітлення теоретичних питань з основ пожежної безпеки, де розкриваються основні поняття про пожежну безпеку. До другого блоку – практичні навички школяра, що є складником знань та умінь.

Виділений перший блок для учнів початкової школи представлено такими змістовними напрямками, які на кожному етапі вирішують відповідні предметні завдання з питань пожежної безпеки, що характеризуються певним колом знань та умінь:

- у домашніх умовах;
- у навколишньому середовищі;
- у шкільному оточенні;
- здорові умови життя.

Відповідно до освітньої програми «Основи здоров'я», для молодшого школяра передбачено такі основні напрямки з пожежної безпеки:

- поведінка в небезпечних ситуаціях;
- побутові небезпеки;
- телефони аварійних служб;
- безпечні і небезпечні ситуації;
- джерела допомоги в небезпечних ситуаціях (батьки, сусіди, родичі, аварійні служби);
- безпечна поведінка вдома;
- ситуації можливої небезпеки у школі. План евакуації;
- пожежна безпека. Правила користування обігрівальними приладами;
- цінність і неповторність життя і здоров'я людини. Безпека життєдіяльності [129].

Для учнів першого класу питання пожежної безпеки передбачено у Розділі 3. «Соціальна складова здоров'я», на вивчення якого відводиться 12 годин. Для другого класу питання пожежної безпеки передбачено у Розділі 3. «Соціальна складова здоров'я», на вивчення якого відводиться 13 годин. Для третього класу питання пожежної безпеки передбачено у Розділі 3. «Безпека вдома», на вивчення якого відводиться 17 годин. Для четвертого класу питання пожежної безпеки передбачено у двох розділах: Розділ 1. «Здоров'я людини», на вивчення якого відводиться 3 години, а також питання пожежної безпеки розглядаються у Розділі 3. «Соціальна складова здоров'я», на вивчення якого відводиться 18 годин.

Уже з другої сторінки навчального предмета «Основи здоров'я» визначається її мета, що трактується як «формування здоров'язбережувальної компетентності учнів на основі оволодіння ними знаннями про здоров'я та безпеку, практичними навичками здорового способу життя і безпечної поведінки, формування в них ціннісного ставлення до життя і здоров'я, сприяння їх фізичному, психічному, соціальному і духовному розвитку» [129, с. 2]. Основними завданнями вивчення предмета декларуються:

- формування в учнів знань про здоров'я, здоровий спосіб життя, безпечну поведінку, взаємозв'язок організму людини з природним, техногенним і соціальним оточенням;
- розвиток в учнів мотивації дбайливо ставитися до власного здоров'я, удосконалювати фізичну, соціальну, психічну і духовну його складові;
- виховання в учнів потреби у здоров'ї, що є важливою життєвою цінністю, свідомого прагнення до ведення здорового способу життя;
- розвиток умінь самостійно приймати рішення щодо власних вчинків;

- набуття учнями власного здоров'язбережувального досвіду з урахуванням стану здоров'я;
- використання у повсякденному житті досвіду здоров'язбережувальної діяльності для власного здоров'я та здоров'я інших людей [129, с. 2].

Але, нажаль, на вивчення теоретичної частини приділяється мало часу, тому матеріал досить стисло відображається для вивчення, що, на нашу думку, не розкриває усіх вагомих питань пожежної безпеки.

Тож на допомогу шкільним вчителям для молодших школярів пропонують свої навчально-методички розробки Н. Бенцал та ін. [10], І. Бех та ін. [14], Н. Бібик та ін. [15–17], Т. Бойченко та ін. [20–27], Н. Будна та ін. [29–50], О. Гнатюк [59; 60], Н. Діптан та ін. [69–72], І. Жаркова та ін. [79; 80], М. Малащенко [119], М. Пономаренко [148], О. Тітченко [177; 178], О. Чекіна [188–190], І. Чорненька [198–200], Г. Яцук та ін. [89; 216–223].

Авторами запропоновано теоретичний курс «Основи здоров'я» для учнів 1–4 класів загальноосвітніх шкіл, перевірочні та практичні завдання до нього. Однак лише незначна частина навчального матеріалу пов'язана з питаннями пожежної безпеки, відтак запропоновані курси не охоплюють повною мірою необхідний обсяг питань з даної тематики.

Запропонований матеріал, що стосується дослідження, ознайомлює з виникненнями загорянь та пожеж, як себе правильно вести, як загасити пожежу. Проте вважаємо, що доцільним було б звернення уваги передусім на ті пожежонебезпечні ситуації, в які згідно з останніми статистичними даними найчастіше потрапляють діти.

Певних зауважень викликають й запропоновані авторами чинних підручників поради з подолання пожежонебезпечних ситуацій. Вони в одних і тих же випадках, що можуть трапитися з дітьми, пропонують різні варіанти дій, які не завжди є послідовними, а відтак не є ефективними для самозахисту.

Порушені авторами чинних підручників питання є цілком правильним рішенням з приводу навчання дітей пожежній безпеці та, на нашу думку, потребують подальшого вдосконалення в рамках розширення навчального простору, передусім за рахунок позакласного часу, де необхідно не тільки доповнити багаж отриманих знань дитини, але й створити умови для відпрацювання їх та удосконалення в повсякденному житті.

Для молодших школярів питання протипожежної безпеки представлено у навчально-методичних матеріалах Н. Коваль та ін. [104; 105], Н. Митохір та ін. [122–124], М. Сороки та ін. [152], В. Теслі та ін. [171–176]. Автори чинних праць пропонують змістовний теоретичний та практичний матеріал у сфері пожежної безпеки для навчання молодших школярів.

У праці А. Обертинської та ін. [133] розглядаються основні питання, пов'язані з пожежною безпекою, проте здебільшого вони є оглядовими, без вироблення необхідних практичних навичок. У матеріалах вичерпними є пропозиції авторів щодо навчання пожежній безпеці у позакласній роботі учнями середніх і старших класів шляхом наочної агітації, однак це є лише одним з багатьох методів навчання основам пожежної безпеки, що лише закроють незначні уявлення у дітей про пожежну безпеку.

Свої навчально-методичні бази з основ пожежної безпеки для батьків та педагогів пропонують також Л. Горбачева [61], І. Друзь [75], М. Комова [110], Л. Максимчук [118], М. Петіна [141], К. Попок [150], А. Свиначенко [157], С. Собурь [165], П. Статмен [167], Ю. Утков [181], І. Федосєєв [183], М. Шигарова [204], С. Шинкарчук [206], Т. Шоригіна [208].

Ілюстровані казки з протипожежної безпеки для використання молодшими школярами у позакласній роботі, ігри та абетки пожежної безпеки пропонують у навчально-методичних виданнях К. Дубровська [76], А. Іванов [93], І. Ігуменова та ін [201], Т. Федорова [182], Г. Цвилюк [185], бесіди з протипожежної безпеки – Н. Красоткіна [114].

Л. Горбачева пропонує цікаві заняття з правил пожежної безпеки, що включають такі основні складники: вивчення історії пожежної справи; трикутник вогню; вогонь-товариш людини; вогонь-ворог людини; причини виникнення пожежі; небезпечні чинники, що виникають під час пожежі; протипожежний режим в твоєму будинку (кухня, спальня); первинні засоби пожежогасіння; пожежні автомобілі та протипожежне обладнання; надання першої медичної допомоги; лісові пожежі. Також передбачено практичні заняття: порядок дій під час виникнення пожежі, а також евакуація з приміщення [61].

Методичні рекомендації з організації в шкільних та позашкільних закладах щодо вивчення правил пожежної безпеки та попередження дитячих пустощів з вогнем пропонує у своїй розвідці Ю. Утков [181]. У першому розділі цієї праці викладено основні правила пожежної безпеки, як от: вогонь-товариш, вогонь-ворог; пам'ятай! Сірники не іграшка, вогонь-не забава; чому виникає пожежа. Електроприлади; зла електрика; вогненебезпечні предмети. До другого розділу охоплено питання дитячих пустощів з вогнем та їх наслідків: дитячі пустощі з вогнем та знаки пожежної безпеки. Третій розділ ознайомлює з порядком дій у разі виникнення пожежі.

Правилам безпеки вдома та на вулиці присвячена навчально-методична праця С. Шинкарчука [206], що включає два розділи: найпростіші та найважливіші правила безпеки, а також рекомендації з надання першої допомоги та спілкуванню з незнайомими людьми. Питання пожежної безпеки розкрито в першому розділі, що охоплюють: виток газу; електрика; надання першої допомоги у разі поразки електричним струмом; дотримання правил пожежної безпеки під час Новорічних свят; правила користування вогнем у побуті; порядок виклику пожежних та дій у разі виникнення пожежі; пожежа в ліфті; що робити у разі загорання телевізору; як застерегтися опіків; надання першої допомоги при опіках.

Проаналізований матеріал здебільшого призначений для використання його у виховній позакласній роботі, має цікавий змістовний матеріал, однак деякі поради щодо дій у разі виникнення пожежі та загорань потребують коригування. Крім цього, деякі питання стосовно гасіння самими дітьми загорань, на нашу думку, не повинні вивчатися у молодшому шкільному віці, бо є вкрай небезпечно. Такі поради не є ще вдосконаленими та науково дослідженими для впровадження їх у виховний процес школярам даної вікової категорії.

Також автори пропонують на вивчення основ пожежної безпеки з теоретичних питань та практичних відпрацювань мало часу, що унеможлиблює досягнути в цілому ефективних результатів з формування певних знань, умінь та навичок у молодших школярів з протипожежної безпеки. Крім цього автори пропонують для формування навичок не досить вдалі чи не повний комплекс методів роботи, як от: бесіда, евакуація, казки, наглядна агітація, що не сформує практичні навички у школярів з правильного алгоритму дій у разі виникнення пожежної небезпеки для власного життя, що вимагає ще доопрацювання.

У руслі підходу до другого блоку пожежної безпеки основним критерієм виступають практичні навички школяра, що є невід'ємним складником знань та умінь. Відповідно до шкільної програми «Основи здоров'я», для молодшого школяра практично передбачено:

- моделювання ситуації повідомлення про небезпеку за телефонами аварійних служб;
- створення списку джерел допомоги у небезпечних ситуаціях (із допомогою дорослих);
- відпрацювання навичок евакуації з приміщення школи згідно з планом евакуації;
- звернення у разі виникнення небезпечної ситуації за допомогою до батьків та інших членів родини;

- вимкнення несправного електроприладу;
- гасіння невеликої пожежі;
- відтворювання порядку дій повідомлення відповідним службам про небезпечні ситуації;
- ознайомлення із застережними знаками про небезпеку ураження електричним струмом, про легкозаймисту речовину;
- участь у ситуаційній грі «Як діяти, якщо витік газ»;
- участь у рольовій грі «Викликаємо служби 101, 102, 103, 104»;
- відпрацювання дій в небезпечній ситуації;
- моделювання ситуацій відмови від небезпечних пропозицій.

Реалізація завдань другого визначеного блоку з основ пожежної безпеки здійснюється шляхом:

- використання традиційних та нетрадиційних форм роботи в літніх таборах;
- проведення польових навчальних практикумів, експедицій, тематичних дитячих правоохоронних акцій;
- розширення мережі позашкільних закладів різних профілів з безпеки життя і здоров'я людини;
- залучення до навчально-виховної роботи з безпеки життя і діяльності людини в цих закладах висококваліфікованих спеціалістів, учених та ін.

Практичні відпрацювання з молодшими школярами проводяться у навчальних закладах під час тижня безпеки життєдіяльності. Тиждень безпеки життєдіяльності проводиться щорічно: у квітні–травні, жовтні–листопаді у всіх загальноосвітніх закладах України. Організаторами заходу виступають ДСНС України, Добровільне пожежне товариство України, Міністерство освіти і науки України.

Метою цього заходу є:

- популяризації знань правил безпеки життєдіяльності дітей та здорового способу життя, вивчення правил пожежної безпеки та основ цивільного захисту;
- навчання уміння прогнозувати небезпечні ситуації та знаходити правильні рішення щодо безпечного виходу з цих ситуацій;
- навчання життєвих навичок – здатність до адаптації, позитивної поведінки і подолання труднощів повсякденного життя;
- прищеплення навичок обережної поведінки в довіллі та бережливого ставлення до збереження свого здоров'я, життя та життя оточуючих;
- активізація роботи з попередження дитячого дорожньо-транспортного травматизму, узагальнення та впровадження кращих форм і методів профілактичної роботи серед учасників навчально-виховного процесу;
- виховання у дітей поваги до працівників різних професій;
- навчання дітей спілкування та уміння звернутися за допомогою у відповідні органи;
- набуття учнями власного досвіду із збереження здоров'я з урахуванням фізичного стану;
- розгортання у повсякденному житті практичної діяльності для збереження власного здоров'я та здоров'я інших людей;
- проведення широкої роз'яснювальної та агітаційно-масової роботи серед дітей та батьків щодо дотримання правил безпечної поведінки.

У рамках тижня безпеки життєдіяльності проводяться: тренінгові заняття; написання творів, оповідань, диктантів; екскурсії в пожежно-рятувальні підрозділи та музеї; професійні лекторські заняття; перегляд

відеоматеріалів; проведення моніторингу обізнаності (тести, анкетування); аналіз статистичних даних; відвідування виставок; змагання.

Щороку зі школярами проводиться Всеукраїнська громадська акція «Запобігти. Врятувати. Допомогти» (далі – Акція). Головними завданнями Акції є ознайомлення та навчання школярів основам пожежної безпеки, роз'яснення питань безпеки життєдіяльності, популяризація професії рятувальника.

У рамках проведення Акції дітей ознайомлюють з причинами виникнення пожеж, їх наслідками, статистикою; вогнеборці розповідають про правила дотримання вимог пожежної безпеки аби попередити пожежу; проводяться бесіди, конкурси з дітьми на протипожежну тематику та ін.

Щороку навесні школярі приймають участь в традиційному Дні цивільного захисту, який є своєрідним підведенням підсумків роботи з навчання дітей безпеки життєдіяльності та цивільного захисту протягом навчального року, куди входять питання пожежної безпеки. Крім цього, заходи Дня цивільного захисту – це підготовка дітей до дій в найбільш розповсюджених можливих надзвичайних ситуаціях та подій, з якими можуть зустрітися діти під час літніх канікул.

Щороку молодші школярі приймають участь у Всеукраїнському дитячому літературному конкурсі «Захистимо країну від лиха» на протипожежну та техногенну тематику, основними завданнями якого є:

- запобігання пожежам від необережного поводження з вогнем;
- захист дітей від пожеж та інших надзвичайних ситуацій;
- робота, навчання й побут професійних пожежників – рятувальників, працівників Державного пожежного товариства України, дружин юних пожежників;
- заняття пожежно-прикладним спортом;

- пожежі в побуті та на виробництві, лісові пожежі й на хлібних полях;
- правила поведінки в разі виявлення вибухонебезпечних предметів.

Неабияке значення для формування у дітей знань та навичок з пожежної безпеки є спільна профілактична робота співробітників ДСНС України з керівниками начальних закладів в рамках проведення змагань з пожежно-прикладного спорту. Це змагання школярів з питань пожежної безпеки. Чимало дітей, серед яких хлопчики і дівчата, із захопленням приймають участь у змаганнях та показують свої знання, безпосередньо під керівництвом рятувальників.

Щороку проводиться обласний збір-змагання юних рятувальників «Школа безпеки», в рамках якого проводиться:

- патріотичне виховання підростаючого покоління;
- популяризації серед дітей та підлітків здорового й активного способу життя;
- вироблення й впровадження нових форм і методів підготовки молоді до дій в надзвичайних ситуаціях, надання само- та взаємодопомоги, запобігання можливих надзвичайних ситуацій;
- формування й розвитку у дітей та підлітків життєвих навичок щодо виживання в екстремальних ситуаціях, знань і умінь стосовно поведінки в умовах дії шкідливих та небезпечних факторів та ін.

Добровільним пожежним товариством України спільно з ДСНС України та редакцією журналу «Пожежна та техногенна безпека» проводиться серед молодших школярів Всеукраїнський конкурс дитячого малюнка та живопису на протипожежну і техногенну тематику, основними завданнями якого є:

- розвиток творчих здібностей дітей, підвищення художньо-естетичного рівня робіт на протипожежну і техногенну тематику;
- формування у дітей пожежобезпечної культури поведінки з вогнем, залучення до дій, спрямованих на запобігання пожежам, іншим техногенним явищам та навчання діям в умовах надзвичайних ситуацій;
- формування громадського світогляду та громадської позиції підростаючого покоління в області пожежної і техногенної безпеки;
- залучення дітей та молоді до вивчення історії ДСНС України та Добровільного пожежного товариства України.

Кожних півроку в навчальних закладах України проводиться тренувальна евакуація дітей з приміщень, відвідування школярами пожежно-рятувальних частин, музеїв ДСНС України.

Під час літньої оздоровчої кампанії зі школярами проводяться різні змагання, конкурси ігри на протипожежну тематику.

Найбільш дієвою та популярною формою навчання дітей протипожежній грамоті в освітньому закладі є дружина юних пожежних.

В основу навчання дітей протипожежній грамоті покладений принцип: «Чим раніше привити малюку знання пожежної безпеки, тим скоріше вони стануть правилом його життя. Й тим менш у майбутньому буде людських трагедій, які приносять с собою пожежі». Тому таке навчання починається з дитячих дошкільних закладів.

Діяльність дружин юних пожежних відбувається під безпосереднім керівництвом директорів шкіл, вчителів навчальної дисципліни «Основи здоров'я», класних керівників, спеціалістів управлінь (відділів) освіти, рятувальників пожежних постів, керівництва державних пожежно-рятувальних частин. Діти набувають практичних навичок під час перевірки житлових будинків і шкільних приміщень, вчать правильно користуватися

вогнегасником; ознайомлюються з правилами пожежної безпеки та первинними засобами пожежогашіння; беруть участь у змаганнях з пожежно-прикладного спорту та ін.

Значну роботу юні пожежні проводять серед дорослого населення та дітей: розповсюджують пам'ятки та листівки профілактичного напрямку; проводять з дітьми молодшого шкільного та дошкільного віку бесіди про небезпеку ігор з вогнем тощо.

У школах дружини юних пожежних організовують агітбригади, які виступають перед дітьми та батьками. Не призупиняється робота дружин юних пожежних і в літніх оздоровчих таборах. Агітбригади юних пожежних працюють у школах впродовж усього навчального року. Особливу увагу вони приділяють вихованню дітей молодших класів. Навіть малюки із задоволенням сприймають профілактику надзвичайних ситуацій, яка проводиться в ігровій формі. Така форма роботи стала найпоширенішим засобом передачі інформації, та нажаль не формує знання, а лише збагачує уявлення.

Тож полігон для відпрацювання практичних завдань з подолання екстремальних ситуацій та «виживання» дуже обширний, і проводиться він здебільшого у позакласній роботі.

Однак, не дивлячись на існуючий добір теоретичного матеріалу з пожежної безпеки, з яким працюють молодші школярі та їх широкої практичної реалізації у виховній позакласній роботі, результати щодонаявності у дітей певних знань, умінь та навичок з основ пожежної безпеки потребують вдосконалення. Це пов'язано, як ми вже зауважили, з малою кількістю годин, що відводиться на опрацювання теми «Пожежна безпека», та неможливість організації повноцінного практичного тренінгу з відпрацювання отриманих теоретичних знань під час шкільних занять, усе ще невиробленою є методика чіткого алгоритму правильних дій під час виникнення пожежі.

Отож є необхідним розширити зміст освіти з пожежної безпеки для молодших школярів питаннями, як от: порядок доповіді до Служби порятунку про пожежу та основні її складники; алгоритм правильних дій у разі виникнення пожежі в одноповерховому будинку та багатоповерховому; порядок дій у разі виникнення задимлення кімнати та у разі задимленості під'їзду, що передбачає безпечний та найпростіший алгоритм самозахисту та порятунку; порядок дій у разі загорання електроприладу та побутової техніки; порядок дій у разі займання одягу та оговорення розміщення безпечних шляхів евакуації.

А також слід виділити основні чотири напрямки, що повинен вміти робити молодший школяр. Це найпростіші правила поведінки в разі небезпеки, як-от:

- уміти розпізнавати джерело небезпеки;
- знати як уникнути його та, при можливості, втекти від нього;
- уміти викликати допомогу;
- знати як допомогти собі та надати допомогу іншій людині в тому випадку, якщо не вдалося уникнути небезпеки.

Дитині не треба гасити загорання або пожежу самотійно, особливо якщо вдома є батьки. У будь-яких пожежонебезпечних випадках, що трапляються з учнями молодших класів, головне якомога швидше покинути приміщення та розповісти про небезпеку дорослим або працівникам Служби порятунку. Це основне, що повинна вміти робити кожна дитина.

Цього можна досягти лише системою тренувальних вправ, унаслідок яких теоретичні й практичні навички учнів доводяться до автоматизму, оскільки надзвичайні події розвиваються дуже швидко й немає часу на роздуми через стрес та розпач. У цих випадках треба діяти швидко й рішуче, тому навички правильної поведінки в умовах виникнення надзвичайних подій мають бути добре відпрацьовані.

Отже, здійснений теоретичний аналіз змісту та сутнісних характеристик пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів дозволяє зробити наступні висновки:

Завдання навчання учнів молодших класів діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки визначено Кодексом цивільного захисту України, яке здійснюється під час навчально-виховного процесу.

Окремого напрямку вивчення пожежної безпеки, що охоплювало б поняття «профілактика пожеж», «пожежно-профілактична робота з дітьми», «навчання дітей пожежній безпеці», «формування у дітей знань з питань пожежної безпеки» тощо не існує, а лише розглядається в комплексному понятті як безпека життєдіяльності дитини.

Питання пожежної безпеки для учнів молодших класів передбачено до навчальної програми «Основи здоров'я», на вивчення яких відводиться мала кількість годин, що обмежується незначним теоретичним та практичним змістом, а отже не розкриває в повному обсязі основні питання у сфері пожежної безпеки.

Аналіз навчально-методичної літератури кола авторів до навчальної програми «Основи здоров'я» говорить про необхідність вдосконалення змісту теоретичного та практичного блоку з питань пожежної безпеки для доповнення їх більш обширним матеріалом, як от: порядок доповіді до Служби порятунку про пожежу та основні її складові; алгоритм правильних дій у разі виникнення пожежі в одноповерховому будинку та багатоповерховому; порядок дій у разі виникнення задимлення кімнати та у разі задимленості під'їзду, що передбачає безпечний та найпростіший алгоритм самозахисту та порятунку; порядок дій у разі загорання електроприладу та побутової техніки; порядок дій у разі займання одягу та оговорення розміщення безпечних шляхів евакуації.

Отож, визначено теоретичні положення щодо змісту та сутнісних характеристик пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів

стануть концептуальною основою подальшого наукового пошуку з метою їх удосконалення, розробки та впровадження форм і методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

1.3 Діагностика рівня сформованості знань у молодших школярів про пожежну безпеку

Аналіз наукового аналізу щодо формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку дозволив визначити сутність та зміст пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів, а також особливості цієї психолого-педагогічної проблеми.

Наступним кроком наукового пошуку є діагностика рівня сформованості знань у молодших школярів про пожежну безпеку, індикатором ефективності якої є рівень їх готовності до самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки.

Відповідно до концептуальних основ дослідження, головними показниками забезпечення пожежної безпеки дитини є засвоєння нею певних знань, умінь та навичок як фундаментальних основ готовності до самозахисту. Отож вважаємо, що саме наявність знань про пожежну безпеку, а також використання їх у разі виникнення пожежонебезпечних ситуацій на основі найпростіших безпечних дій – це передумова успішної реалізації захисту свого життя від пожежної небезпеки.

Виходячи з цього, пропонуємо визначити критеріальний апарат та діагностувати рівень сформованості знань у молодших школярів про пожежну безпеку.

Аналіз науково-педагогічних праць дозволив виділити такі критерії: когнітивний, мотиваційний та діяльнісний. Для подальшого розвитку

наукової концепції обґрунтуємо вибір саме цих критеріїв та розглянемо їх сутність.

Виокремлення **когнітивного критерію** зумовлено тим, що саме він надає можливості визначити ступінь засвоєння учнями теоретичних основ у сфері пожежної безпеки. Саме цей критерій є одним із найбільш важливих в структурі пізнавальної активності та формуванні протипожежних знань в цілому.

Тож, аналізуючи цей критерій, дозволить визначити рівень наявних знань у молодших школярів про пожежну безпеку, що охоплюють наступні питання: що таке безпечний та небезпечний вогонь; що собою представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; основні правила запобігання пожежі; порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та головні її складники; поняття про Службу порятунку; порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; як вийти із задимленого приміщення; як загасити одяг, який загорівся; що таке евакуація та основні її шляхи.

Діагностування за **мотиваційним критерієм** передбачає виявлення у молодших школярів цікавості до розуміння значення забезпечення пожежної безпеки, цікавості до рятувальної справи, мотивації до практичної діяльності з формування безпечного пожежного життєвого простору. Прагнення до вивчення тематичного змісту з питань пожежної безпеки та залучення до участі в заходах, присвячених пожежній безпеці. Відповідальність за свої вчинки з прийняття рішень щодо правильних дій при пожежній небезпеці. Виявлення емоційної стійкості та поведінки.

Вибір **діяльнісного критерію** є немало важним в рамках дослідження, оскільки його сутність передбачає практичну перевірку наявності у дітей навичок, які відіграють важливу роль у забезпеченні протипожежного захисту та є частиною діяльності знань про пожежну безпеку. Цей критерій

дозволить розкрити рівень практичних навичок у дітей з пожежної безпеки, які характеризуються, на наш погляд, як уміння правильно оцінити обстановку, вибору безпечного алгоритму практичних дій для самозахисту й рятування, правильність прийняття самостійних рішень.

Отже, діагностика за трьома визначеними критеріями дасть змогу в цілому виявити у дітей рівень знань про пожежну безпеку. Враховуючи вікові особливості дітей, основним методом перевірки гіпотези, вважаємо, є педагогічний експеримент як метод комплексного дослідження у вигляді бесіди (див. додаток Б), діагностичного тестового опитування (див. додаток В) та практичних відпрацювань пожежонебезпечних ситуацій у вигляді ігрових вправ та тренінгів (див. додаток Г).

Опитування та завдання склалися з питань відповідно до завдань навчальної програми «Основи здоров'я» для учнів молодших класів. Для виявлення рівнів когнітивного та мотиваційного критеріїв обрано бесіду, діагностичне тестове опитування та практичні відпрацювання пожежонебезпечних ситуацій у вигляді ігрових вправ та тренінгів. Для виявлення рівнів діяльнісного критерію характерними будуть практичні відпрацювання пожежонебезпечних ситуацій у вигляді ігрових вправ та тренінгів.

Отже, було визначено критеріальну основу діагностики у дітей знань, умінь і навичок з пожежної безпеки.

Дотримуючись традиційних підходів до створення критеріальної основи, визначимо також **рівні** за кожним із сформульованих критеріїв: *високий, середній, низький*. Більш докладно критеріальний апарат знань у молодших школярів про пожежну безпеку представлено у додатку Д.

Для діагностики за визначеними критеріями на етапі проведення констатувального експерименту було обрано у загальній кількості 450 школярів молодших класів навчальних закладів міста Луганська та Луганської області: комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня

школа I-III ступенів № 2», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 7», Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 13 імені Олександра Молодчого, комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 14», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 16», комунальний заклад «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 21», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 22», комунальний заклад «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 30», комунальний заклад «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 57», комунальний заклад «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 60 імені 200-річчя м. Луганська», Курячівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Лозно-Олександрівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Кам'янська загальноосвітня школа I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Булавинська загальноосвітня школа I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Микільська загальноосвітня школа I-III ступенів Міловської районної ради Луганської області, комунальний заклад «Мусіївський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад «Калинка» - Мусіївська загальноосвітня школа I-III ступенів» Міловської районної ради Луганської області».

Варто зауважити, що із загальної кількості вихованців 237 увійшли до експериментальної групи. Зокрема, учні з комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 2», комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 7», Луганської середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 13 імені Олександра Молодчого, комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 16», комунального закладу «Луганська спеціалізована

школа I-III ступенів № 21», комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 22», Курячівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Лозно-Олександрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Кам'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Булавинської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області та 213 вихованців із комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 14», комунального закладу «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 30», комунального закладу «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 57», комунального закладу «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 60 імені 200-річчя м. Луганська», Микільської загальноосвітньої школи I-III ступенів Міловської районної ради Луганської області, комунального закладу «Мусіївський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад «Калинка» - Мусіївська загальноосвітня школа I-III ступенів» Міловської районної ради Луганської області» – до контрольної групи.

Отже, за показниками когнітивного критерію було отримано результати знань у молодших школярів про пожежну безпеку, що подано в таблиці 1.1:

Таблиця 1.1

Результати діагностики за показниками когнітивного критерію

	Експериментальна група			Контрольна група		
	Кількість учнів (%)			Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень

Показник	Наявність у молодших школярів знань про пожежну безпеку					
	3,2	7,4	89,4	3,4	7,3	89,3

Інтерпретація отриманих результатів дозволила визначити досить низький рівень знань у дітей про пожежну безпеку за всіма визначеними показниками не лише в експериментальній, а й в контрольній групах.

Головні особливості зводяться до таких спостережень: із загальної кількості досліджуваних дітей 402 молодших школяра не знають основні вимоги пожежної безпеки відповідно до обраних показників, 34 учня (7,5 %) мають лише уявлення про пожежну безпеку, і тільки 14 дітей (3,1 %) володіють протипожежними знаннями.

Недостатньо розкритими виявилися відповіді школярів на запитання порядку дій у разі виникнення пожежі, які відносимо до основних у сфері пожежної безпеки, тому було проведено докладний аналіз отриманих показників.

Так, запитання: *«При повідомленні про загоряння або пожежу слід казати?»* застало дітей замислитись над відповіддю. Чимало учнів не дуже проявляли ініціативу самостійно надати відповідь. Деяких респондентів це запитання взагалі не зацікавило. У цілому в експериментальній та контрольній групах лише 12 % дітей змогли наполовину відповісти на запитання.

На запитання: *«Чи знаєш ти своє прізвище, адресу проживання, номер телефону (якщо є), у якому будинку ти живеш, скільки поверхів?»* не всі діти змогли назвати необхідні дані з метою швидкого реагування пожежними підрозділами на виклик. Лише за допомогою поправки та спілкування з ними, поясненнями, вдалося досягти 6 % повного результату. 70 % дітей не активно приймали участь при наданні відповіді, мабуть, судячи із спостереження, багато хто не знає своїх даних місця проживання.

Спостерігаючи за учнями, хочемо наголосити, що діти не розуміють важливість знань показників цього компоненту, що втрата часу при повідомленні рятувальникам про пожежу може посприяти запізненню рятувальників та несвоєчасного прибуття на ліквідацію пожежної небезпеки з подальшими масштабними наслідками.

На запитання *«Ти прокидаєшся вночі, а кімната заповнена димом. Що робити?»* результат відповідей свідчить, що, на жаль, діти не освоїли це питання під час занять. 85 % респондентів вважають, що чим швидше вибігти із зони задимлення, тим буде краще. Проте жодна дитина не знає, що у випадку задимлення, внизу і є безпечне місце для того, щоб використати його для самозахисту від диму. Тож таке питання немало важне для теоретичного вивчення з учнями та обов'язкового практичного відпрацювання, що врахуємо у роботі наступних розділах.

При аналізі відповідей на запитання *«Якщо загорівся твій одяг, що робити?»* виявили, що 89 % дітей не спроможні самостійно подолати таку небезпеку. Відповіді були різними. Лише 5 % учнів проявляли цікавість до бесіди та відповіли за нашою допомогою правильно.

Далі вивчали питання стосовно знання молодшими школярами шляхів евакуації. На запитання: *«Чи можна користуватися ліфтом багатопверхових будинків у випадку виникнення пожежі?»* спостерігали 74 % неправильних відповідей у дітей. Учні вважали, що ліфтом можна користуватися з метою втікання від пожежі. Відповіді були необдумані. Діти не розуміли суті поняття шляхів евакуації, безпечного місця. Не дивлячись на те, що по цьому питанню в шкільних закладах приділяється увага, на жаль, відповіді респондентів були неправильними.

На запитання *«Чи можна ховатися під ліжко або у шафи у випадку виникнення пожежі?»* відповіді були різні, з яких 74 % неправильними. Можемо припускати, що питання евакуації та безпечних місць під час

виникнення пожежі не досить докладно обговорюється з дітьми під час вивчення пожежної безпеки, тому й відповіді були неправильні.

На запитання *«Чи можна стрибати з вікон верхніх поверхів у випадку виникнення пожежі?»* отримали у двох досліджуваних групах такі ж критично очікувані результати, як і у випадку із запитанням про шляхи евакуації. Діти не змогли пояснити своєї відповіді, не всі приймали участь в обговоренні. У цьому випадку 85 % респондентів не розуміють важливості суті шляхів евакуації заради безпеки власного життя.

Важливим стали результати діагностики молодших школярів на наступні п'ять ситуацій, які взяли із життєвих небезпечних ситуацій, пов'язаних із травмуванням та загибеллю дітей у пожежах та запропонували респондентам. Питання передбачали однаковий алгоритм дій, виходячи з вікових особливостей дітей, тобто найпростіші дії для самозахисту.

Перше питання пов'язане із загоранням чи пожежею в одноповерховому приватному будинку. У другому питанні таке ж саме загорання супроводжувалося великим димом. У третьому питанні загорання відбулося на верхніх поверхах багатоповерхового будинку. У четвертому питанні таке ж саме загорання супроводжувалося сильним задимленням. У п'ятому питанні загорання відбулося в під'їзді.

Для 85 % респондентів запитання викликали труднощі, можливо це тому, що ці питання не достатньо докладно вивчаються з дітьми під час навчально-виховної роботи. Аналізуючи відповіді учнів виявили, що вони не мають уявлення про різницю між питаннями. Адже в одному мова йде про верхні поверхи багатоповерхового будинку, в іншому – про одноповерховий будинок. Найскладнішим питанням для молодших школярів була остання ситуація.

Отже, на основі діагностики показників когнітивного критерію, виявляється, що респонденти демонструють слабкі знання про пожежну безпеку з питань: що таке безпечний та небезпечний вогонь; що собою

представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; основні правила запобігання пожежі; порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складники; поняття про Службу порятунку, а також критичні знання з питань: порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; як вийти із задимленого приміщення; як загасити одяг, який загорівся; що таке евакуація та основні її шляхи.

Отож, постає питання про посилення уваги до виявлених основних аспектів напрямку пожежної безпеки, що не знає дитина для подальшого їх впровадження у виховну роботу з молодшими школярами з метою формування протипожежних знань.

Немало важливим у дослідженні є виявлення рівня показників мотиваційного критерію, які характеризують школярів з особистого відношення до питань пожежної безпеки, бажання володіти знаннями, навичками та ін. За спостереженнями було отримано дані, які можна візуально побачити в таблицях 1.2–1.6.

Таблиця 1.2

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Мотивація до набуття знань про пожежну безпеку					
	8,2	10,7	81,1	8,0	11,1	80,9

За результатами діагностики першого визначеного нами показника мотиваційного критерію в молодших школярів виявився низький рівень

мотивації до набуття знань про пожежну безпеку, що складає 81 % від загальної кількості учнів.

Таблиця 1.3

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Показник	Наявність внутрішнього комфорту при спілкуванні з оточуючими, орієнтація на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки					
	7,5	9,5	83	7,2	8,2	84,6

Другий діагностований показник мотиваційного критерію показав, що більшість школярів виражають небажання спілкуватися з оточуючими на тему пожежної безпеки, орієнтацію на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки виражається в нецікавості.

Таблиця 1.4

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень

Показник	Розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активну участь у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій; прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій					
	10,2	15,7	74,1	11,2	14,9	73,9

Під час діагностики за третім показником мотиваційного критерію у школярів виявилася несистематична розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активну участь у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій. Тож прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій молодших школярів не є збалансованою.

Таблиця 1.5

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Сформованість та розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунок життя, допомога іншим людям					
	7,8	8,3	83,9	7,9	8,7	83,4

Діагностика отриманих результатів наступного показника мотиваційного критерію дозволила визначити тенденційні особливості відношення молодших школярів до пожежної безпеки, а саме: відсутність

розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунок життя, допомога іншим людям.

Таблиця 1.6

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Показник	Наявність сформованих умінь та знань у сфері пожежної безпеки для здійснення обґрунтованого практичного вибору дій під час виникнення пожежної небезпеки					
	7,2	7,5	85,3	7,1	7,3	85,6

Як видно з таблиці 1.6., за результатами діагностування останнього показника мотиваційного критерію, у 85,4 % молодших школярів відсутні уміння та знання у сфері пожежної безпеки, що унеможливорює здійснення обґрунтованого практичного вибору дій під час виникнення пожежної небезпеки.

Разом з цим, у ході діагностування більша цікавість виявилася в процесі залучення молодших школярів до ігрових вправ з практичних відпрацювань пожежонебезпечних ситуацій (імітація вигаданої пожежі та виклик пожежних за номером 101; імітації диму та проведення естафети; гасіння займаного одягу; евакуація із задимленого приміщення; гасіння займаного електроприлада та олії на сковороді).

Цікавою для дітей виявилася присутність на заняттях з безпеки життєдіяльності представника Служби порятунку та евакуація учнів під його наглядом з будівлі шкільного закладу, одягання бойового одягу

рятувальника, вивчення правил користування побутовими та електричними приладами і небезпечними предметами, сірниками.

Наступним, останнім аспектом з діагностування, що потребує уваги, є визначення рівня у дітей практичних навичок, знань та умінь, що досягається в практичній площині на основі запропонованих небезпечних ситуацій. Запропоновані учням небезпечні завдання дало змогу виявити та проаналізувати рівень у них знань та умінь з практичних дій самозахисту у разі виникнення пожежної безпеки. Також зможемо побачити та проаналізувати алгоритм дій дитини, рівень навичок з протипожежного захисту та поведінку під час виникнення небезпеки.

Отже, виявляється, що молодші школярі не готові до самостійного прийняття рішення та вибору правильного алгоритму дій у разі виникнення пожежної безпеки (таблиця 1.7,1.8).

Таблиця 1.7

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної безпеки					
	3,4	6,2	90,4	3,2	6,0	90,8

Як видно з таблиці 1.7, рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної безпеки у молодших школярів можна визначити як критичний, що складає 90 % від загальної кількості респондентів.

Таблиця 1.8

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низький рівень
Показник	Система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту					
	3,6	6,4	90	3,5	6,3	90,2

Також визначили, що система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту теж є критичною.

Таким чином, з отриманих даних та у ході спостереження за практичними відпрацюваннями з дітьми порядку дій при виникненні пожежної небезпеки можна зробити узагальнені висновки. Перш за все, варто відмітити, що цей аспект дослідження вимагав від вихованців самооцінювання, у ході якого 90–90,4 % учнів з експериментальної та 90,2–90,8 % із контрольної групи виразили труднощі під час визначення своїх умінь з подолання пожежонебезпечних ситуацій та демонстрували при цьому численні помилки.

Так, лише 10 % респондентів з експериментальної та контрольної груп (з 450 учнів – 45 молодших школярів) за нашої допомоги змогли приблизно за 10 хвилин повністю надати всі необхідні дані про місце виникнення

пожежі, адресу виникнення пожежі тощо, однак і такий результат говорить про досить великий час інформування Службу порятунку, що, своєю чергою, є «харчуванням» для розвитку пожежі у просторі.

У випадку виникнення загорання або пожежі, що супроводжується димом, 90 % учнів будуть рятуватися бігом через дим, що дуже небезпечно. Лише 3,5 % дітей, вибігаючи із задимленого приміщення, угиналися від хмари диму, рятуючись від небезпеки, що є правильним вибором алгоритму дій в таких ситуаціях.

Наступні завдання розподілено у вигляді пожежонебезпечних ситуацій. У першій ситуації було підпалено папір у кімнаті, а діти повинні були правильно відреагувати на загорання. Однак, як показав проведений експеримент, лише 5 % учнів знають хоча б поверхнево, що робити під час такого загорання. Здебільшого діти тікали на вулицю у безпечне місце, цим і закінчувалася їх відповідь. При цьому, вибігши, вони розгублено відповідали, що одні будуть чекати батьків, поки ті прийдуть додому; інші підуть сповістити поліцію, за умови, що вони не знають місця розташування правоохоронних органів; деякі респонденти відповідали, що будуть просити допомоги у перехожих.

У другій ситуації було увімкнено в електророзетку несправну праску та підпалено, а також умовно представлено загорання олії в сковороді та ганчірки на газовій печі. У цих трьох найпростіших ситуаціях діти відреагували однаково. Лише 4,5 % учнів показали правильні, враховуючи їх вікові особливості, дії в таких ситуаціях. 89 % респондентів грубо порушували правила пожежної безпеки – вони гасили електроприлад під напругою; олію гасили водою або закривали скляною кришкою сковороду, не розуміючи при цьому, що кришка може тріснути. 35 % дітей казали, що не знають, що робити.

Третя ситуація була пов'язана із займанням одягу. Відповідно до відповідей дітей та дій було встановлено, що в такій ситуації лише 5,2 %

школярів розуміють небезпеку загорання одягу; знають, які можуть бути наслідки. Дехто називають причини виникнення загорання. А от, на жаль, як ліквідувати вогонь майже ніхто не вміє. Згідно з відповідями, 75 % учнів у разі загорання одягу будуть швидко бігти, чим, вважають загасять загорання, що вкрай неправильно.

У наступних ситуаціях відпрацьовано ситуації виникнення пожеж в одноповерховому та багатоповерховому будинках. Відповідно до спостережень правильною була лише одна відповідь – що слід рятуватися від небезпеки у безпечне місце; дехто сказав, що слід викликати пожежних і вони допоможуть рятуватися; дехто ховається від пожежі у темні місця. Отже, якщо зі слів дітей взяти лише правильні відповіді, то отримаємо лише 5 % знань про правильний алгоритм дій в перелічених ситуаціях.

Як результат, молодші школярі не знають найпростіших речей, як от:

- із задимленого приміщення вони просто вибігають на вулицю замість того, щоб виходити поповзом, уникаючи при цьому отруєння димом;
- загорання одягу гасять руками та бігають туди-сюди, замість того, щоб впасти на підлогу і таким чином загасити загорання;
- при виникненні пожежі у квартирі ховаються під ліжко або зачиняються у іншій кімнаті, тим самим вказують на рятування життя таким способом, що вкрай небезпечно;
- дехто, вийшовши з квартири, буде користуватися ліфтом при пожежі;
- були випадки, коли діти пропонували рятуватися через вікно з верхніх поверхів багатоповерхового будинку;
- займаний електроприлад, який знаходиться під напругою, гасять водою;
- олію в сковороді теж гасять водою, що в таких випадках приводить до розбрискування горючої суміші, наслідком чого є отримання опіків.

Детальний розгляд результатів діагностики учнів за кожним із перелічених показників дає підстави вважати, що респонденти

експериментальної та контрольної категорії демонструють однаковий рівень знань з питань пожежної безпеки, що характеризується як критичний.

Слід зауважити, що показники когнітивного та діяльнісного критеріїв відрізняються на 5–10 %. Але, на превеликий жаль, ті наявні знання про пожежну безпеку, які було виявлено у незначній кількості учнів, вони не можуть застосувати в практичній площині. Це говорить про необхідність вдосконалення не тільки теоретичного матеріалу, але й постійного відпрацювання знань в практичній площині для формування протипожежних умінь та навичок.

Ще одним важним моментом, який слід відмітити у дослідженні, це виявлений дисбаланс щодо рівня показників діяльнісного критерію на основі повсякденної діяльності молодших школярів під час навчально-виховної роботи у порівнянні з вихідними даними експерименту.

З молодшими школярами проводиться масштабна практична робота у сфері пожежної безпеки, особливо у позакласній виховній роботі. Діти показують високий рівень знань під час виступів, естафет, ігор, змагань з питань порядку дій у разі виникнення загорання, пожежі. Учні впевнено та рішуче обирають та демонструють правильний алгоритм дій. Таке вивчення дало змогу виявити рівень знань, що йде у розріз з попереднім дослідженням. Отримані дані наведені в таблицях 1.9, 1.10.

Таблиця 1.9

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки					

	25,4	30,7	43,9	24,7	28,2	47,1
--	------	------	------	------	------	------

Як видно з таблиці 1.9, молодші школярі, що беруть активну участь у змаганнях, конкурсах і т. ін. з пожежної безпеки, показали набагато кращий рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки, відтак і за наступним показником діяльнісного критерію спостерігаємо зменшення низького рівня та збільшення середнього та високого рівнів системи поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту (див. таблицю 1.10).

Таблиця 1.10

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту					
	27,6	32,4	40	27,8	32,5	39,7

Отримані результати діагностувалися не як виконавська майстерність дітей, а як виявлення рівня освоєння ними знань, умінь та навичок з пожежної безпеки, розуміння школярами причинно-наслідкових зв'язків пожежної небезпеки. Проводився порівняльний аналіз результатів діяльності дітей, демонстрації обізнаності, зацікавленості, розуміння причинно-

наслідкових зв'язків виконання і невиконання правил пожежної безпеки, засвоєння алгоритму правильних та безпечних дій при пожежі та загоранні, емоційної оцінки вихованцями того, що відбувається.

Результати творчої діяльності дітей звичайно показали високий рівень знань. Отож, спостерігаємо великий дисбаланс між цими результатами, та попередніми з діагностування. Адже, судячи з виступів учнів, вони чітко розказують про правила пожежної безпеки; знають порядок дій при виникненні пожежі; знають, що казати, викликаючи пожежних.

Подальшим матеріалом для педагогічного аналізу були конкурси, ігрові вправи та естафети. У такій ситуації майже всі діти володіють високими показниками знань, умінь та навичок. Так, рівень показників діяльнісного критерію набагато збільшився: 56 % молодших школярів показали високий та середній рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки, лише у 44 % учнів молодшого шкільного віку спостерігався низький рівень знань; аналогічна ситуація спостерігалася і за другим обраним показником.

Отже, спостерігаючи за відповідями і діями дітей, можемо зробити певні припущення. Високий показник знань у дітей про пожежну безпеку, можливо, пов'язаний з багатоповторювальними виступами учнів, які відбувалися на заняттях протягом усього навчального року. Це вивчений дитиною матеріал, який він демонструє, бо знає його. А отже пояснюється тим, що виступ школярів був не новим. Ці продукти в якості діагностичних матеріалів відповідають вимогам повторюваності відповідно до змісту і віковим особливостям молодшого школяра (аспекти, в яких розкривається тематика конкурсів і завдань, відповідає кругозору і навичкам учнів).

Такі профілактичні заходи в спеціалізованих і загальноосвітніх навчальних закладах проходяться майже щотижнево, тому школярі вже вивчили, що слід казати чи робити під час виникнення пожежонебезпечної

ситуації, відтак отримали за результатами їх діяльності у сфері пожежної безпеки в цілому високі показники, які наведено в таблицях 1.9, 1.10.

Щоб підтвердити свої висновки, у деяких виступах дітей було замінено запитання та запропоновано відповісти на них, показуючи певні дії. Результати, які наводимо в таблицях 1.11, 1.12, стали очікуваними та підтвердили умовисновки.

Таблиця 1.11

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки					
	3,3	6,2	90,5	3,3	6,1	90,6

Як свідчать вихідні дані з таблиці 1.11 діти показали низький результат за визначеним показником діяльнісного критерію. При незначній зміні до умов виникнення пожежонебезпечної ситуації, учні проявляють розгубленість та невпевненість у своїх діях. Отож, такі спостереження пояснюють дисбаланс у практичних знаннях школярів про пожежну безпеку між повсякденною творчою діяльністю дітей у навчальних закладах та результатами проведених діагностованих даних.

Такі ж критичні результати отримано під час діагностування системи поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в незнанні молодшими школярами вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту (див. таблицю 1.12).

Таблиця 1.12

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низький рівень
Показник	Система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту					
	3,5	6,5	90	3,6	6,4	90

З огляду на специфіку відповідей дітей та спостережень за їх діями, виявили чимало пояснень такому низькому рівню практичних знань про пожежну безпеку. Важливо зауважити, що такий результат добре описує рівень сформованості в молодших школярів знань про пожежну безпеку, що виражається в повсякденному житті дитини під час виникнення пожежонебезпечної ситуації як травмування або загибель, та пояснює одну з причин незнання молодшими школярами елементарних правил самозахисту, унеможливлення самореалізації у сферах безпеки життєдіяльності.

У цілому, діагностика рівня сформованості в молодших школярів знань про пожежну безпеку дає змогу зробити такі висновки:

Вихідним положенням проведеного наукового пошуку є ствердження необхідності розроблення форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі. Зважаючи на це, формування у вихованців протипожежних знань розглядаємо як надбання відповідних знань, умінь та навичок для самозахисту у разі виникнення пожежної небезпеки. За визначеними

критеріями було здійснено констатувальний експеримент у рамках дослідження.

Результати проведеної діагностики свідчать, що більша частина опитаних дітей демонструють дуже низькі показники знань про пожежну безпеку, як от: вони не знають що таке безпечний та небезпечний вогонь; що собою представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; основні правила запобігання пожежі; порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складники; поняття про Службу порятунку; порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; не знають як правильно вийти із задимленого приміщення; як загасити одяг, який загорівся; що таке евакуація та основні її шляхи.

Ці показники було перевірено на основі виявлення теоретичних знань та практичних дій, що в цілому складають знання про пожежну безпеку. Отже, дані діагностики щодо низького рівня у молодших школярів знань про пожежну безпеку знайшли своє підтвердження в аналізові результатів бесіди з дітьми, тестового опитування та під час відпрацювання пожежонебезпечних ситуацій.

Загалом, отримані під час діагностики дані дають усі підстави стверджувати, що підготовка молодших школярів з питань пожежної безпеки не дає очікуваних результатів. Така співпраця на етапі діагностики дала можливість визначити питання, якими не володіють школярі та врахувати експертну точку зору щодо шляхів підвищення рівня готовності вихованців в умовах пожежної небезпеки.

Отже, проведена діагностика доводить наявність низького рівня знань у дітей про пожежну безпеку за кожним із показників. Отримані результати підтверджують про необхідність розробки та впровадження науково обґрунтованих форм та методів формування у молодших школярів знань про

пожежну безпеку у виховній позакласній роботі. Експериментальній роботі зазначеного спрямування буде присвячено другий розділ дисертації.

Висновки до розділу 1

Проведене у першому розділі дисертації вивчення теоретичних основ проблем формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі дозволило зробити низку висновків узагальнюючого характеру. Вони стосуються, *по-перше*, результатів аналізу історичного екскурсу навчання дітей пожежній безпеці; вивченню навчально-методичної літератури з напрямку пожежної безпеки та наукової літератури з досліджуваної проблеми. *По-друге*, торкаються визначення змісту та сутністних характеристик пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів. *По-третє*, відображають реальний стан знань молодших школярів про пожежну безпеку на основі визначення рівня їх готовності самостійно приймати рішення в умовах пожежної небезпеки шляхом вибору правильного та безпечного алгоритму дій для самозахисту життя.

Історичний експурс про роботу з дітьми у сфері пожежної безпеки посприяв виявленню та аналізу усїєї ланцюгової системи протипожежної роботи з дітьми, починаючи з 1910 року. Аналіз роботи над матеріалом дав змогу виокремити періоди, які характеризують найбільш ефективну роботу з дітьми у сфері пожежної безпеки, та проаналізувати її позитивні результати. Найбільш ефективним виявився період з 1910 по 1989 роки; зниження пожежно-профілактичної роботи з дітьми, її причини та негативні наслідки цього зниження можна спостерігати в період з 1990 року по наш час.

Теоретико-методологічний аналіз пожежної безпеки в системі безпеки життєдіяльності молодших школярів дав можливість розподілити наукову, науково-методичну та навчально-методичну літературу за двома її

напрямами. Перший проаналізований нами блок авторських ідей присвячено питанням безпеки життєдіяльності та цивільного захисту для дорослих, дітей середніх, старших класів, та учнів вищих навчальних закладів. Другий – присвячено безпеці життєдіяльності для молодших школярів. Вичерпний матеріал з указаних напрямків містить досить поверховий характер основних питань з пожежної безпеки, що недостатньо для оволодіння дітьми повних знань та умінь. Через малу кількість годин, що відводиться на вивчення молодшими школярами теоретичного матеріалу з основ пожежної безпеки, не охоплює усі необхідні ситуації, які повинна знати кожна дитина, особливо порядок дій під час виникнення загорання або пожежі вдома, перебуваючи на самоті. Тож такі заняття сформують лише певні уявлення про пожежну безпеку в рамках вже вивченого матеріалу.

Аналіз наукової літератури показав, що досліджувана тема дуже актуальна, змістовно складна та багатоаспектна, бо містить чимало вагомих самостійних наукових напрацювань, що складають цікаво закросне трактування цілої низки психолого-педагогічних аспектів з пожежної безпеки: «пожежа та її впливу на організм людини», «пожежа та причини її виникнення», «навички», «навички пожежної безпеки», «пожежобезпечна поведінка», «культура пожежної безпеки» та ін., що в цілому містять змістовний матеріал стосовно пожежної безпеки.

Разом з цим досі не створено єдиного підходу щодо навчання молодших школярів пожежній безпеці у виховній позакласній роботі, що передбачало б використання фахового пожежного матеріалу, добір ефективних форм та методів роботи, а також комплекс протипожежних вправ з метою формування знань, умінь та навичок.

Аналіз сутнісної сторони пожежної безпеки в контексті виховання молодших школярів сприяв визначенню основних завдань цього процесу як реалізації відповідних форм та методів з питань пожежної безпеки, що сприятимуть самостійному вирішенню дій молодшого школяра для

самозахисту при пожежній небезпеці, що передбачають розвиток наявних у дітей умінь та навичок для їх саморозвитку та самореалізації. Разом з цим питання пожежної безпеки для учнів молодших класів охоплено до навчальної програми «Основи здоров'я», на їх вивчення відводиться мала кількість годин, вони є обмеженими незначним теоретичним та практичним змістом, відтак не розкривають повною мірою основні питання у сфері пожежної безпеки.

Окремого напрямку вивчення пожежної безпеки, що охоплювало б поняття «профілактика пожеж», «пожежно-профілактична робота з дітьми», «навчання дітей пожежній безпеці», «формування у дітей знань з питань пожежної безпеки» тощо не існує. Цей напрямок розглядається в комплексному понятті безпеки життєдіяльності дитини.

Аналіз навчально-методичної літератури, запропонованої різними колективами авторів до навчальної програми «Основи здоров'я», свідчить про необхідність вдосконалення змісту теоретичного та практичного блоків з питань пожежної безпеки, доповнення їх більш обширним матеріалом, як от: порядок доповіді до Служби порятунку про пожежу та основні її складники; поняття про Службу порятунку; алгоритм правильних дій у разі виникнення пожежі в одноповерховому будинку та багатоповерховому; порядок дій у разі виникнення задимлення кімнати та у разі задимленості під'їзду, що передбачає безпечний та найпростіший алгоритм самозахисту та порятунку; порядок дій у разі загорання електроприладу та побутової техніки; порядок дій у разі займання одягу та оговорення розміщення безпечних шляхів евакуації.

Отже, ситуація щодо наявності у дітей певних знань з питань протипожежного самозахисту є критичною. Про це свідчать результати попереднього діагностування. Так, більша частина опитаних демонструють дуже низькі показники знань з пожежної безпеки: діти не знають, що таке безпечний та небезпечний вогонь; що собою представляють загорання та

пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; основні правила запобігання пожежі; порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складники; поняття про Службу порятунку; порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; не знають та не вміють правильно вийти із задимленого приміщення; не знають та не вміють загасити одяг, який загорівся; не знають, що таке евакуація, а також місця їх розташування в умовах пожежонебезпечних ситуаціях.

Як результат:

- із задимленого приміщення вони просто вибігають на вулицю замість того, щоб виходити поповзом, уникаючи при цьому отруєння димом;
- загоряння одягу гасять руками та бігають туди-сюди, замість того, щоб впасти на підлогу і таким чином загасити загорання;
- при виникненні пожежі у квартирі ховаються під ліжко або зачиняються у іншій кімнаті, тим самим вказують на рятування життя таким способом, що вкрай небезпечно;
- дехто, вийшовши з квартири, буде користуватися ліфтом при пожежі;
- були випадки, коли діти пропонували рятуватися через вікно з верхніх поверхів багатоповерхового будинку;
- займаний електроприлад, який знаходиться під напругою, гасять водою;
- олію в сковороді теж гасять водою, що в таких випадках приводить до розбрискування горючої суміші, наслідком чого є отримання опіків.

Отже, існує гостра необхідність оновлення змістовного матеріалу з питань пожежної безпеки для молодших школярів, а також добору, розробки та впровадження у практику науково обґрунтованих форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі для підвищення рівня їх готовності до самозахисту в умовах пожежної небезпеки.

РОЗДІЛ 2

РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ОСНОВАМ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Наукове обґрунтування та розробка форм і методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі

У пожежно-профілактичній роботі формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку здійснюється шляхом використання різних форм і методів виховної роботи. Виховання пожежобезпечної культури допомагає школяреві правильно оцінити значення отриманих ним знань, умінь та навичок.

Разом з цим існує в країні жахлива статистика виникнення пожеж та подальших трагічних наслідків. Незнання дітьми елементарних правил пожежної безпеки, що охоплюють питання запобігання виникнення пожеж та загорань, а також порядку правильних дій у разі їх виникнення призводить до травмування або загибелі дітей у разі зіткнення з небезпечними ситуаціями, пов'язаними з виникненням загорань чи пожеж. Отже, у попередньому розділі дисертації було розглянуто теоретичні основи проблем формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

За результатами аналізу наукової літератури напрямку та дослідження теоретичних знань у дітей, практики формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку було встановлено, що існує широке коло потреб у вирішенні завдань зазначеної проблематики. У ході проведення діагностичних процедур, визначено основні напрями роботи з дітьми з формування у них знань про пожежну безпеку. Це стало достатньою

науковою підставою для концептуальних положень щодо розробки форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

Виховання учнів у сучасній школі здійснюється в контексті громадянської і загальнолюдської культури, охоплює весь навчально-виховний процес, ґрунтується на свободі вибору мети життєдіяльності та поєднує інтереси особистості, суспільства і держави [130, с. 25].

Процес організації виховання учнів навчальних закладів здійснюється шляхом:

- проведення навчально-виховної діяльності;
- роботи з дітьми в позаурочній та позакласній діяльності;
- позашкільної освіти;
- роботи органів учнівського самоврядування;
- взаємодії з батьками, громадськими організаціями, державними установами, органами управління та ін.

У позакласний час орієнтири виховної роботи передбачають залучення учнів до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, пропагандистської, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної, що організовуються у години дозвілля.

Відповідно для реалізації виховного процесу виокремлюють такі педагогічні умови:

- відповідність виховної практики засадам особистісно орієнтованої та гуманістичної парадигми освіти;
- ставлення до особистості дитини як до суб'єкта виховання;
- перцептивна, комунікативна, інтерактивна взаємодія всіх суб'єктів виховного процесу;

- створення необхідних умов для розвитку творчого потенціалу особистості, перспектив її саморозвитку в колективі;
- захист і підтримка інтересів особистості дитини;
- самоідентифікація та суспільно-значиме особистісне самовизначення дитини;
- стимулювання ініціативності та життєвої активності дитини;
- створення і набуття практичних навичок, необхідних для особистісної гармонізації;
- інтеграція виховних впливів освітнього середовища;
- практичне спрямування виховного процесу навчального закладу;
- культивування цінностей особистості [130, , с. 25].

Та виокремлюють такі завдання:

- організація виховного процесу в класному колективі та в роботі з батьками на засадах проектної педагогіки;
- створення програми виховання для окремого класу з урахуванням індивідуально-педагогічних можливостей класних керівників, батьків, а також – результатів вивчення рівнів фізичного, соціального, психічного та духовного розвитку учнів;
- змістове наповнення програми виховання з урахуванням вікових особливостей учнів;
- задоволення базових потреб особистості вихованця (фізіологічних потреб, потреби в безпеці, любові та прихильності, визнанні та оцінці, в самоактуалізації) в умовах окремого загальноосвітнього навчального закладу;
- реалізація у процесі роботи особистісно орієнтованого, діяльнісного, системного, творчого та

компетентнісного підходів до організації виховного процесу в шкільному та класному колективах;

- оптимальне поєднання форм організації виховної роботи: індивідуальної, групової, масової;
- створення належних умов для особистісного зростання кожного вихованця (створення ситуацій успіху та підтримки), його психолого-педагогічний супровід;
- співпраця з органами учнівського самоврядування, дитячими громадськими організаціями;
- інтеграція зусиль батьківської громади позашкільних закладів, представників державної влади, громадських та благодійних організацій, правоохоронних органів та установ системи охорони здоров'я [130, с. 25].

Ефективність різних видів виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації.

У змісті виховної діяльності запропоновано орієнтовні форми проведення виховних справ та їх тематики для різних вікових категорій дітей на основі аналізу їх інтересів та потреб, а також запитів класних керівників, батьків та дітей.

Для молодших школярів основними є такі форми організації діяльності та форми проведення заходів: ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, ігри, школа ввічливості, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, перекличка повідомлень, добродійна акція, хвилини з мистецтвом, година спостереження, година милування, спортивні змагання, козацькі забави,

театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старты, естафети, догляд за рослинами і тваринами [130, с. 25].

Отже, беручи до уваги вищезазначені тлумачення сформулюємо базові завдання та визначимо основні напрямки та підходи до формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі:

1. Виховання у молодших школярів пожежобезпечної культури на основі життєвих пожежонебезпечних сценаріїв, що передбачає самостійне прийняття правильного рішення школярами з безпечного алгоритму дій в умовах небезпеки шляхом аналізу ситуації та адаптації дій до зміни навколишнього середовища.

2. Передумовою цього повинен слугувати процес формування молодшого школяра певними знаннями, уміннями та навичками для забезпечення повноцінного фізичного, психічного, особистісного розвитку, становлення особистості в цілому при виникненні небезпек.

3. Для ефективної роботи та досягнення очікуваного результату під час роботи з молодшими школярами необхідним є врахування підтримки вчителів, спеціалістів ДСНС України та батьків, а також добору оптимальних форм та методів у виховній позакласній роботі та розробки їх тематичного змісту.

4. Форми й методи виховної роботи мають бути дієвими та результативно продуманими за рахунок індивідуального підходу до кожної пожежонебезпечної ситуації з конкретними відповідями порятунку. Це має бути фундаментальна методична база на основі знань відповідних фахівців, аналізу ситуацій з життя та статистичних даних, що не виключає можливості індивідуального підходу дитини до вивчення основ пожежної безпеки, який повинен характеризуватися цілісністю та кінцевим результатом самозахисту.

Отже, форми та методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі повинні бути комплексними,

послідовними, соціально виправданими, педагогічно доцільними та створювати доступні можливості у дітей для їх використання з метою трансформації попереднього досвіду дитини у площину побудови знань з питань пожежної безпеки.

Враховуючи викладене, основними досягненнями нашої роботи повинно стати:

- усвідомлення молодшими школярами цінності власного життя і збереження здоров'я на основі теоретичних знань з основ пожежної безпеки;
- адаптація до змін навколишнього середовища у разі виникнення пожежної небезпеки, почуття власної безпеки життєдіяльності;
- формування знань про пожежну безпеку, умінь та навичок.

Об'єктом застосування форм та методів в умовах вивчення дітьми основ пожежної безпеки у позакласній виховній роботі, безперечно, виступає особистість учня. Саме на його підготовку до самостійного прийняття рішень в умовах виникнення небезпеки спрямований цей процес.

Суб'єктами під час застосування форм та методів звичайно виступають вчителі, рятувальники та батьки. Однак обґрунтовано правильніше буде виступати у цьому процесі і як безпосередні суб'єкти, і як об'єкти. Тож доцільно виокремити групи форм та методів роботи з молодшими школярами:

1. Форми й методи, що можуть бути використані вчителем за умов безпосередньої взаємодії з учнем.
2. Форми й методи, що можуть бути використані вчителем за умов безпосередньої взаємодії з учнем за підтримки спеціаліста ДСНС України.

3. Форми й методи, що можуть бути використані вчителем за умов безпосередньої взаємодії з учнем за підтримки спеціаліста ДСНС України та батьків.

Як було зазначено, важливим складником формування знань про пожежну безпеку є ефективний добір форм та методів виховної роботи. На нашу думку, найбільш дієвими будуть ті форми й методи, які зможуть найбільше вплинути на свідомість і поведінку дітей молодшого шкільного віку, оскільки вони є цікавими й доступними для їх вікової категорії, сприятимуть творчому пошуку та розвитку мислення, даватимуть можливість не лише отримувати знання, а й застосувати їх на практиці для реалізації завдань, пов'язаних із самозахистом у разі виникнення небезпеки життю.

Під час формування у дітей молодшого шкільного віку знань про пожежну безпеку доцільним, на нашу думку, буде акцентування уваги школярів на профілактиці виникнення пожеж та порядкові дій у разі їх виникнення. Важливо не лише опановувати теоретичні знання, а й відпрацьовувати практично відповідні знання та вміння за допомогою різноманітних форм та методів навчання й виховання. Тож перейдемо до розробки та змісту характеристик форм та методів виховної роботи з молодшими школярами.

Найпоширенішим методом виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки є бесіда, яка є найбільш доступною для дітей молодшого шкільного віку. Бесіда відіграє передусім інформаційну роль під час формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку. Застосування цього методу дає можливість ознайомлювати дітей з основними правилами пожежної безпеки, причинами виникнення пожеж, із тим, що таке безпечно чи небезпечно, основними правилами запобігання пожеж, порядком дій у разі виникнення загорань чи пожеж та ін.

Доповненням бесіди може виступати роздача інструкцій та пам'яток з інформацією та кольоровими зображеннями, що є відповідними віковим особливостям молодших школярів. Важливою є подальша інформаційна підтримка – створення особистої та шкільної протипожежної бібліотеки, яка забезпечить молодшим школярам доступ до інформації з основ пожежної безпеки не лише на слуховому, а й на візуальному рівнях.

Більш ефективним метод бесіда буде у випадку співпраці вчителя та учнів із спеціалістами ДСНС України під час екскурсії школярів до пожежної частини, виступів представників Державних пожежно-рятувальних частин на класних годинах, у пришкільних таборах та в період літньої оздоровлювальної кампанії. Це дасть змогу сформувати почуття відповідальності за збереження майна та речей, усвідомити можливість загрози виникнення пожежі, виробити необхідну обережність у поводженні з вогнем, електроприладами, газовими приладами, свічками, сірниками тощо.

Тематичні екскурсії до пожежних частин на етапі початкової школи, на нашу думку, є важливим складником організації навчання дітей окремих напрямів пожежної безпеки. Під час тематичних екскурсій відбувається спілкування, бесіда зі спеціалістами рятувальної справи, ознайомлення із схемами евакуації у разі виникнення пожежі.

Важливою, на наш погляд, є пізнавальна подорож та ознайомлення з професіями та діями рятувальника – від моменту прийому диспетчерами телефонного дзвінка про пожежу, або якусь надзвичайну подію, до моменту локалізації та ліквідації (повного гасіння) пожежі чи ліквідації надзвичайної події, ознайомлення з аварійно-рятувальною технікою. Завдяки цій формі роботи в дітей формується уявлення про професію рятувальника, її роль у нашому житті. Діти починають краще розуміти важливість дотримання правил пожежної безпеки, усвідомлювати небезпеку пожежі та її наслідків, адже лише під час екскурсії діти отримують можливість поговорити про пожежі з професіоналами (рятувальниками), дізнатися про негативні

моменти виникнення небезпечних ситуацій, проаналізувати необхідність набуття знань з профілактики виникнення пожеж, правильного алгоритму дій, виходячи з прикладів реальних життєвих ситуацій, про які розкажуть фахівці в процесі екскурсії.

Під час тематичних екскурсій до пожежних частин важливу роль відіграє знайомство дітей з роботою диспетчера. Побачивши наочно статистику дзвінків за добу до Служби порятунку, діти матимуть можливість краще усвідомити шкоду від фальшивих (хибних) дзвінків; зрозуміти, наскільки важлива достовірна та повна інформація про пожежу, або подію; дізнатися, що саме слід казати, викликаючи пожежних; зрозуміти важливість швидкого прийому інформації та передачі її рятувальникам заради безпеки свого життя та життя оточуючих людей. Школярі усвідомлять, що незнання усіх необхідних даних про місце виникнення пожежі, координат місцевості, де виникла пожежа, призведе до затримок у роботі рятувальників, і це, своєю чергою, може спричинити трагічні наслідки. Водночас діти матимуть змогу перевірити власні, уже наявні, знання з безпеки своєї життєдіяльності.

Формуванню в учнів знань з пожежної безпеки сприятимуть також лекції, практичні заняття, участь у тематичних вечорах, вікторинах, виготовлення плакатів з протипожежної тематики, випуск стінгазети протипожежного спрямування, участь у конкурсі протипожежних малюнків, відвідування музеїв ДСНС України, показ плакатів, відео-, кінофільмів з протипожежної тематики, ігрові змагання та вікторини серед дітей. Ці форми та методи активно використовуються вчителями під час занять та в позакласній роботі, проте, ми вважаємо, що вони є ефективними лише в комплексі з виробленням практичних навичок, адже поверхове теоретичне знайомство з основами пожежної безпеки не сприяє оволодінню глибокими знаннями, відтак і виробленню в дітей правильного алгоритму дій в разі виникнення пожежонебезпечної ситуації.

Ще одним методом навчання основ пожежної безпеки, що активно використовується вчителями під час проведення занять, під час тижня безпеки життєдіяльності, класних годин, святкування дня захисту дітей, під час літньої оздоровлювальної кампанії, є тренувальна евакуація дітей та вчителів зі школи, певних приміщень чи будинків. Цей метод навчання є ефективним у засвоєнні дітьми знань про порядок дій у разі виникнення пожежі та задимленості приміщень, набутті конкретних навичок, але тільки за певних обставин. На сьогодні алгоритм прописаний так, що евакуація проводиться безпосередньо під керівництвом педагогів.

Ці тренінги плануються завчасно, чітко контролюються педагогами, тож недоліком таких тренувальних евакуацій є те, що діти не мають можливості самостійно приймати рішення та обирати безпечні шляхи евакуації, відтак у них не виробляються певні навички.

Чинний алгоритм проведення тренувальних евакуацій передбачає, що педагоги виводять дітей з приміщень на вулицю в безпечне місце, перераховують евакуйованих та доповідають про наявність дітей старшим груп. Цим нівелюється ефективність процесу відпрацювання навичок шляхом прийняття самостійних рішень під час виконання практичних дій. Школярі діють під керівництвом педагогів в умовах недостатньої інформації про небезпеку, її впливу на людину, методи її подолання та самозахисту. Тож, на нашу думку, тренувальний метод роботи має застосовуватися в тому числі й за умов надання дітям повної самостійності під час виконання дій та прийняття рішень, щоб кожна дитина сама змогла прийняти рішення про евакуацію, визначити напрямки порятунку та його шляхи (через коридори, евакуаційні виходи, вестибюлі тощо). Педагог чи запрошений на ці заняття співробітник Служби порятунку при цьому обмежиться функцією контролю. Серед його завдань буде створити умови – змодельовати місце виникнення уявної пожежі та проаналізувати правильність дій молодшого школяра. Але

етапові практичного відпрацювання умінь та навичок має передувати етап попереднього опрацювання теоретичного матеріалу.

Перед тренувальною евакуацією спочатку вчителям, а потім дитині слід розповісти про шляхи евакуації та евакуаційні виходи; показати, де вони розташовані у школі та куди ведуть. Цю інформацію має надавати спеціально запрошений представник ДСНС України.

Найефективнішим цей метод буде при взаємодії трьох сторін: вчителі – рятувальники – батьки. Завданням батьків у цьому випадку буде надання дітям необхідної протипожежної інформації відносно власної оселі, зокрема діти мають знати специфіку розміщення кімнат у квартирі (приватному будинку), шляхів евакуації з них, можливі варіанти виникнення пожежі та ймовірні шляхи порятунку у безпечне місце. Допомогти батькам з експертизою протипожежного стану оселі можуть рятувальники, спеціально запрошені для цього на батьківські збори.

Важливою умовою ефективності цього методу тренувань є систематичне, а не епізодичне (скажімо, раз на рік) проведення фахівцями протипожежної справи тренінгів із вчителями, батьками та дітьми. Під час таких тренінгів мають створюватися проблемні ситуації, організовуватися ігри, обговорюватися типові виховні проблеми, відбуватися спільний критичний аналіз дій, моделюватися виховні ситуації, у процесі програвання яких дорослі будуть набувати необхідний обсяг знань, умінь і навичок.

Важливо, щоб після кожного тренінгу з програванням тієї чи тієї ситуації у батьків і вчителів була можливість обговорити з дітьми, колегами, представниками Служби порятунку пережиті дітьми емоції; проаналізувати дії дітей, вислухати їхній аналіз щодо прийнятих у тій чи тій ситуації рішень, виявити недоліки, надати поради в доопрацюванні того чи іншого аспекту.

У цих вправах необхідно виокремити смисловий аналіз дій дітей та виявити помилки для їх обговорення, виправлення в подальшому моделюванні життєвих ситуацій, що дозволить розвивати ініціативність

дитини, уміння здійснювати безпечний пошук порятунку, аналізувати та знаходити відповіді на складні питання, а також сприятиме покращенню психологічного стану вихованців, корекції їхньої поведінки та налагодження взаємодії з небезпечним навколишнім середовищем.

Головним аспектом у формуванні в дітей молодшого шкільного віку необхідного обсягу знань, умінь та навичок з основ пожежної безпеки є практично-ігрова спрямованість цих тренінгів. Найпростіші вправи можна організувати на подвір'ї школи, біля будинку, влітку – на території дитячих оздоровлювальних таборів. Як уже зазначалося, спочатку слід опрацювати з учнями теоретичний матеріал, а вже потім переходити до практичного відпрацювання необхідних вмінь та навичок. Це найпростіші завдання, при виконанні яких діти можуть наочно побачити можливі варіанти подолання пожежонебезпечної ситуації.

Однак, діти молодшого шкільного віку не повинні самотійно долати пожежонебезпечні ситуації, вони мають знати, що це може бути вкрай небезпечним, адже одна й та сама ситуація може розвиватися по-різному, й не всі ризики та небезпеки можуть бути ними враховані. Скажімо, типовий випадок загорання паперу в смітнику. Найпростішим варіантом подолання ситуації є гасіння його водою, але не всі діти зможуть прорахувати ситуацію, що в смітнику можуть знаходитися додаткові горючі та легкозаймисті матеріали, які під дією високої температури виділяють їдкий дим; такі речовини можуть вибухнути, і це призведе до травмування.

Перше, що мають чітко усвідомлювати діти молодшого шкільного віку – під час виникнення пожежі слід кликати на допомогу дорослих, а не займатися гасінням пожежі самотійно. Діти цього віку мають усвідомлювати також можливі наслідки своїх пожежонебезпечних дій. Зокрема: якщо б папір не було підпалено сірниками, він би не загорівся і не спричинив пожежонебезпечну ситуацію.

Ігрові вправи є доволі ефективним методом набуття молодшими школярами необхідних знань, умінь і навичок з основ пожежної безпеки, вони дають змогу ілюструвати приклади виникнення загорань та пожеж із життєвих ситуацій та моделювати поведінку дитини в небезпечних для життя умовах, сприяють формуванню самостійності вихованця на основі вже наявних у нього певних знань, умінь і навичок.

При використанні ігрових вправ для оволодіння навичками пожежної безпеки доцільним є залучення до процесу навчання й виховання співробітників Служби порятунку. Це дозволить підвищити рівень знань дітей щодо дій у разі виникнення пожежі та відпрацювати правильний алгоритм дій.

Доречною ігровою вправою стало б і відпрацювання доповіді молодшого школяра диспетчеру Служби порятунку про пожежу чи загорання. Такі вправи слід проводити за участю працівників ДСНС України, бо під наглядом професіоналів результати стануть ефективними в експерименті цього напрямку роботи. Заздалегідь обговорюється час та день, коли діти будуть телефонувати за номером «101» та вчитися правильно доповідати про вигадану нами пожежу. Спочатку такі відпрацювання слід проводити на основі невеликого уявленого загорання чи задимлення, яке вони побачили та повідомили про це дорослим та в Службу порятунку. У подальшому їх слід ускладнювати та з'єднувати дії дітей, щоб вийшов повний порядок дій.

Слід також зазначити, що в рамках відпрацювання тренінгів, ігрових вправ учні потребують консультативної допомоги різного характеру, наприклад, інформаційної (надання необхідної інформації для вирішення ситуативних проблем дитиною, розширення її знань та умінь), психологічної (подолання психологічних проблем, формування адекватної поведінки, поліпшення відносин із навколишнім середовищем), педагогічної (підвищення мотивації до навчання, допомоги для здійснення дитиною

свідомого практичного вибору, орієнтації на використання своїх здібностей та реалізацію певних дій для самозахисту).

Інформація, отримана під час консультування, допоможе учням орієнтуватися в різних небезпечних життєвих ситуаціях, правильно реалізовувати свої дії, сформувати свою позицію відносно практичного вибору правильних дій самозахисту в умовах пожежної небезпеки.

Інша ігрова вправа, якій ми віддаємо належне місце у збереженні життя дитини – це правильна поведінка у разі задимлення приміщення. Тож тут віднайде своє місце гра, наприклад, з подолання задимленого приміщення та гасіння займаного одягу.

Під час таких ігрових вправ діти відпрацьовують алгоритми правильних дій. Завдяки постійному повторенню матеріалу та його практичному відпрацюванню діти отримують можливість оволодіти навичками, які зможуть застосувати в реальному житті.

Запропонована система ігрових вправ та завдань спрямована, передусім, на вироблення практичних вмінь та навичок в рамках навчального плану, охоплює увесь програмовий матеріал з пожежної безпеки для учнів 1–4 класів. У цих вправах основну увагу слід звернути, перш за все, на найтиповіші пожежонебезпечні ситуації з життя дітей, що вже були в країні з трагічними наслідками та, які можуть трапитися, а також визначити доступні шляхи подолання небезпеки. Здебільшого це стосується, коли дитина сама залишилась вдома. Такі тренувальні вправи спонукають молодших школярів до трансформування теоретичних знань в уміння та навички, що, своєю чергою, гарантує психологічну підготовку в умовах надзвичайних ситуацій. Адже небезпека та ризик травмування та загибель на пожежах зменшується, якщо така загроза стає предметом вивчення та практичного відпрацювання в умовах життєвої ситуації.

Для досягнення очікуваних результатів слід теж врахувати та дотримуватися певних критеріїв: правила гри повинні буди заздалегідь

продумані, без складних сценаріїв та ролей, короткочасні. Дітей не слід виснажувати психологічно і фізично. Коротка за часом гра надасть дітям активної зацікавленості. Тому дітям обов'язково слід відпочивати.

Розкриваючи теми пожежної безпеки для дітей, батькам варто не лише зосередитися на його позитивних якостях, а й змодельовати найтипівіші ситуації, як-от: що сталося б, якби людина не зателефонувала до Служби порятунку у разі виникнення пожежі чи зателефонувала із великим запізненням; або, що було якби людина не знала як вийти правильно із задимленого приміщення та ін.

Під час вивчення основ пожежної безпеки з молодшими школярами варто врахувати той момент, що у разі виникнення перших ознак пожежі, побачивши невелике загорання, слід втекти від небезпеки (врятувати своє життя), та повідомити дорослих (батьків, вчителів, сусідів), або зателефонувати до Служби порятунку, адже під час пожежі кожна секунда має значення, відтак – по-перше, діти рятують собі життя, по-друге, чим швидше вони повідомлять дорослим або в Службу порятунку, тим швидше до справи візьмуться професіонали, що призведе до найменших збитків та втрат. У нагоді стануть уявні змодельовані ситуації, наприклад, загорання та пожежі, у першому випадку, у квартирі на першому поверсі чи будинкові, у другій ситуації, – на верхніх поверхах багатоповерхового будинку.

У таких випадках не можна гасити дитиною самій будь-яке загорання. Слід наголосити на тому, що дитина, ймовірно, може переоцінити свої можливості та розпочне власними силами гасити пожежу, не знаючи основних понять процесу розвитку та припинення горіння, чим зумовить ризик своєму життю та здоров'ю.

Це особливо актуальним є сьогодні, коли учні не бачать на власні очі пожежу чи загорання, як-от: електроприладу чи побутового приладу, олії в сковороді тощо; та не знають з власного досвіду, яку руйнівну силу має пожежа та якими є її наслідки.

Тим самим, доцільно звертати увагу школярів на важливість першочергових дій з саморятуння від небезпеки, позаяк у дитини ще не має достатнього власного досвіду для адекватного сприйняття пожежонебезпечної ситуації, тому існує загроза насамперед недооцінювання ймовірних ризиків у небезпечних ситуаціях. Прикладом є виникнення пожежі в квартирі, загорання сіна чи бензину в сараї, де багато горючих та легкозаймистих матеріалів, що у разі виникнення пожежі призведуть до швидкого її розповсюдження та за лічені секунди стануть поштовхом для швидкого її розвитку.

Отже, беручи до уваги реальні обставини з життя рятувальників, що базуються на особистому досвіді, включаючи їх матеріал під час розробки форм та методів роботи та впровадження їх у виховний процес, можна вирішити проблему незнання молодшими школярами основ пожежної безпеки. Це, своєю чергою, посприяло б першим крокам до формування у дітей знань про пожежну безпеку.

У молодших школярів на основі знань необхідно сформувати швидкі та ефективні дії у певному просторі з обмеженим часом. Суттєво досягти правильних дій в умовах смертельної загрози та дефіциту часу на порятунок можна лише завдяки систематичним тренінгам. Важливим результатом цих практичних відпрацювань повинно стати те, що кожна дитина має діяти не в межах свідомого сприйняття і самостійної організації діяльності, а на основі вивченого алгоритму.

До обґрунтованих форм та методів виховної роботи, які ми вважаємо є найбільш ефективними для формування знань у молодших школярів про пожежну безпеку, пропонуємо включити такий теоретичний зміст:

- що таке безпечний та небезпечний вогонь;
- що собою представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя;

- основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки;
- основні правила запобігання пожежі;
- порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складники;
- поняття про Службу порятунку;
- порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі;
- як вийти із задимленого приміщення;
- як загасити одяг, який загорівся;
- що таке евакуація та основні її шляхи;

а також передбачити практичні завдання, що охоплюють:

- порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку;
- порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі;
- алгоритм дій у разі задимлення приміщення;
- порядок дій, якщо загорівся одяг;
- евакуація з приміщення.

Отже, запропонована характеристика та зміст форм і методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі ґрунтується на використанні інтерактивних методів роботи, що передбачає сплановану послідовність дій, спрямованих на правильне прийняття рішення самозахисту та безпечної поведінки в умовах пожежної небезпеки.

Зауважимо, що це є здебільшого методи індивідуальної та групової форми роботи. Їх новизна полягає в тому, що вони адаптовані до здійснення правильних дій молодших школярів в умовах виникнення загорань чи пожеж, або задимленості приміщення та спрямовані саме на їх підготовку до самозахисту. Дієвість цих форм та методів може забезпечуватися у всіх випадках пожежонебезпечних ситуацій, пов'язаних із будь-яким видом за

складністю загорань чи пожеж, що передбачає однотипний найпростіший порядок дій, в чому і полягає їх цінність.

Корисним є також використання в навчанні кращих здобутків української методики формування протипожежних знань у школярів, що активно використовувалася протягом 1910–1989 років. Робота з формування у дітей знань та навичок з питань пожежної безпеки була масштабною і всеохоплюючою, основним був практичний складник, який передбачав серед усього іншого проведення крупних змагань між дітьми з моделюванням різних вигаданих ситуацій, які можуть трапитися у житті та уведення в навчальні дисципліни предмета з рятувальної справи, однак різкий такий початок може призвести до психологічного навантаження та руйнівного впливу на моральну поведінку дітей. Адже кожна дитина може по-своєму сприйняти зруйновані будівлі, вогонь, крик людей, запах горілого, труп людини та ін. Такий підхід дійсно може бути застосованим у вирішенні окресленої нами проблематики та мати певні результати з формування у молодших школярів протипожежних знань та вирішенні питань проблем загибелі дітей у пожежах, однак цьому слід присвятити окреме психолого-педагогічне дослідження. Цей напрямок є не менш перспективним для досліджень та, можливо, колись віднайде своє практичне застосування.

Не менш ефективною формою навчання молодших школярів основам пожежної безпеки є дистанційна, зокрема через мережу спеціалізованих сайтів для дітей відповідних рятувальних та пожежно-рятувальних служб. Ця форма активно використовується у світовій пожежно-профілактичній діяльності (див. зокрема [224–233]).

На цих сайтах розміщується увесь комплекс навчально-методичного матеріалу, що у доступній формі розкриває основні питання пожежної безпеки, як от: дані про своє місце проживання; пожежа вдома; безпека під час новорічних свят; безпечні шляхи евакуації; безпека на воді; правила безпеки взимку та ін., що включає правила запобігання пожежі, причини

виникнення пожежі та поетапний алгоритм дій у разі виникнення пожежонебезпечної ситуації. Теоретичний матеріал розміщується або тематичними блоками безпосередньо на сайті, або в інтерактивних електронних книгах, посилання на які є активними на цьому ж сайті.

Безпосереднім здобутків цих сайтів є великий за обсягом практичний блок, що складається з самостійних вправ, інтерактивних ігор, розмальовок та ін., спрямованих на закріплення пройденого матеріалу учнями різних вікових категорій та рівня знань. Успішність виконання того чи того завдання, зазвичай, контролюється системою, відтак дитина може працювати з цими сайтами самостійно без допомоги батьків чи вчителів.

Безперечно, така форма роботи є актуальною. Позитивним є те, що цей комплекс навчальних матеріалів є доступним для будь-якої дитини, незалежно від місця її навчання чи проживання. Єдиною вимогою є те, що діти повинні мати доступ до комп'ютера чи іншого джерела, що має вихід до мережі Інтернет.

В Україні дистанційна форма навчання молодших школярів основам пожежної безпеки активно не використовується, про що можна лише пошкодувати, адже світовий досвід засвідчує, що навчання дітей основам пожежної безпеки через мережу спеціалізованих тематичних сайтів є доволі ефективним.

Таким чином, завершуючи обґрунтування форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі, а також їх зміст, можна зробити такі висновки:

Основою теоретичного обґрунтування вибору форм і методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі виступають вікові особливості молодших школярів. У цьому контексті цілісний підхід до вирішення проблем формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку передбачає здійснення підтримки вихованця до зустрічі з небезпекою з урахуванням його вікових

особливостей та можливостей в досягненні умов розумного, правильного та найпростішого вибору алгоритму дій для захисту свого життя під час виникнення пожежної небезпеки.

Вибрані та обґрунтовані нами методи бесіда, екскурсія до місцевих пожежних частин, навчальна евакуація, ігрові вправи та тренінги з відпрацювання пожежонебезпечних ситуацій є найбільш ефективними з формування у молодших школярів знань, умінь і навичок з основ пожежної безпеки, що охоплює оновлений теоретичний зміст про пожежну безпеку та комплекс методичних рекомендацій для вчителів і батьків. Дієвість цих форм та методів може забезпечуватися у всіх випадках пожежонебезпечних ситуацій, пов'язаних з будь-яким видом за складністю загорань чи пожеж, що передбачає однотипний порядок дій, в чому і полягає їх цінність.

Запропонований нами комплекс форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку ґрунтується передусім на використанні інтерактивних методів роботи, що передбачає сплановану послідовність дій шляхом вибору правильного алгоритму самозахисту в умовах пожежної небезпеки.

Особливості використання форм та методів виховної роботи супроводжено суб'єкт-об'єктним впливом «вчителі – рятувальники – батьки», що полягає у наступному:

- об'єктом виховання виступає особистість молодшого школяра, адже саме на його підготовку до формування протипожежних знань спрямований цей процес;
- суб'єктом виступають вчителі, які безпосередньо організують педагогічну та виховну діяльність з дітьми у сфері пожежної безпеки. У деяких моментах вони потребують допомоги та роз'яснень професіоналів у сфері пожежної безпеки (рятувальників), тому одночасно виступають і об'єктами навчання.

- батьки також виступають і об'єктами, і безпосередніми суб'єктами підготовки своєї дитини до самозахисту в умовах виникнення пожежної небезпеки;

- представники ДСНС України виступають і як суб'єкти виховання за педагогічної підтримки вчителів та батьків, і як автори змістовної та текстової частини навчального матеріалу.

Обрані нами форми та методи виховної роботи з молодшими школярами, їх зміст, а також методичні рекомендації до них щодо формування знань про пожежну безпеку розкриваються в реалізації основних напрямів:

- формування психологічної готовності (адаптація до змін навколишнього середовища у разі виникнення пожежної небезпеки, почуття власної безпеки життєдіяльності);

- формування соціальної готовності особистості (усвідомлення дитиною цінності власного життя і збереження здоров'я на основі теоретичних знань з основ пожежної безпеки, формування основних понять пожежної безпеки, її складників, важливість дотримання основних її вимог);

- формування практичної готовності особистості (формування знань та навичок школяра з основ пожежної безпеки щодо правильного алгоритму дій у разі виникнення загорання та пожежі).

Тож на часі експериментальне впровадження розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

2.2 Експериментальне впровадження розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі

У попередніх підрозділах дисертації концептуально обґрунтовано форми та методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі, їх характеристики та зміст. Метою цієї роботи виступає підготовка молодшого школяра до самозахисту в умовах пожежної небезпеки, що, своєю чергою, передбачає формування певних знань, умінь та навичок з алгоритму правильних дій для збереження безпеки життєдіяльності при виникненні пожежонебезпечної ситуації.

Логічним продовженням науково-педагогічного дослідження є впровадження обґрунтованих нами форм та методів бесіда, екскурсії до місцевих пожежних частин, навчальні евакуації, ігрові вправи та тренінги з пожежної безпеки, визначених як найбільш ефективними для формування у молодших школярів протипожежних знань. З огляду на специфіку виховної роботи з молодшими школярами, зазначені форми та методи мають бути інтегрованими в уже створену та функціонуючу виховну систему в позакласній роботі, що реалізується як один з основних напрямів формування у молодших школярів знань.

Таким чином, переходимо до формувального експерименту, мета якого полягає у перевірці ефективності розроблених нами форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку. Враховуючи це, основою наукового пошуку на цьому етапі ми визначили дослідницько-педагогічну роботу експериментального характеру, спрямовану на впровадження розроблених нами форм та методів.

Важливо відмітити, що формувальний експеримент передбачає можливість порівняти його результат з показниками контрольної групи й, таким чином, визначити ефективність тих форм та методів, які ми

пропонуємо. Тому у ході дослідно-експериментальної роботи відбувалося впровадження розроблених форм та методів відносно представників експериментальної групи досліджуваних, до якої увійшли 237 вихованців молодших класів із комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 2», комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 7», Луганської середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 13 імені Олександра Молодчого, комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 16», комунального закладу «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 21», комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 22», Курячівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Лозно-Олександрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Кам'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Булавинської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області. За аналогічним принципом до контрольної групи увійшли 213 вихованців молодших класів із комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 14», комунального закладу «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 30», комунального закладу «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 57», комунального закладу «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 60 імені 200-річчя м. Луганська», Микільської загальноосвітньої школи I-III ступенів Міловської районної ради Луганської області, комунального закладу «Мусіївський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад «Калинка» - Мусіївська загальноосвітня школа I-III ступенів» Міловської районної ради Луганської області». Зауважимо, що діагностика й моніторинг рівня знань про пожежну безпеку

представників контрольної групи проводилися без впровадження спеціалізованої підтримки. Такий розподіл вихованців за групами пояснюється тим, що функціонування обраних навчальних закладів супроводжується рівнозначними можливостями з ресурсного забезпечення; економічних умов, демографічних показників та інфраструктурної специфіки районів розташування шкіл.

Окрім учнів молодшого шкільного віку, у цьому експерименті взяли участь також батьки цих учнів та педагогічний склад означених навчальних закладів, який бере участь в освітньо-виховній, психологічній та культурно-просвітницькій діяльності відповідних закладів.

Основою для проведення формувального експерименту стала співпраця автора цього наукового дослідження з Департаментом освіти і науки Луганської обласної державної адміністрації та Луганським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти у впровадженні форм та методів виховної роботи, спрямованих на формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку. За нашої безпосередньої участі протягом 2012–2014 рр. було послідовно реалізовано завдання двох етапів. До першого етапу увійшло навчання суб'єктів виховання, до другого, – впровадження обґрунтованих нами форм та методів об'єктам виховання.

Перший етап включав таку роботу:

1. Робота з вчителями навчальних закладів (проведення круглого столу; презентація попередніх результатів дослідження, визначення організаційних моментів подальшої співпраці; презентація авторського методичного матеріалу з підготовки вихованця до самостійного прийняття рішень в умовах пожежної небезпеки; обговорення організаційних моментів впровадження такої роботи, координації зусиль спеціалістів навчальних закладів та батьків; надання фахівцям навчальних закладів методичних рекомендацій у вигляді посібників; затвердження порядку проведення тренінгів для батьків; узгодження порядку вирішення (у телефонному

режимі) поточних питань щодо впровадження форм та методів; визначення необхідності проведення нарад (не рідше одного разу на місяць) для координації процесу й обміну досвідом між спеціалістами ДСНС України та педагогічним складом.

2. Залучення до експерименту батьків молодших школярів та надання їм інформаційної, методичної та професійної допомоги з метою їх підготовки до використання форм та методів з дітьми для формування їх готовності до прийняття самостійних рішень в умовах пожежної небезпеки: проведення педагогічних тренінгів та індивідуальних консультацій, надання методичних посібників. Погодження тематики проведення бесід, роз'яснень, консультування, застосування ігрових вправ та тренінгів у вигляді практичних відпрацювань, визначення необхідності використання тієї чи тієї діагностичної тестової методики на певному етапі.

3. Проведення на базі Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти регулярних нарад (один раз на місяць) для обміну досвідом між спеціалістами, що супроводжують молодших школярів під час експериментів та визначення оптимальних варіантів вирішення різноманітних проблем, що виникають під час підготовки молодших школярів до формування протипожежних знань.

4. Проведення на базі Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти підсумкової конференції за результатами впровадження форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі та визначення динаміки рівня їх готовності до самозахисту в умовах виникнення пожежної небезпеки після формувального експерименту.

Безпосереднє включення в методичний арсенал батьків та реалізація авторського комплексу форм та методів їх педагогічної підтримки потребувала посиленої уваги. Так, батькам, діти яких увійшли до експериментальної групи, було запропоновано пройти спеціалізований

трьохденний тренінг під нашим керівництвом, методистів, психологів навчальних закладів, організаторів гуртків та фахівців Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Таке бажання прийняти участь у роботі тренінгових груп висловили 185 батьків. Для оптимізації організаційних аспектів тренінгової роботи (кількісний склад груп, місце проведення тренінгу) було створено 8 груп потенційних учасників.

Батьки отримали змогу вдосконалити свої знання про підготовку дитини до реалізації самозахисту у різних пожежонебезпечних ситуаціях, сформувати власні навички співпраці з молодшим школярем та розбудови системи його підтримки за рахунок залучення нових ресурсів, а також здійснити обмін досвідом з іншими батьками для підвищення ефективності виховного впливу.

Протягом трьохденного тренінгу його учасники опановували такі основні інформаційні блоки:

1. Особливості виховання та підготовки молодшого школяра до дій в умовах пожежної небезпеки (визначення особливостей виховання дитини молодшого шкільного віку, виокремлення найбільш ефективних напрямів та методів виховного впливу під час здійснення її підготовки до самозахисту в умовах пожежної небезпеки).

2. Особливості формування психологічної готовності молодшого школяра (адаптація до змін навколишнього середовища у разі виникнення пожежної небезпеки, почуття власної безпеки життєдіяльності).

3. Особливості формування соціальної компетентності молодшого школяра в умовах пожежної небезпеки (усвідомлення дитиною цінності власного життя і збереження здоров'я, формування основних понять пожежної безпеки, її складників та важливості дотримання основних її вимог; сприяння засвоєнню батьками знань про сутність компетентності молодшого

школяра, сприяння реалізації молодшим школярам ролей, своїх прав та обов'язків у разі виникнення пожежної небезпеки).

4. Особливості формування практичної готовності особистості (надання знань щодо виховання пожежобезпечної культури під час здійснення школярами практичного вибору дій в умовах пожежної небезпеки, формування навичок практичного орієнтування з урахуванням особистісних характеристик та схильностей дитини, освітніх ресурсів щодо правильного алгоритму дій у разі виникнення загорання та пожежі).

Для більш ефективного засвоєння авторського матеріалу учасники тренінгу закріпили отримані знання шляхом практичних відпрацювань у тренінгових вправах, що передбачало виконання завдань, прийняття рішень та розв'язання пожежонебезпечних ситуацій. Інформаційну насиченість тренінгу було досягнуто завдяки використанню інструктажа, роз'яснення, бесіди, диспуту, ігрових вправ та естафети, розгляду та відпрацювання пожежонебезпечних ситуацій, елементів спільного критичного аналізу поведінки, систематизації, узагальнення, моделювання суспільних процесів з життєвих небезпечних ситуацій. Комплекс дискусійних вправ та практику командної роботи було спрямовано на формування у школярів навичок самозахисту в умовах пожежної небезпеки.

Практична цінність цього тренінгу полягала в отриманні батьками певних знань та умінь, що дозволило враховувати особистісні характеристики вихованця та залучити його до виховного процесу у позакласній роботі.

Підготовка батьків передбачала формування такої атмосфери, щоб у ході тренінгу вони змогли отримати відповіді на актуальні питання, зрозуміти суть питань формування знань у молодших школярів про пожежну безпеку на основі простих дій, поспілкуватися з колегами (іншими батьками) та почути їх поради, перейняти досвід вирішення подібних проблемних питань спеціалістами.

Наприкінці тренінгу педагогічний склад навчальних закладів відмічав позитивний ефект від пройденого трьохденного тренінгу, що виявився саме у вдосконаленні системи власних знань, умінь та навичок з питань пожежної безпеки. Важливою є також позитивна оцінка батьків, – учасників тренінгу, – про вплив командної роботи та обміну досвідом з колегами на власний емоційний стан.

За результатами тренінгу, його учасники відзначили корисність засвоєного авторського теоретичного матеріалу, що був дуже доступним та професійно обґрунтованим, доцільність підібраних вправ та ігор для формування чітких навичок з протипожежної безпеки, а також виявили бажання щодо подальшої участі у тренінгових заняттях з питань пожежної безпеки.

Спеціалісти закладів освіти, які залучалися до тренінгових занять, доповідали їхні результати під час нарад. Такий зміст містив рекомендації для оптимізації впроваджуваних форм та методів виховного впливу для конкретного виду ситуації з урахуванням його особливостей, ресурсів та ризиків, що були виявлені у ході тренінгу.

Окрім педагогічного тренінгу, батьки отримали методичну та професійну допомогу з питань підготовки молодшого школяра до самостійних дій в умовах пожежної небезпеки.

Так, при впровадженні методів роботи з дітьми вдома у вигляді практичних відпрацювань, спеціалістами Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, методистами та психологами навчальних закладів систематично проводилося індивідуальне консультування батьків та надавалася інформація про особистісні характеристики та особливості поведінки молодшого школяра в умовах виникнення небезпеки, на які слід звертати увагу; про шляхи налагодження контакту з дитиною щодо роз'яснень їй про способи вирішення подолання пожежної небезпеки шляхом обирання простих дій, доступних кожній дитині; про можливості залучення

до виховного процесу нових ресурсів, його змістового наповнення та методичного збагачення.

За свідченням спеціалістів закладів освіти, саме індивідуальні консультації з батьками молодших школярів дозволили розширити сферу їх знань щодо пошуку самовизначення та становлення для конкретного вихованця, підвищення рівня розуміння ним системи пожежної безпеки, його готовності до виконання алгоритму правильних дій в умовах пожежної небезпеки та реалізації своїх сил на основі вивчених правил пожежної безпеки.

У процесі роботи з суб'єктами виховання ми використовували свої попередні здобутки [191; 194; 195]. Також прийшли до необхідності удосконалення матеріалу шляхом розробки авторських методичних рекомендацій батькам та вчителям у вигляді навчально-методичного посібника з основ пожежної безпеки [193], куди увійшов не лише фаховий теоретичний матеріал, а й самостійні завдання, що враховували обґрунтовані нами форми та методи виховної роботи з молодшими школярами та їх зміст.

За допомогою такого матеріалу педагоги та батьки мали можливість задовольнити інформаційні потреби молодшого школяра та використати цей матеріал під час підготовки дітей до вивчення основ пожежної безпеки. Також до нашого навчально-методичного комплексу увійшли інтерактивна флеш-гра та настільна гра з основ пожежної безпеки для дітей [192; 193] (див. з цього приводу також додатки Е та Ж).

У навчальних і навчально-методичних посібниках [191; 194; 195] запропоновано зразки пожежонебезпечних ситуацій, що можуть трапитися з молодшим школярем, різноманітні ігрові вправи та завдання, спрямовані на вироблення стійких навичок подолання найпростіших та складних пожежонебезпечних ситуацій тощо.

Тож фахівці засвідчили, що батьки молодших школярів після отримання та опрацювання розроблених нами робочих зошитів [194; 195] і

навчально-методичного посібника «Основи пожежної безпеки для дітей» [193], знайшли відповіді на актуальні питання та почали активно застосовувати форми виховної роботи з молодшими школярами з урахуванням особливостей їх становлення на цьому етапі вікового розвитку.

Особливо затребуваними виявилися наведені у посібнику теоретичний матеріал останнього його розділу: порядок дій у разі виникнення загорання чи пожежі, що включає моделювання життєвих пожежонебезпечних ситуацій та передбачає спільного з вихованцем вирішення проблем з пошуку альтернативних рішень самозахисту, а також практична перевірка теоретичних знань у вигляді самостійних вправ, настільної гри та інтерактивної флеш-гри.

Безпосереднє надання педагогічної, методичної та професійної допомоги батькам впроваджувалося шляхом проведення круглих столів. Цей метод дозволив батькам отримати безпосередню допомогу не лише при визначенні проблемних питань, що потребують обговорення, а й у ході формування відповідей на них.

Таким чином, систематична співпраця спеціалістів закладів освіти, рятувальників та батьків під час проведення педагогічних тренінгів, організації круглих столів, надання інформаційної та психологічної допомоги, методичних рекомендацій у вигляді посібника, давала стійкий синергетичний ефект за рахунок обміну інформацією та досвідом. У результаті цього стало можливим забезпечення максимально комфортних умов для молодшого школяра, адже виховний вплив здійснювався без зайвої напруги й тиску, а методи його підготовки до дій при виникненні пожежної небезпеки впроваджувались у звичних умовах.

Подальші зусилля було спрямовано вже на безпосереднє впровадження форм та методів виховної роботи з молодшими школярами для їх підготовки до самостійного прийняття рішень з встановленого алгоритму правильних та

безпечних дій в умовах пожежної небезпеки, що є другим етапом нашої роботи.

Як засвідчила практика, робота з молодшими школярами давалася фахівцям нелегко, тому вони намагалися на початку впровадження форм та методів відмовитися від використання масиву діагностичних методик. Завдяки високій кваліфікації спеціалістів закладів освіти, співпраця з дитиною будувалася на основі встановлених раніше позитивних взаємовідносин, а безпосередня підготовка до формування знань з пожежної безпеки, хоч і передбачала першим своїм етапом діагностику, все ж починалася зі зміцнення довіри.

Основою для впровадження форм роботи став метод бесіда. Використання цього методу, перш за все, вимагало проведення моніторингу рівня підготовленості вихованця до дій в умовах пожежної небезпеки для визначення тематики подальших консультацій, необхідності впливу на виховний процес, специфіки затребуваної професійної допомоги.

Натомість використання бесіди батьками було спрямовано на надання психолого-педагогічної допомоги, забезпечення моральної підтримки та формування практичної готовності школярів до дій у разі виникнення пожежної небезпеки.

Впровадженню цього методу допомогли розроблені нами методичні рекомендації для батьків та вчителів, які викладені на початку робочого зошита з основ пожежної безпеки. На основі методичних набутків нами було визначено як ключові для співпраці в умовах навчального закладу та у позакласній діяльності бесіди за такою тематикою: що собою представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; що таке безпечний та небезпечний вогонь; основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; основні правила запобігання пожежі; Порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складники; поняття про Службу порятунку; що таке евакуація та основні її шляхи;

порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; як вийти із задимленого приміщення; як загасити одяг, який загорівся.

Безперечно, використання методу бесіда для підготовки учнів до формування знань з пожежної безпеки, особливо в частині самостійного прийняття рішення в умовах небезпеки, вимагало індивідуального підходу до конкретного молодшого школяра під час вибору теми кожної з бесід.

Проте наведений загальний перелік тем був лише орієнтиром для такого планування, а у сукупності з використанням розроблених нами методичних рекомендацій щодо порядку дій при пожежній небезпеці, дозволяв суттєво модернізувати процес підготовки молодшого школяра до самореалізації у різних пожежонебезпечних ситуаціях.

У подальшому ж спеціалісти освіти за допомогою бесід визначали потребу в індивідуальному консультуванні для допомоги вихованцю в розв'язанні небезпечних проблем, побудові життєвих дій на перспективу, спрямування дій вихованця на саморозвиток.

Саме за допомогою індивідуального консультування спеціалісти закладів освіти змогли: надати молодшим школярам психологічну допомогу для корекції відхилень у свідомості і поведінці при виникненні пожежної небезпеки; сприяти формуванню адекватної самооцінки з правильних дій, запобігати стресовим ситуаціям при виникненні небезпеки; розвинути усвідомлене відношення до своєї ролі в умовах пожежної небезпеки та визначити оптимальні шляхи самозахисту на основі простих дій.

Потребувало уваги й консультування з метою підвищення мотивації до навчання, змістовної організації вільного часу, інформування про можливості використання своїх здібностей та реалізацію інтересів для саморозвитку в сфері пожежної безпеки.

За аналогічними принципами відбувалося консультування молодших школярів для формування їх соціальної компетентності. Тематика таких консультацій була спрямована на оптимізацію соціальних відносин кожного

вихованця до пожежної безпеки, формування його громадянської позиції, профілактику виникнення пожеж, інформацію про пожежно-рятувальні підрозділи, роботу пожежних на пожежах та ін.

Важливо зауважити, що спеціалісти закладів освіти виділяють високу ефективність оволодіння дітьми знань під час бесіди з дітьми. Бесіди супроводжувалися екскурсією в пожежну частину. Ці екскурсії активізовували цікавість, підвищували мотивацію учнів до набуття знань з вивчення основ пожежної безпеки.

За допомогою цього, як було відзначено фахівцями, вдалося сформувати в дітей уявлення про професію рятувальника, її роль у житті дітей. Діти зрозуміли важливість дотримання правил пожежної безпеки, а також небезпеку пожеж та їх наслідків. Ознайомлення дітей з роботою диспетчера та розмова з ним відіграла значну роль з набуття учнями певних знань про збитки від фальшивих (хибних) дзвінків, з усвідомлення наскільки важлива достовірна та повна інформація про пожежу, або подію; що слід казати, викликаючи пожежних і важливість швидкого прийому інформації та передачі її рятувальникам. Ці спостереження знайшли своє підтвердження під час бесід з дітьми та відповідних роз'яснень.

Вагому частку консультувань було присвячено допомозі молодшому школяреві здійснити свідомий практичний вибір. У цьому випадку йдеться про професійне консультування фахівців Служби порятунку. Підґрунтям для цього стали результати проведеної діагностичної роботи, що враховували оцінку здібностей дитини в умовах виникнення пожежної безпеки, а також результати тестових діагностичних методик.

Для підвищення ефективності формування практичної готовності молодшого школяра метод консультування був доповнений наданням вихованцю та його батькам нашого авторського навчально-методичного комплексу. З метою забезпечення необхідних знань у дітей з практичної готовності, спеціалісти навчальних закладів використовували наш навчально-

методичний комплекс у співпраці з батьками та рятувальниками. Саме завдяки такій співпраці була можливість вплинути на процес саморозвитку дитини.

Важливо відмітити, що результати консультування, спрямованого на формування практичної готовності молодшого школяра в умовах виникнення пожежної небезпеки, можна було відслідкувати вже на етапі його проведення, оскільки предметом моніторингу під час консультацій було узгодження з молодшим школярем плану його практичної самореалізації з порядку певних дій для самозахисту та рятування під час виникнення пожежної небезпеки. Оцінити це можна на основі здійснення ним вибору таких дій, наявності мотивації до таких кроків та усвідомлення їх значимості заради безпеки життєдіяльності. Тобто, якщо результатом співпраці для молодшого школяра ставав усвідомлений та чітко сформульований ним практичний план алгоритму правильних дій, який передбачав визначені поетапні шляхи самозахисту, продумані етапи та інструменти їх досягнення, то мова йшла про позитивний результат професійного консультування.

У свою чергу, спеціалісти закладів освіти також відзначили високу ефективність засвоєння молодшими школярами комплексу практичних знань ліквідувати небезпеку з метою захисту свого життя.

Подальша робота супроводжувалася впровадженням навчально-методичного комплексу дій та їх відпрацювання групами. Ця групова форма дозволяла використати зв'язки дитини із найближчим соціальним оточенням з метою її особистісного розвитку та самореалізації у сфері пожежної безпеки. Технологічно робота з мережею соціальних контактів передбачала участь дітей у подальших впровадженнях із значимими для нього людьми (батьками, класними керівниками, однокласниками та друзями з інших шкіл), що, як свідчать спеціалісти, підвищило мотивацію до вивчення дітьми основних вимог пожежної безпеки.

У ході бесід та консультувань проводився додатковий збір відповідної інформації, що дозволило вивчити характер зв'язків між дитиною та її оточенням, а також мережі соціальних контактів молодших школярів. На основі інформації, отриманої шляхом співпраці з дитиною, було визначено значимих для неї дорослих та однолітків, яких в подальшому залучено до виховного процесу. При цьому, знову ж таки, важливим був розподіл функцій між педагогом, батьками та молодшими школярами.

Ефективність та результативність виховного впливу під час впровадження навчально-методичного комплексу групами залежить від правильності підібраної команди учасників, усвідомлення ними сутності та спрямованості цих заходів, а також від їх інформованості з питань пожежної безпеки, що розглядаються у межах психолого-педагогічної роботи. Зважаючи на це, перш ніж залучити до проведення заходів того чи іншого учасника, необхідно було провести бесіду-інструктаж для спрямування подальшої співпраці у правильне русло.

Сутність зазначеного етапу роботи полягала у проведенні бесід зі значимими для молодшого школяра людьми з метою їх інформування про важливість підтримки вихованця на шляху формування його готовності до дій у разі виникнення пожежної небезпеки та залучення таких осіб у ролі союзників для допомоги молодшому школяреві.

Подальша робота представляла собою проведення таких мережевих зустрічей. Для самовизначення молодшого школяра діям в умовах пожежної небезпеки та вирішення питань його підготовки до правильного алгоритму дій спеціалісти закладів освіти та батьки ініціювали залучення представників найближчого соціального оточення молодшого школяра.

Особливо затребуваним виявилось впровадження групових форм роботи у вигляді ігрових вправ та тренінгів з комплексу практичних відпрацювань повних дій у разі виникнення пожежної небезпечної ситуації.

Слід зазначити, що використання такої форми роботи було актуальним для застосування і в ході мережових зустрічей в шкільному закладі, і в умовах сімейного середовища. Саме такі елементи в ході виховного процесу допомагали батькам та спеціалістам освіти виявити ефективність такої роботи:

- вихованці проявляли власні індивідуальні здібності самозахисту в умовах пожежної небезпеки, розкривали свій рівень знань, демонстрували цікавість до пожежної безпеки. Отримання такої інформації дало можливість здійснювати планування подальшого виховного впливу;

- під час програвання різних пожежонебезпечних ситуацій у молодших школярів виникала можливість навчитися самостійно приймати рішення та практично їх виконувати. Це сприяло моральному розвитку особистості, більш глибокому розумінню себе в умовах пожежної небезпеки, співвіднесенню власних можливостей з інтересами інших людей, опануванню способами вирішення небезпечних ситуацій, вихованню здатності аргументовано відстоювати особисті погляди щодо пожежної небезпеки;

- програвання життєвих пожежонебезпечних ситуацій сприяло підвищенню самооцінки вихованців, відкиданню неадекватних форм поведінки в умовах виникнення небезпеки, усвідомленню своєї ролі в самозахисті себе та оточуючих, формуванню власної ідентичності;

- під час відпрацювання вправ школярі вербалізували свої емоційні переживання, удосконалили практичні навички саморегуляції почуттів і поведінки, знайшли відповіді на актуальні питання та досягли особистісного зростання на основі прийнятих рішень самозахисту та рятування.

Отже, використання ігрових вправ та тренінгів під час практичних відпрацювань у процесі підготовки молодших школярів до правильного алгоритму дій в умовах пожежної небезпеки дало можливість перевести

розвиток дитини у русло формування її перш за все практичної готовності, що у комплексі відображало психологічну стійкість.

Ознайомитися із прикладами ігрових вправ та тренінгів, а також їх умовами, застосування яких є доцільним відносно до молодших школярів, можна у додатку Г. Доречним вважаємо навести кілька прикладів. Так, у грі «Зателефонуй до Служби порятунку та розкажи про свою ситуацію» діти у перший раз, звичайно, дуже хвилювалися, неправильно доповідали, але диспетчера Служби порятунку допомагали їм, запитували у дітей, переправляли й підказували, що треба робити. Таким чином, розмова з першого разу тривала приблизно 15 хвилин, у другий раз – 8 хвилин, третій раз – 5 хвилин, і вже з четвертого та з п'ятого разів усі діти чітко та правильно за установленими правилами змогли доповісти про свої ситуації.

Після успішно відпрацьованої всіма дітьми певної ситуації, ми міняли ситуації між ними, про що заздалегідь попереджали диспетчерів Служби порятунку. Таким чином, кожна дитина змогла у десятих запропонованих нами з життєвих ситуацій пожежонебезпечних прикладів правильно, та головне – за встановленим алгоритмом, доповісти про свої ситуації та надати всі необхідні дані.

Кінцевим результатом стало те, що діти впевнено розмовляли з диспетчерами та в найкоротший термін відпрацьовували доповідь про ситуацію. Як показує практика, жоден дорослий, який телефонує до Служби порятунку не може чітко за правилами доповісти про пожежу, як це робили молодші школярі, задіяні в нашому педагогічному експерименті.

У грі «Хто швидше» діти не хотіли повзти під хмарою диму, їм хотілося бігти, щоб перемогти, як це буває на уроках фізкультури. Тож ми умовили хлопчика з першої пари повзти, решта не схотіли це робити. Взявши папір з димом, ми стали посередині десятиметрової зони естафети. Водночас ми розгорнули напередодні приготовлений імітований дим. Після цього хлопчик з першої пари виходив із задимленого приміщення поповзом, а

дівчинка з його пари бігла. Як наслідок, – хлопчик пройшов естафету під хмарою диму та вийшов на свіже повітря, а дівчинка, яка бігла, зупинилася посеред естафети, бо імітований нами дим завадив їй рухатися далі. Після цього наступні пари учасників змагань теж почали пересуватися поповзом, бо наочно побачили, що із задимленого приміщення можна вибратися тільки таким чином.

Ефективним виявилися також тренінги та ігрові вправи «Як загасити папір та ганчірку, що загорілися», «Як загасити електроприлад, що загорівся та загорання олії у сковороді», «Відчинення дверей і малювання плану евакуації», «Пожежа або загорання вдома», а також «Загаси на собі одяг».

Описуючи впровадження групових форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку, доцільно також наголосити на важливості участі школярів у житті свого району через масові заходи, що проводилися громадськими організаціями, місцевими адміністраціями, школами та установами позашкільного виховання (акція «Запобігти. Врятувати. Допомогти», змагання «Дружин юних пожежних», громадський рух «Школа безпеки»), на яких проводилися практичні відпрацювання дій дітей у різних небезпечних ситуаціях.

У ході залучення дітей до таких заходів було забезпечено організаторську та методичну допомогу, проконсультовано з питань, що потребують уваги під час підготовки та в процесі виконання змагань і завдань.

Учителів, які брали участь в експериментові, не лише залучали дітей до культурно-масової роботи та організації просвітницьких заходів, а й допомагали максимально використати освітній потенціал школи для допомоги дитині в отриманні необхідного масиву протипожежних знань.

Особливої уваги потребувало залучення молодших школярів до різноманітних конкурсів, вікторин, спортивних змагань, ігор не тільки між школярами одного навчального закладу, а й між школярами різних

навчальних закладів. Для цього ми організовували співпрацю рятувальників, психологів, керівників розвиваючих гуртків та викладачів фізичної культури і спорту, керівників спортивних секцій, представників громадських організацій, фахівців відділів культури, молоді та спорту місцевих адміністрацій, педагогів-організаторів спеціалізованих і загальноосвітніх шкіл, учителів шкіл мистецтв та художньої творчості. До заходів ми залучали й батьків, які теж ставали активними їх учасниками.

Не менший обсяг роботи припадав на літню оздоровлювальну кампанію та пришкільні табори, у яких перебували учні молодших класів. До організації роботи залучались рятувальники, батьки, методисти, психологи, педагоги-організатори, команди дружин юних пожежних, керівники таборів, фахівці з фізичної підготовки.

Безперечно, реалізація таких напрямків роботи проходила у різних населених пунктах Луганської області по-різному, оскільки існувала суттєва залежність від ресурсів, наявних у конкретній місцевості. Спеціалісти закладів освіти міст області засвідчували різноплановість заходів, у яких приймали участь молодші школярі.

Так, у містах, де добре розвинена культурна інфраструктура, діти мають можливість відвідати більш різноманітні заходи з протипожежної безпеки, організовані не тільки адміністраціями шкіл, а й представниками ДСНС України, різноманітних громадських організацій і т. ін. У той же час, за свідченням спеціалістів закладів освіти сільської місцевості, реалізація такого напрямку в селах теж має місце, проте вибір у дітей, як правило, є обмеженим і зосереджується лише на незначній кількості заходів. У сільській місцевості вихованці, зазвичай, можуть брати участь лише в шкільних заходах, поодиноких змаганнях між школами тощо. Чимало учнів сільських загальноосвітніх закладів, особливо тих, що розташовані у віддалених від районних центрів місцевостях, не відвідують літні табори, не беруть участі у змаганнях серед школярів інших шкіл.

За таких умов все залежить від ініціативності батьків. Типовими на сьогодні є ситуації, коли саме батьки організовують для своїх дітей культурно-масові заходи з протипожежної роботи безпосередньо у своїх районних центрах, а керівництво відділів освіти місцевих адміністрацій надають при цьому організаторську та методичну допомогу. Однак, такі заходи є поодинокими та нерегулярними.

Нами було залучено батьків і до співпраці з педагогами-організаторами сільських шкіл. Завдяки цьому молодші школярі, незалежно від того, в якій місцевості вони проживають, змогли взяти участь у заходах, присвячених профілактиці запобіганню виникнення пожеж в житлових будинках з відпрацюванням алгоритму правильних дій під час виникнення пожежі в рамках проведення Всеукраїнської акції «Герой-рятувальник року», акції «Запобігти. Врятувати. Допомогти», на День цивільного захисту, День захисту дітей, тижня безпеки життєдіяльності, під час екскурсії в пожежні частини та пожежні пости, під час тренувальної евакуації з навчального закладу; взяли участь у конкурсах, вікторинах, змаганнях серед однолітків з інших шкіл, де обмінювалися своїми знаннями. Незважаючи на те, що такі заходи мають проводитися для усіх учнів спеціалізованих і загальноосвітніх навчальних закладів України, незалежно від їх місця розташування, учні сільської місцевості до такої роботи залучаються, на жаль, лише епізодично. Саме тому, за нашої ініціативи, батьки разом із спеціалістами закладів освіти приділяли багато уваги реалізації цього напрямку підтримки. Навіть у тих випадках, коли учень сільської школи приймав пасивну участь у розвиваючих масових заходах, він усе одно отримував нові знання, які ставали міцним фундаментом для подальшої самореалізації.

Водночас, експеримент довів, що участь молодших школярів у розвиваючих масових заходах з пожежної безпеки сприяла змістовному проведенню дозвілля, мобілізації творчого потенціалу, засвоєнню протипожежних знань для побудови алгоритму правильних дій при

виникненні пожежної безпеки, покращенню емоційного стану та розвитку необхідних навичок для самозахисту.

Найефективнішим досягненням щодо формування готовності молодших школярів до дій при виникненні пожежної небезпеки стало залучення їх до спільної праці в умовах родинного середовища, адже за статистикою найчастіше виникнення пожеж з їх подальшими трагічними наслідками застають молодших школярів саме вдома. Тож застосування тренінгів та ігрових вправ дало можливість батькам використати родинний потенціал для передачі дитині знань та формування навичок з пожежної безпеки під час самостійної роботи та практичних відпрацювань в життєвих реальних обставинах.

Зважаючи на надані методичні рекомендації, батьки використовували бесіду, консультування та роз'яснення під час відпрацювання з дітьми питань заповнення анкети про свої дані місця проживання; що робити, якщо загорілося сміття у смітнику, або ганчірка на газовій печі; що робити, якщо загорівся електроприлад, або олія у сковороді; як вийти із задимленого приміщення; можливі шляхи евакуації в безпечне місце з свого будинку чи квартири; що робити якщо загорівся одяг та ситуації загорань в квартирі чи будинку.

Під час відпрацювання ситуацій виникнення пожеж вдома ми розмежували завдання в залежності від місця проживання, як-от: для молодших школярів, що проживають в приватному одноповерховому будинку; для молодших школярів, які проживають на першому поверху багатоповерхового будинку; для молодших школярів, котрі проживають вище першого поверху багатоповерхового будинку. Однак, з кожною дитиною все ж таки було відпрацьовано усі ситуації, незалежно від того, в якому будинку вона проживає, бо з часом дитина може змінити місце проживання, відтак вона має володіти різними алгоритмами виконання правильних дій під час виникнення загорання чи пожежі. Таке ускладнення

вимагало від батьків не тільки віртуозності у заохоченнях та вимогах для мотивування дитини, не тільки використання власного прикладу як основи для співпраці, не тільки врахування завантаженості дитини у школі, головне – це вимагало щоденної праці батьків над собою. Результатом цієї роботи ставало прийняття самостійного рішення з правильного алгоритму дій у разі виникнення пожежної небезпеки.

Співпраця з батьками дозволяла спрямувати активність молодших школярів у позитивне русло, сприяла виробленню у них необхідних навичок вирішення ситуаційних пожежонебезпечних ситуацій шляхом прийняття самостійних рішень з самозахисту та рятування, що, своєю чергою, стало засобом формування у дітей знань про пожежну безпеку. У результаті виконання суспільно-корисної діяльності відбувалося становлення особистості до пожежобезпечної культури.

Слід зазначити, що процес впровадження описаного переліку форм та методів роботи у сфері протипожежного захисту передбачав ненав'язливий вплив на дитину для того, щоб не викликати у неї внутрішній протест проти масованої інформаційної, психологічної та методичної атаки, направленої на її підготовку до самозахисту в умовах пожежної небезпеки. Саме тому спеціалісти закладів освіти та батьки систематично розподіляли впровадження індивідуальних та групових форм роботи, намагалися використовувати відповідні методи у максимально природній атмосфері, а також прагнули при цьому спонукати молодшого школяра до співпраці.

Такий підхід сприяв можливості адекватно сприйняти молодшими школярами запропонований матеріал, осмислити його та зробити правильні висновки, поступово виробити необхідні уміння та оволодіти навичками, навчитися застосовувати свої знання на практиці у правильному виборі алгоритму дій під час виникнення життєвих пожежонебезпечних ситуацій. Все це стало альтернативою розв'язування поставлених завдань.

Таким чином, у процесі впровадження форм та методів виховної роботи в домашньому середовищі, ми погоджували з батьками час та тематику проведення бесід, роз'яснень, консультувань, застосування ігрових вправ та тренінгів у вигляді практичних відпрацювань, визначали наявність чи відсутність необхідності використання тієї чи тієї діагностичної тестової методики на певному етапі. Також вимагало узгодження часу і місце проведення круглих столів і мережових зустрічей, адже важливо було спланувати все так, щоб дитина не була перевантажена шкільними домашніми завданнями, а інші члени експерименту, що залучалися до роботи, мали змогу прийняти участь у цьому заході. При цьому батьки та представники освіти сліdkували за рівномірним розподілом навантаження на дитину, аби такі заходи проводилися з достатнім інтервалом і дитина мала час на відпочинок.

На основі спостереження за процесом формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку батьки разом зі спеціалістами освіти обговорювали питання та вносили корективи щодо подальшого впровадження форм та методів виховної роботи. Для цього на базі Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти не рідше одного разу на місяць проводили спільну бесіду та планували подальшу тактику співпраці. У телефонному режимі проводилося консультування у разі виникнення незначних питань під час впровадження форм та методів з молодшими школярами. Якщо в батьків виникали певні труднощі, нові питання чи проблемні ситуації, то проводилася додаткова зустріч. З урахуванням зазначеного, зустріч спеціалістів закладів освіти з молодшими школярами проводилася не рідше двох разів на місяць, при цьому кожного разу спілкування було цікавим для дитини, відтак, фахівцям доводилося щоразу коригувати свої дії згідно з програмою шкільної виховної діяльності.

Таким чином, на хід впровадження форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі впливали спостереження за дитиною, свідчення батьків, результати тестових діагностичних методик та результати оцінки потреб дитини, що здійснювалася у ході експерименту; діяльність представників громадських організацій, фахівців відділів культури, молоді та спорту; місцевих адміністрацій, педагогів-організаторів навчальних закладів, вчителів шкіл мистецтв та художньої творчості у населеному пункті, участь найближчого соціального оточення дитини у виховному процесі.

Для оптимізації процесу впровадження форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку за нашої участі не рідше одного разу на місяць проводилися наради на базі Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Це дозволяло здійснити обмін досвідом між вчителями, рятувальниками та батьками молодших школярів, а також визначити оптимальні варіанти вирішення різноманітних проблем, що виникали у ході підготовки вихованців до знань у сфері пожежної безпеки.

Такий підхід передбачав виконання управлінської функції через доступ відповідних фахівців до повного масиву інформації відносно організації та проведення експериментальної роботи, внесення на основі цього необхідних коректив під час нарад, вирішення суперечливих ситуацій та прийняття доречних рішень відповідно до ходу цього процесу та врахування їх в подальшій роботі.

За допомогою нарад ставало реальним підвищення ефективності управління експериментом. Саме з цією метою ми разом зі спеціалістами Департаменту освіти і науки Луганської облдержадміністрації та Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти приділяли увагу активізації зусиль спеціалістів навчальних закладів, відділів освіти місцевих та районних адміністрацій та рад, проводили інструктаж

щодо планування підтримки, координації їх зусиль з діями батьків, сприяли запобіганню та вирішенню суперечливих ситуацій.

Важливо відмітити, що проведення таких нарад дало нам змогу відслідковувати особливості та типові труднощі впровадження форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі, але хочемо відмітити, що труднощі спостерігалися лише відносно психологічної, методичної та організаторської допомоги. Щодо небажання дитиною співпрацювати з членами командної роботи, навпаки відмічався поступовий зріст.

Обмін досвідом між спеціалістами закладів освіти (методистами, психологами, класними керівниками, педагогами-організаторами та ін.) під час нарад виступав також профілактичним засобом для запобігання професійному вигоранню фахівців навчальних закладів з пожежної безпеки. Завдяки регулярному спілкуванню з колегами та підтримці один одного на шляху підготовки вихованців до дій в умовах пожежної небезпеки став можливим такий стиль роботи з батьками та вихованцями, що оптимально узгоджував дії фахівця із віковими та особистісними характеристиками об'єкта підтримки, враховував особливості виховного середовища конкретного вихованця та арсенал ресурсів, які доцільно застосувати для досягнення виховних цілей.

Таким чином, обговорення на нарадах проблемних ситуацій та пошук оптимального шляху для підготовки молодших школярів до правильного алгоритму дій в умовах пожежних небезпечних ситуацій дозволяли здійснювати їх виховну роботу своєчасною й послідовною, організувати роботу спеціалістів закладів освіти та батьків злагодженою й ефективною.

Резюмуючи вище викладене, необхідно зазначити, що запропоновані нами форми та методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі виступають як комплексна соціальна, педагогічна, психологічна та професійна система індивідуально-орієнтованої

підтримки молодшого школяра в умовах пожежної небезпеки, що спрямована на формування готовності цього вихованця до реалізації себе в життєвих пожежонебезпечних ситуаціях.

Така робота характеризувалася багатоплановістю та широкомасштабністю на кожному етапі – від діагностичного до рефлексивного. Тому виховання молодших школярів в умовах пожежної небезпеки не ставило перед фахівцями та батьками якісно нових цілей, проте форсувало впровадження тих форм та методів виховної роботи, що спрямовані на розвиток основних напрямків, як-от: уміння виявити небезпеку, уміння втекти від небезпеки, уміння доповісти про небезпеку дорослим або до Служби порятунку. Це основні складники пожежної безпеки, що містять формування знань та навичок.

Зазначимо, що, у зв'язку із достатньо широким спектром педагогічних та психологічних потреб молодших школярів під час формування протипожежних знань, описати докладний опис процесу впровадження визначених нами форм та методів виховної роботи доволі важко, так само важко проілюструвати кожен з впроваджених інструментів підтримки через їх варіативність та індивідуальний підхід до вирішення кожної виховної ситуації. Це пов'язано із специфікою і багатоаспектністю питань, що вирішувались у рамках підготовки молодших школярів до формування знань у сфері пожежної безпеки в різних умовах життєдіяльності з урахуванням наявних ресурсів у кожному конкретному закладі та місці навчання і проживання молодших школярів, а також особливостей тієї чи тієї життєвої ситуації.

Таким чином, завершуючи опис ходу експерименту, зробимо такі висновки:

Здійснення системної підготовки молодших школярів до знань у сфері пожежної безпеки у позакласній виховній роботі вимагало підготовчих заходів, що передбачало роботу в два етапи. Під час першого етапу

проводилося навчання суб'єктів виховання (робота з вчителями навчальних закладів, залучення та навчання батьків), під час другого, – безпосереднє впровадження обґрунтованих нами форм та методів об'єктам виховання.

У процесі роботи з суб'єктами виховання було розроблено авторські методичні рекомендації батькам та вчителям у вигляді тематичного навчально-методичного посібника з основ пожежної безпеки, куди увійшов фаховий теоретичний матеріал і завдання для самостійної роботи з урахуванням обґрунтованих форм та методів виховної роботи з молодшими школярами та їх змісту.

Також до запронованого навчально-методичного комплексу увійшли інтерактивна флеш-гра та настільна гра з основ пожежної безпеки, робочі зошити, що містять необхідну молодшим школярам інформацію про конкретні пожежонебезпечні ситуації, відповідні вправи та завдання.

Долучення до співпраці фахівців закладів освіти та батьків молодших школярів дозволило ефективно вплинути на підготовку учнів молодшого шкільного віку до знань у сфері пожежної безпеки, що було підтверджено результатами попередніх етапів дослідження. Запорукою успіху у цьому процесі виступала якість співпраці спеціалістів відповідної категорії закладів освіти та батьків молодших школярів під час впровадження діагностичних заходів в родинному середовищі, планування індивідуальної підтримки, здійснення консультування, мобілізації мережі соціальних контактів, проведення ігрових вправ та тренінгів, що характеризується вагомою психологічною, соціальною, педагогічною та професійною підтримкою молодших школярів.

Для того, щоб перелічені форми та методи у виховній позакласній роботі реально працювали, було передбачено організаційне забезпечення та контроль за цим процесом через проведення регулярних нарад з означених питань. Ці заходи дозволяли здійснити обмін досвідом між спеціалістами закладів освіти, батьками та знайти варіанти вирішення нестандартних

проблем, що виникали у ході підготовки молодших школярів до набуття знань у сфері пожежної безпеки.

Таким чином, експериментальна робота з формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку передбачала виховний вплив фахівців закладів освіти, батьків та рятувальників щодо впровадження запропонованих форм та методів бесіда, екскурсія до місцевих пожежних частин, навчальна евакуація, ігрові вправи та тренінги з відпрацювання пожежонебезпечних ситуацій. Все це давало змогу оцінити готовність школярів до самостійного прийняття рішення щодо правильного вибору алгоритму дій у разі виникнення пожежної небезпеки.

Найдієвішим методом роботи у ході експериментальної частини стала бесіда. Використання цього методу, перш за все, вимагало проведення моніторингу рівня підготовленості вихованців до дій в умовах пожежної небезпеки для визначення тематики подальших консультацій, необхідності впливу на виховний процес, специфіки затребуваної посередницької допомоги.

Найефективнішими стало відпрацювання пожежонебезпечних ситуацій та ігрових вправ, особливо в родинному середовищі з залученням мережі соціальних контактів, де діти проявили більший інтерес до виконання завдань. Така форма роботи є наближеною до життєвих ситуацій, що послужить в подальшому правильним діям школярів у власних будинках в разі виникнення пожежі.

Тож подальша робота передбачає аналіз ефективності розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

2.3. Аналіз ефективності розроблених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі

Останнім етапом дисертаційного дослідження була перевірка ефективності розроблених і впроваджених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі. В основу цієї перевірки обрано критерії, які визначено ще на початку експериментальної роботи та спрямовано на з'ясування рівня формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку (докладно вони описані у підрозділі 1.3).

Нами було визначено: **когнітивний критерій**, який надає можливості визначити ступінь засвоєння учнями теоретичних знань у сфері пожежної безпеки; **мотиваційний критерій**, що передбачає виявлення у молодших школярів цікавості до розуміння значення забезпечення пожежної безпеки, цікавість до рятувальної справи, мотивації до формування безпечного пожежного життєвого простору та **діяльнісний критерій**, котрий передбачає практичну перевірку наявності у дітей навичок, які відіграють важливу роль у забезпеченні протипожежного захисту та є основою пожежної безпеки.

Отже, підтвердженням ефективності впроваджених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі мала стати позитивна динаміка показників в експериментальній групі порівняно з результатами діагностики, проведеної на початку роботи.

Про позитивну динаміку можуть свідчити такі зміни:

- формування необхідних особистісних якостей з рівня знань, умінь та навичок у сфері пожежної безпеки; покращення розуміння до основних вимог пожежної безпеки; досягнення відповідності соціального віку в рамках вивчення пожежної безпеки; досягнення балансу

індивідуально-психологічних особливостей вихованця в умовах пожежної небезпеки;

- становлення збалансованої системи ціннісних орієнтацій з безпеки життєдіяльності в рамках забезпечення власної безпеки, прагнення залучатися до виховних заходів з питань пожежної безпеки та отримувати знання;

- розвиток поведінкових стереотипів в умовах пожежної небезпеки; сформованість основних тенденцій поведінки в умовах пожежної небезпеки та особистісних стресостійкісних рис;

- підвищення мотивації до самореалізації у сфері пожежної безпеки; усвідомлення важливості дотримання правил пожежної безпеки з попередження виникнення пожежі; сформованість та усвідомлення власних схильностей до безпечної діяльності для здійснення обґрунтованого практичного вибору в умовах пожежної небезпеки.

Застосувавши ті самі діагностичні методики, які використовувалися під час первинної діагностики, ми змогли відслідкувати зміни показників знань у молодших школярів про пожежну безпеку за всіма вказаними критеріями.

Повторна діагностична робота проводилася з тим же контингентом молодших школярів, що й попередня. Він налічував 450 школярів молодших класів навчальних закладів міста Луганська та Луганської області: комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 2», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 7», Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 13 імені Олександра Молодчого, комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 14», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 16», комунальний заклад «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 21», комунальний заклад «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 22», комунальний заклад «Луганський навчально-виховний комплекс

спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 30», комунальний заклад «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 57», комунальний заклад «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 60 імені 200-річчя м. Луганська», Курячівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Лозно-Олександрівська загальноосвітня школа I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Кам'янська загальноосвітня школа I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Булавинська загальноосвітня школа I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Микільська загальноосвітня школа I-III ступенів Міловської районної ради Луганської області, комунальний заклад «Мусіївський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад «Калинка» - Мусіївська загальноосвітня школа I-III ступенів» Міловської районної ради Луганської області».

Варто зауважити, що із загальної кількості вихованців 237 увійшли до експериментальної групи. Зокрема, учні з комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 2», комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 7», Луганської середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 13 імені Олександра Молодчого, комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 16», комунального закладу «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 21», комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 22», Курячівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Лозно-Олександрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Білокуракинської районної ради Луганської області, Кам'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області, Булавинської загальноосвітньої школи I-III ступенів Новопсковської районної ради Луганської області та 213 вихованців із

комунального закладу «Луганська середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 14», комунального закладу «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 30», комунального закладу «Луганська спеціалізована школа I-III ступенів № 57», комунального закладу «Луганський навчально-виховний комплекс спеціалізована школа I ступеню-гімназія № 60 імені 200-річчя м. Луганська», Микільської загальноосвітньої школи I-III ступенів Міловської районної ради Луганської області, комунального закладу «Мусіївський навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад «Калинка» - Мусіївська загальноосвітня школа I-III ступенів» Міловської районної ради Луганської області» – до контрольної групи.

Отже, перейдемо до аналізу отриманих даних. У рамках діагностики впровадження форм та методів виховної роботи фахівцями навчальних закладів за умов безпосередньої взаємодії з вихованцем за підтримки представників Служби порятунку та батьків, показало перші видимі поштовхи з очікуваних результатів, що суттєві зміни знань про пожежну безпеку виявилися тільки у вихованців з експериментальної групи (див. з цього приводу таблицю 2.1.).

Таблиця 2.1

Результати діагностики за показниками когнітивного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низь- кий рівень
Показ- ник	Наявність у молодших школярів знань про пожежну безпеку					
	До експерименту					
	3,2	7,4	89,4	3,4	7,3	89,3

	Після експерименту					
	29,2	38,9	31,9	4,5	8,3	87,2

Такі зміни ми вважаємо успіхом, адже вони дають перші свідчення про позитивні результати проведеного експерименту. Таким чином, вже спостерігається зменшення кількості молодших школярів експериментальної групи з низьким та середнім рівнями збалансованості знань про пожежну безпеку, їх орієнтація спрямована на формування протипожежних знань, умінь та навичок, скерованих на забезпечення безпеки особистої життєдіяльності.

Динаміка показників в експериментальній групі свідчить, що основні складники пожежної безпеки за шкалами «Що таке безпечний та небезпечний вогонь», «Що собою представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя», «Основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки», «Основні правила запобігання пожежі», «Порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складники», «Поняття про Службу порятунку» підвищилися на 25–37 %, а це, своєю чергою, означає не тільки наявність прогресу в формуванні цих важливих складників пожежної безпеки, а й досягнення балансу між розмежуванням понять «безпечно» та «небезпечно». У молодших школярів збільшилась сформованість окремих знань про пожежну безпеку, небезпечних чинників пожежі, роботу рятувальників на пожежах; вони знають причини виникнення пожеж та їх наслідків, а також правила запобігання пожежі.

Досягнення позитивних результатів у більшості молодших школярів з експериментальної групи з теоретичних питань про пожежну безпеку стало можливим завдяки проведеній з ними виховній роботі, що передбачала організаторську, методичну та професійну допомогу молодшим школярам з урахуванням результатів їх попередньої діагностики шляхом проведення

тематичних бесід, консультування, інформування молодших школярів про пожежну безпеку на основі авторського навчально-методичного комплексу «Основи пожежної безпеки для дітей», наочної агітації, під час екскурсії молодших школярів до пожежно-рятувальних підрозділів та під час бесіди з диспетчерами Служби порятунку, а також завдяки виступам представників ДСНС України в шкільних закладах.

Достатньо повними стали відповіді школярів на запитання порядку дій у разі виникнення пожежі, про що свідчить проведений нами аналіз. Так, на запитання: *«При повідомленні про загоряння або пожежу слід казати?»* 67 % молодших школярів з експериментальної групи показали високий та середній рівень знань, їх відповіді були правильними та відрізнялися лише часом роздумів. Решта учнів після довгих роздумів із значною допомогою вчителів відповіли на це питання, відтак ця група учнів потребує подальшої індивідуальної роботи з удосконалення протипожежних знань.

На запитання: *«Чи знаєш ти своє прізвище, адресу проживання, номер телефону (якщо є), у якому будинку ти живеш, скільки поверхів?»* 29 % дітей правильно вказали всі необхідні дані, 38,9 % молодших школярів не змогли назвати один із вказаних складників питання, 42,1 % дітей дали відповідь на 50 % запитання.

На запитання: *«Ти прокидаєшся вночі, а кімната заповнена димом. Що робити?»* 60 % молодших школярів правильно надали відповідь, 7 % дітей змогли надати відповідь, подумавши 1–3 хвилини, 33 % правильно відповіли після тривалих роздумів. Незважаючи на те, що правильні відповіді дали 100 % опитаних молодших школярів, у таких пожежонебезпечних ситуаціях важливу роль відіграє швидкість реакції, тому розподіл за рівнями ми визначали не лише в залежності від наявності правильної відповіді дітей, а й залежно від часу розмірковувань над тим, який алгоритм дій бує правильним у даній конкретній ситуації.

На запитання: *«Якщо загорівся твій одяг, що робити?»* 38 % дітей правильно та впевнено розповіли про свої дії, у 35 % дітей ми виявили незначні коливання у впевненості відповідей, хоча остаточні відповіді були правильними, 27 % дітей не знали як самостійно подолати таку небезпеку, їх відповіді були різноплановими та неправильними.

Тож результати діагностування свідчать про позитивну динаміку зросту високого та середнього рівнів знань в учнів та зменшення відсотків низького рівня, тому для закріплення отриманого результату, або його покращення, слід протягом усього навчального року вдосконалювати з молодшими школярами ці знання, використовуючи запропоновані форми та методи роботи.

Далі, за вже запропонованими показниками, ми вивчали питання, які складають поняття шляхів евакуації.

На запитання: *«Чи можна користуватися ліфтом багатоповерхових будинків у випадку виникнення пожежі?»* було отримано 70 % правильних відповідей у дітей, з яких 50 % молодших школярів дали відповідь одразу й упевнено, тому їх результати класифікуються як високий рівень знань, та 20 % молодших школярів дали правильну відповідь після певних вагань, тому їх знання віднесено до середнього рівня. 30 % дітей з першого разу не змогли надати правильної відповіді, відтак їх відповіді класифіковано як неправильні. Неправильні відповіді були такі. На переконання 10 % молодших школярів, якщо проживаєш на першому поверсі багатоповерхового будинку, то слід вибігати на вулицю, минаючи ліфт, якщо квартира розташована поверхами вище, то слід використовувати ліфт. 20 % опитаних молодших школярів були впевненими, що в разі виникнення пожежі у всіх випадках, незалежно від поверху, слід користуватися ліфтом для того, щоб швидше втекти від пожежі та врятувати собі життя. Тож з 30 %школярів, які надали неправильні відповіді, треба продовжувати виховну роботу.

На запитання: *«Чи можна ховатися під ліжко або у шафи у випадку виникнення пожежі?»*, на щастя, більшість молодших школярів (64 % опитаних) розуміють небезпеку перебування під ліжком чи в шафі під час виникнення пожежі; 10 % дітей відповіли правильно, проте не змогли пояснити чому цього робити не слід; і тільки для 26 % молодших школярів питання виявилось складним і вони не змогли надати правильної відповіді. Остання група учнів потребує подальшої роботи для вдосконалення знань.

На запитання: *«Чи можна стрибати з вікон верхніх поверхів багатоповерхових будинків у випадку виникнення пожежі?»* було отримано правильні відповіді у 76 % школярів, з яких 56 % відповідей є високого рівня, бо вони були вичерпними й обґрунтованими, 20 % – середнього, через те, що школярі не могли пояснити чому цього не можна робити, 24 % дітей не змогли надати правильну відповідь, тому їх показники є низького рівня. Тож остання категорія дітей ще потребує нашої допомоги в отриманні протипожежних знань.

Набагато кращими стали результати діагностики молодших школярів на наступні п'ять ситуацій, які ми взяли із життєвих небезпечних ситуацій, пов'язаних із травмуванням та загибеллю дітей у пожежах. Перше питання пов'язане з загоранням чи пожежею в одноповерховому приватному будинку. У другому питанні таке ж саме загорання супроводжувалося великим димом. У третьому питанні загорання відбулося на верхніх поверхах багатоповерхового будинку. У четвертому питанні таке ж саме загорання супроводжувалося сильним задимленням. У п'ятому питанні загорання відбулося у під'їзді.

Для 55 % дітей запитання не визвали труднощі, і вони правильно відповіли, враховуючи усі можливі небезпечні чинники та наслідки пожежонебезпечної ситуації. Діти правильно пояснювали свої дії у всіх випадках та головне, що вони запам'ятали, що у будь-якій ситуації не можна гасити самотійно навіть невелике загорання, займання чи пожежу. 15 %

дітей, відповідаючи на запитання, були невпевнені в своїх діях, тому потребували допомоги. 30 % дітей слабо орієнтувалися у запропонованих пожежонебезпечних ситуаціях.

Однак, не дивлячись на труднощі в освоєнні знань про пожежну безпеку незначної кількості молодших школярів, які були виявлені під час діагностування, рівень знань більшості школярів покращився. Завдяки спільній роботі вчителів, батьків і рятувальників, виступам представників Державних пожежно-рятувальних частин на батьківських зборах та тематичним бесідам з дітьми, консультаціям, інформування молодших школярів про пожежну безпеку, у тому числі завдяки навчально-методичному комплексу «Основи пожежної безпеки для дітей», відпрацювання окремих практичних завдань, вдалося набагато підвищити у більшості школярів рівень протипожежних знань.

Завдяки проведеній роботі, учні знають як правильно загасити папір в смітнику; що робити, якщо загорівся кухонний рушник; як загасити одяг, який загорівся; як вийти із задимленого приміщення; що слід казати диспетчерові Служби порятунку в разі виникнення загорання чи пожежі, а також свої дані місця проживання; що таке шляхи евакуації та безпечні місця; що робити в разі виникнення загорання чи пожежі у приватному, одноповерховому та багатоповерховому будинках.

Стосовно показників контрольної групи, можемо відзначити, що вони майже не змінилися до та після експерименту. За результатами діагностування було констатовано покращення знань про пожежну безпеку в молодших школярів вказаної категорії лише на 1,5–3 %, що свідчить про необхідність роботи з цими учнями, так само як і з учнями експериментальної групи.

Для порівняння результатів констатувального та формувального експериментів використаємо критерій Пірсона χ^2 . Він дозволяє співвіднести два емпіричні розподіли та зробити висновок про те, чи узгоджуються вони

між собою. Вихідні дані для розрахунків за першим критерієм проведеної нами діагностики було взято з таблиці 2.1, а також додатку 3.

Отримані результати наводимо у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Порівняння експериментальної та контрольної груп за когнітивним критерієм

Показники	Діагностика	
	Емпіричне значення критерію Пірсона χ^2 при порівнянні КГ і ЕГ до експерименту	Емпіричне значення критерію Пірсона χ^2 при порівнянні КГ і ЕГ після експерименту
Наявність у молодших школярів знань про пожежну безпеку	0,065*	94,028***

Примітка: * – значущі розбіжності між розподілами на рівні 0,05, ** – на рівні 0,01; *** – на рівні 0,001.

Аналіз результатів розрахунків, представлених у таблиці 2.2, свідчить про статистично незначиму розбіжність на початку експерименту між розподілами контрольної та експериментальної груп (на рівні 0,05) за показником когнітивного критерію (емпіричне значення критерію відповідно 0,065).

При порівнянні показнику контрольної та експериментальної груп наприкінці експерименту, ми, навпаки, констатували наявність значимих відмінностей на рівні 0,001 (емпіричне значення критерію відповідно 94,028).

Отримані дані є підтвердженням ефективності впроваджених у ході експериментальної діяльності форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку (принаймні відносно підвищення рівня їх знань за показником першого критерію).

Інший аспект, над яким було проведено роботу при визначенні динаміки рівня знань дітей у сфері пожежної безпеки – результати діагностики за показниками мотиваційного критерію, які наведено у таблицях 2.3–2.7.

	31,6	39,2	29,2	9,7	11,5	78,8
--	------	------	------	-----	------	------

Другий діагностований показник мотиваційного критерію показав, що більшість школярів виражають бажання спілкуватися з оточуючими на тему пожежної безпеки, є орієнтованими на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки, у них активізувалася цікавість до вивчення цієї проблематики.

Таблиця 2.5

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Показник	Розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активної участі у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій; прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій					
До експерименту						
	10,2	15,7	74,1	11,2	14,9	73,9
Після експерименту						
	35,1	43,7	21,2	13,6	16,8	69,6

Під час діагностики за третім показником мотиваційного критерію у школярів спостерігалось покращення в розвиненості особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачало активну участь у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій. Тож прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій у більшості молодших школярів стала збалансованою.

Таблиця 2.6

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Сформованість та розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунок життя, допомога іншим людям					
До експерименту						
	7,8	8,3	83,9	7,9	8,7	83,4
Після експерименту						
	34,8	35,4	29,8	9,7	10,9	79,4

Діагностика отриманих результатів цього показника мотиваційного критерію дозволила констатувати зміну відношення молодших школярів до пожежної безпеки, а саме: розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки, важливості запобігання виникненню пожежі, порятунку життя, допомоги іншим людям.

Таблиця 2.7

Результати діагностики за показниками мотиваційного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень

Показник	Наявність сформованих умінь та знань у сфері пожежної безпеки для здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки					
	До експерименту					
	7,2	7,5	85,3	7,1	7,3	85,6
Після експерименту						
	34,2	35,1	30,7	9,2	9,3	81,5

Як видно з таблиці 2.7., за результатами діагностування останнього показника мотиваційного критерію, 69,3 % молодших школярів володіють необхідними вміннями та знаннями у сфері пожежної безпеки в частині здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки.

Підсумовуючи отримані результати, зробимо узагальнені висновки.

У ході дослідження було отримано інформацію щодо зміни показників значимості для респондентів кожної із розглянутих сфер пожежної безпеки з реалізації теоретичних знань в практичній площині. Вагомість таких змін виявляється у зменшенні кількості осіб в експериментальній групі, для яких значимість основних складників з питань пожежної безпеки відповідає низькому рівню. Ці зміни свідчать про наявну тенденцію до поглиблення усвідомлення дітьми пожежної небезпеки та безпеки власної життєдіяльності.

Отримані результати свідчать, що впровадження групових форм роботи, як от: залучення молодшого школяра до спільної праці у виховних заходах з використанням ігрових вправ, творчих, спортивних змагань та тренінгів у вигляді практичних відпрацювань за умов педагогічної, психологічної та професійної допомоги рятувальників стали ефективними. Це виражається збільшенням високого та середнього рівнів показників мотиваційного критерію та зменшення низького рівня. Так, в експериментальній групі мотивація до набуття знань про пожежну безпеку

збільшилась до 56 % учнів; наявність внутрішнього комфорту при спілкуванні з оточуючими, орієнтація на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки збільшилась до 60 % респондентів; до 78 % збільшилась розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації учнів, що передбачають активної участі у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій, а також прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій; до 69 % збільшився показник сформованості та розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки у дітей – запобігання виникненню пожежі, порятунк життя, допомога іншим людям; наявність сформованих умінь та знань у сфері пожежної безпеки для здійснення обґрунтованого практичного вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки було виявлено у 69,3 % дітей.

Збільшення до 69–79 % кількості учнів молодших класів експериментальної групи, що демонструють високий та середній рівні щодо здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки, дозволяє констатувати ефективність проведеної роботи.

Показники контрольної групи до та після експерименту не мають суттєвого розходження. Це свідчить про досягнення позитивних результатів шляхом залучення представників експериментальної групи до групових форм роботи (ігрові вправи, тренінги, участь у житті громади) та індивідуальних (бесіда, консультування, роз'яснення), їх педагогічної та професійної допомоги рятувальників для розвитку активності молодших школярів та утвердження взаєморозуміння понять пожежної безпеки, які спрямовано на набуття знань про пожежну безпеку, умінь та навичок для побудови психологічної, практичної готовності в умовах пожежної небезпеки, що виражається у практичній орієнтації молодших школярів на вищому рівні, ніж до експерименту.

Важливо відмітити позитивні зміни у ставленні учнів до власної соціальної активності, а отже, ці зміни можна інтерпретувати як результат процесу дорослішання молодших школярів та наслідок соціалізуючого впливу родинного середовища на їх становлення в забезпеченні протипожежного захисту шляхом формування певних знань про пожежну безпеку.

Результати констатувального та формувального експериментів, отримані під час діагностики рівня знань у молодших школярів про пожежну безпеку за мотиваційним критерієм, теж доцільно порівняти за допомогою критерію Пірсона χ^2 . Вихідні дані представлено у таблицях 2.3 – 2.7, а також додатку 3. Отримані результати відображено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Порівняння експериментальної та контрольної груп за мотиваційним критерієм

Показники	Діагностика	
	Емпіричне значення критерію Пірсона χ^2 при порівнянні КГ і ЕГ до експерименту	Емпіричне значення критерію Пірсона χ^2 при порівнянні КГ і ЕГ після експерименту
Мотивація до набуття знань про пожежну безпеку	0,524*	77,702***
Наявність внутрішнього комфорту при спілкуванні з оточуючими, орієнтація на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки	0,343*	55,368***
Розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активної участі у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій; прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій	0,124*	65,524***
Сформованість та розуміння	0,404*	83,325***

ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунк життя, допомога іншим людям		
Наявність сформованих умінь та знань у сфері пожежної безпеки для здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки	0,605*	63,526***

Примітка: * – значущі розбіжності між розподілами на рівні 0,05, ** – на рівні 0,01; *** – на рівні 0,001.

Аналіз результатів розрахунків (таблиця 2.8) свідчить про статистично незначиму розбіжність (на рівні 0,05) між показниками контрольної та експериментальної груп на початку експерименту (емпіричне значення критерію відповідно 0,524; 0,343; 0,124; 0,404; 0,605). При порівнянні даних контрольної та експериментальної груп на кінець експерименту, навпаки, ми отримали значимі відмінності на рівні 0,001 за усіма показниками (емпіричне значення критерію відповідно 77,702; 55,368; 65,524; 83,325; 63,526).

Таким чином, також засвідчили ефективність проведеної нами експериментальної роботи.

Останнім результатом перевірки ефективності впроваджених форм та методів є діагностика за показниками діяльнісного критерію, дані яких можна побачити візуально в таблицях 2.9 і 2.10.

Таблиця 2.9.

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень

Показник	Рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки					
	До експерименту					
	3,4	6,2	90,4	3,2	6,0	90,8
	Після експерименту					
	29,7	37,9	32,4	5,6	7,3	87,1

Як видно з таблиці 2.9, рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки у молодших школярів набагато покращився.

Такі ж результати було отримано під час діагностування системи поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні більшості дітей вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту (див. таблицю 2.10).

Таблиця 2.10.

Результати діагностики за показниками діяльнісного критерію

	Експериментальна група Кількість учнів (%)			Контрольна група Кількість учнів (%)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низький рівень
Показник	Система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту					
	До експерименту					
	3,6	6,4	90	3,5	6,3	90,2

Після експерименту						
	30,2	38,6	31,2	4,9	7,3	87,8

Тож зробимо узагальнені висновки.

З даних, наведених у таблицях 2.9 і 2.10, можна говорити про ефективність підібраних та впроваджених форм та методів роботи, у тому числі й завдяки проведеним з батьками й вчителями роз'яснювальних бесід, трьохденних тренінгів, круглих столів. Результативною, безперечно, була й мобілізація мережі соціальних контактів, що сприяла підвищенню активності в житті школи, формуванню самосвідомості та мотивації до пожежо-профілактичної діяльності.

Показники експериментальної групи зазнали суттєвих змін після впровадження практичних відпрацювань пожежонебезпечних ситуацій під час літніх таборів, акцій «Запобігти. Врятувати. Допомогти» та «Школа безпеки», проведення тренувальних евакуацій з навчального закладу та з кімнат власного будинку за трьохсторонньої підтримки (вчителі–батьки–рятувальники).

Так, 65 % молодших школярів у разі загорання папіру у смітнику, кухонного рушника чи одягу правильно обирають алгоритм дій з метою ліквідації наслідків пожежонебезпечної ситуації, що є правильним рішенням. Такий же рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту показують у ситуаціях: «Як вийти із задимленого приміщення»; «Що потрібно повідомити диспетчерові Служби порятунку «101» у разі виникнення пожежі»; «У кімнаті приватного будинку загорівся телевізор. Що потрібно зробити»; «У кімнаті приватного будинку загорівся телевізор. Кімната швидко наповнилася димом. Що робити»; «Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. У квартирі загорілась праска, виникла пожежа. Що потрібно робити»; «Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під'їзду. Що потрібно

зробити, щоб вийти із задимленої квартири»; «Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під'їзду. Ти не можеш вийти із квартири. Твої дії».

Прогрес у підвищенні рівня готовності молодших школярів до дій в умовах пожежної небезпеки проявився за всіма критеріями пожежної безпеки, що ми розглядали. Зокрема, високий рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки отримали 29,7 % учнів, середній рівень спостерігається у 37,9 % молодших школярів. Система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту виявилася на високому рівні у 30,2 % школярів та на середньому рівні у 38,6 % учнів молодших класів.

За рахунок вчасної діагностики сфери практичних відпрацювань з протипожежного напрямку та визначення найбільш пріоритетних вправ і завдань, нами було розроблено та впроваджено комплекс тренувальних завдань, що може бути виконаний в родинному середовищі самостійно чи за участю батьків. Це дозволило більшості молодших школярів більш глибоко засвоїти програму з основ пожежної безпеки, практично відпрацювати найтипівіші ситуації, що, своєю чергою, забезпечило формування в учнів протипожежних знань, умінь та навичок. Ефективним засобом навчання стала настільна гра «Рятувальник» та інтерактивна флеш-гра «Основи пожежної безпеки для дітей», впроваджено серед інших матеріалів у виховну позакласну роботу експериментальної групи молодших школярів.

Після впровадження навчально-методичного комплексу молодшим школярам експериментальної групи, в учнів змінилися на краще показники тих знань, умінь та навичок, необхідні для здійснення виконання виховних завдань у сфері пожежної безпеки.

Загалом, проведена діагностика показала, що в учнів експериментальної групи, покращилися показники за всіма визначеними критеріями. На практиці це проявилось у вигляді позитивних змін особистісних характеристик вихованців, отримання ними необхідних знань та умінь, що стали опорою для реалізації вихованцем правильного вибору алгоритму дій для самозахисту та рятування у разі виникнення пожежної небезпеки. У той же час результати діагностики, проведеної серед молодших школярів контрольної групи, залишилися практично незмінними, а в окремих випадках навіть погіршилися, порівняно з тими результатами, що були одержані на початку експерименту.

Отриманий результат свідчить про прогрес в інтеграції показників пожежної безпеки у більшості молодших школярів експериментальної групи до теоретичних та практичних знань у сфері пожежної безпеки, а отже, і про формування особистості в частині психологічної та емоційної стійкості. Збільшення на 60 % рівня знань у школярів за результатами діагностики показників когнітивного критерію, на 65 % мотиваційного критерію та 70 % діяльнісного критерію, дозволяє констатувати ефективність проведеної роботи.

Користуючись критерієм Пірсона χ^2 , порівняємо результати діагностики, отримані в ході констатувального та формувального експериментів (наведені у таблицях 2.9 – 2.10, а також додатку 3) за діяльнісним критерієм. Зазначені дані представлено у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Порівняння експериментальної та контрольної груп за діяльнісним критерієм

Показники	Діагностика	
	Емпіричне значення критерію Пірсона χ^2 при порівнянні КГ і ЕГ до експерименту	Емпіричне значення критерію Пірсона χ^2 при порівнянні КГ і ЕГ після експерименту
Рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час	0,482*	73,542***

виникнення пожежної небезпеки		
Система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту	0,780*	77,355***

Примітка: * – значущі розбіжності між розподілами на рівні 0,05, ** – на рівні 0,01; *** – на рівні 0,001.

Відповідно до результатів проведених розрахунків ми можемо говорити про статистично незначиму розбіжність (на рівні 0,05) між контрольною та експериментальною групами на початку експерименту за усіма показниками діяльнісного критерію (емпіричне значення критерію відповідно 0,482; 0,780). При порівнянні даних контрольної та експериментальної груп на кінець експерименту, навпаки, ми отримали значимі відмінності на рівні 0,001 за всіма показниками (емпіричне значення критерію – 73,542; 77,355).

Підтвердженням цього стали й свідчення спеціалістів Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, фахівців відповідної категорії навчальних закладів та батьків, яких було залучено до участі в експерименті. Так, під час проведення на базі Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти підсумкової конференції за результатами впровадження експериментальних форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі спеціалісти доповіли про такі зміни рівня знань представників експериментальної групи у сфері пожежної безпеки:

– утвердження самостійності вихованців у вирішенні питань у сфері пожежної безпеки; формування навичок самореалізації у різних життєвих пожежонебезпечних ситуацій; розуміння значення забезпечення пожежної безпеки та реалізації її завдань з метою захисту власної безпеки життєдіяльності; розвиток схильностей вихованця, що уможливлюють досягнення балансу знань, умінь, навичок та цікавості молодшого школяра;

- покращення розуміння загрози пожежної небезпеки для життя, утвердження позитивного відношення та стресостійкості до процесів горіння та під час дій у разі виникнення загорання чи пожежі;
- підвищення мотивації до самореалізації у сфері пожежної безпеки; розвиток знань, умінь та навичок, необхідних для здійснення свідомого практичного вибору під час виникнення пожежної небезпеки; набуття навичок організації самозахисту та правильного вибору алгоритма дій у разі виникнення загорання чи пожежі (див. з цього приводу також додаток 3).

Таким чином, позитивна динаміка щодо формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у позакласній виховній роботі отримала підтвердження не тільки за результатами повторного діагностування респондентів експериментальної та контрольної груп, а й за оцінкою експертів, що мали можливість спостерігати відповідні зміни під час безпосереднього експерименту.

На основі цих результатів можемо зробити такі висновки.

Для перевірки ефективності впроваджених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі було проведено діагностику, що спиралася на раніше визначені когнітивний, мотиваційний та діяльнісний критерії. У результаті порівняння результатів констатувального та формувального експериментів отримано дані, що підтверджують ефективність проведеної дослідницько-експериментальної роботи.

Показники діагностики за першим критерієм (когнітивний) у переважної більшості учнів молодших класів, що взяли участь в експерименті, значно покращилися. Результатами у цьому випадку стали: сформованість знань про основи пожежної безпеки; усвідомлення ними значимості попередження виникнення пожежі та забезпечення власної безпеки життя; прогрес у формуванні термінальних цінностей щодо кожної

ланки основ пожежної безпеки; корекція основних тенденцій поведінки та сформованість поведінкових стереотипів у разі виникнення пожежної небезпеки. Такі зміни можна трактувати як підвищення рівня знань дітей про пожежну безпеку, що досягнуто шляхом урахування результатів попередньої діагностики за визначеними показниками.

Вивчення динаміки показників мотиваційного критерію дозволило відмітити наявність позитивних змін. Зокрема, за результатами експерименту збільшився відсоток відповідності психологічного віку молодших школярів, значно підвищився рівень їх самоактуалізації, сформувалася більш збалансована система індивідуально-психологічних особливостей. Відповідно до отриманих даних можна констатувати підвищення ефективності їх самореалізації завдяки сформованій автономності, саморозумінню та комунікативності. На завершальному етапі експерименту більшість молодших школярів експериментальної групи демонстрували прагнення бути учасниками виховного життя з пожежної безпеки, проявили високу мотивацію до пожежно-виховної діяльності, що, своєю чергою, стало підтвердженням доцільності проведеної роботи.

Результати, отримані в ході проведення діагностики за діяльнісним критерієм також свідчать про ефективність проведеного експерименту. Це виявилось у вираженості практичної мотивації вихованців до подолання небезпек, сформованості їх орієнтацій в умовах пожежної небезпеки, наявності самоусвідомлення та готовності до здійснення практичного вибору дій з урахуванням власних можливостей під час виникнення пожежонебезпечних ситуацій. Досягнення позитивного результату відбулося завдяки врахуванню суб'єктивного відношення учнів молодших класів до власних дій, цікавості до конкретних занять, відношення до соціального тиску.

Отримані емпіричні дані доводять, що у переважній більшості вихованців молодших класів із експериментальної групи, на відміну від респондентів контрольної групи, збільшились високий та середній рівні

знань за всіма критеріями. Це дає підстави стверджувати, що розроблені та впроваджені форми та методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі є достатньо ефективними.

Висновки до розділу 2

Наукова розробка форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі, опис процесу їх впровадження у практичну діяльність та аналіз отриманих результатів дозволяють зробити такі висновки.

В основу розробки форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі покладено системний та ресурсний підходи для забезпечення формування теоретичних знань про пожежну безпеку та їх реалізації в практичній діяльності: формування соціальної компетентності, психологічної та практичної готовності молодших школярів в умовах пожежної небезпеки.

Теоретичне обґрунтування та характеристика форм і методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі було здійснено з урахуванням особливостей суб'єкт-об'єктного впливу «вчителі – рятувальники – батьки» та визначено як найбільш ефективними:

– форми й методи, що можуть бути використані спеціалістами навчальних закладів (проведення тематичних бесід, консультування, роз'яснення, інформування молодших школярів про пожежну безпеку на основі авторського навчально-методичного комплексу «Основи пожежної безпеки для дітей», наочна агітація, проведення тренувальних евакуацій, залучення учнів до масових громадських та освітніх заходів, участі у гуртках, спортивно-масових заходах та виховних заходах району, відпрацювання тренінгів, ігрових вправ з пожежонебезпечних ситуацій);

– форми й методи, що можуть бути використані спеціалістами навчальних закладів за умов безпосередньої взаємодії з молодшими школярами за підтримки представників Служби порятунку (бісида, екскурсії в пожежно-рятувальні підрозділи, евакуація, проведення акцій, відпрацювання тренінгів, ігрови вправи з пожежонебезпечних ситуацій);

– форми й методи, що можуть бути використані спеціалістами навчальних закладів за умов безпосередньої взаємодії з молодшими школярами за підтримки представників Служби порятунку та батьків (надання методичних рекомендацій, тренінги, евакуація та відпрацювання ігрових вправ з пожежонебезпечних ситуацій в родинному середовищі).

Таким чином, у ході впровадження форм та методів виховної роботи з молодшими школярами у позакласній діяльності було реалізовано надання інформаційної, методичної та професійної допомоги для підготовки їх до знань у сфері пожежної безпеки. Запорукою успіху у цьому процесі виступала якість співпраці спеціалістів закладів освіти, представників Служби порятунку та батьків під час впровадження діагностичних заходів, плануванні індивідуальної роботи, проведенні бесід, консультування, розробці та наданні авторського навчально-методичного комплексу «Основи пожежної безпеки для дітей», розширенні доступу до різноманітних інформаційних ресурсів, мобілізації мережі соціальних контактів, проведенні ігрових вправ, тренінгів з практичних відпрацювань дій у разі виникнення пожежонебезпечних ситуацій, евакуації, екскурсії в пожежну частину, залученні до культурно-масових та просвітницьких заходів у позакласній виховній роботі, робота батьків з вихованцями в родинному середовищі.

Для перевірки ефективності впроваджених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі було проведено повторну діагностику рівня їх знань. Наявною є позитивна динаміка результатів учнів молодших класів експериментальної групи, які продемонстрували високий рівень практичної

орієнтації під час виникнення пожежної небезпеки за всіма її показниками. Вивчення динаміки показників когнітивного критерію підвищилися у цілому на 60 %, мотиваційного критерію – на 65 % , діяльнісного критерію – на 70 %.

Так, за шкалами «Що таке безпечний та небезпечний вогонь» показники підвищилися на 60 %, «Що собою представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя» – на 60 %, «Основні причини виникнення загорання та пожежі, їх можливі наслідки» – на 70 %, «Основні правила запобігання пожежі» – на 50 %, «Поняття про Службу порятунку» – на 45 %.

На 60 % збільшилися показники бажання дітей вивчати основи пожежної безпеки, на 65 % – розуміння значення забезпечення пожежної безпеки, на 67 % – розуміння загрози пожежної небезпеки для життя, на 75 % – утвердження позитивного відношення та стресостійкості до процесів горіння та під час дій у разі виникнення загорання чи пожежі, на 59 % – мотивації до самореалізації у сфері пожежної безпеки, на 76 % – зацікавленість до розвитку знань, умінь та навичок, необхідних для здійснення свідомого практичного вибору під час виникнення пожежної небезпеки, на 77 % – набуття навичок організації самозахисту та правильного вибору алгоритма дій у разі виникнення загорання чи пожежі.

Діти усвідомили найелементарніші правила з типових життєвих пожежонебезпечних ситуацій. Так, відсоток учнів з експериментальної групи, хто знає, як правильно загасити папір в смітнику підвищився на 65 %; що робити, якщо загорівся кухонний рушник, – на 70 %; як загасити одяг, який загорівся, – на 55 %; як вийти із задимленого приміщення – на 48 %; що слід казати диспетчерові Служби порятунку в разі виникнення загорання чи пожежі, а також свої дані місця проживання – на 80 %; що таке шляхи евакуації та безпечні місця – на 68 %; що робити у разі виникнення загорання

чи пожежі у приватному, одноповерховому та багатоповерховому будинку – на 72 %.

Таким чином, отримані емпіричні дані доводять, що переважна більшість молодших школярів із експериментальної групи, на відміну від представників контрольної групи, демонструють сформованість показників знань у сфері пожежної безпеки з теоретичної частини та в практичній площині на високому та середньому рівнях. Отже, розроблені форми та методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі є достатньо ефективними й потребують подальшого впровадження.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання наукової проблеми формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі, що полягає в розробці, обґрунтуванні та практичному впровадженні комплексу форм та методів в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів з метою формування у молодших школярів протипожежних знань. Це стало достатньою науковою підставою для формулювання таких *висновків*:

Теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив, що досліджувана проблема є дуже актуальна, змістовно складна та багатоаспектна, оскільки вона поєднує в собі низку відносно самостійних наукових напрямів, які стосуються питань: «формування знань, умінь і навичок», «пожежа та її впливу на організм людини», «пожежа та причини її виникнення», «навички з пожежної безпеки», «пожежобезпечна поведінка», «культура пожежної безпеки».

У дисертації визначено, що спеціальних досліджень з проблем формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній

позакласній роботі, виконаних на дисертаційному рівні, бракує. Поряд із зростанням наукового інтересу із зазначеного напрямку діяльності, досліджена проблема досі залишається теоретично та методично недостатньо розробленою.

На основі аналізу сучасної навчально-методичної та педагогічної літератури встановлено, що пожежна безпека не є самостійною ланкою вивчення, а складником навчальних дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Основи здоров'я», а також виховної позакласної роботи, що істотно зменшує уявлення щодо даної проблеми з точки зору її вирішення. Аналіз напрямку Безпеки життєдіяльності в рамках вирішення проблеми формування знань, умінь і навичок з пожежної безпеки молодших школярів показав, що у більшості випадків ця проблематика розглядається поверхнево, її напрямки не розкривають суті пожежної безпеки повною мірою, тож може бути використана лише як додатковий матеріал. Аналіз запропонованого теоретичного та практичного матеріалу «Основи здоров'я», що стосується протипожежного напрямку, охоплює базові поняття щодо виникнення загорань та пожеж, порядку дій при витоку газу, евакуації з шкільного закладу. Проте здебільшого не мають прив'язки до пожежонебезпечних ситуацій сьогодення, поради містять не правильний зміст порядку дій під час виникнення загорань та пожеж, відтак не є ефективними для самозахисту в умовах пожежної небезпеки.

Установлено, що для оцінювання рівнів сформованості знань у молодших школярів про пожежну безпеку доцільно застосувати комплекс критеріїв: когнітивний, мотиваційний та діяльнісний. За результатами діагностування на етапі констатувального експерименту з'ясовано, що ситуація щодо наявності у дітей молодшого шкільного віку знань про пожежну безпеку є критичною. Так, у більшій частини респондентів було виявлено дуже низькі показники знань про пожежну безпеку: діти не знають, що таке безпечний та небезпечний вогонь; що собою представляють

загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; основні правила запобігання пожежі; порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складники; поняття про Службу порятунку; порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; не знають та не вміють правильно вийти із задимленого приміщення; не знають та не вміють загасити одяг, який загорівся; не знають, що таке евакуація, а також місця їх розташування в умовах пожежонебезпечних ситуаціях.

Як результат:

- із задимленого приміщення вони просто вибігають на вулицю замість того, щоб виходити поповзом, уникаючи при цьому отруєння димом;
- загоряння одягу гасять руками та бігають туди-сюди, замість того, щоб впасти на підлогу і таким чином загасити загорання;
- при виникненні пожежі у квартирі ховаються під ліжко або зачиняються у іншій кімнаті, тим самим вказують на рятування життя таким способом, що вкрай небезпечно;
- дехто, вийшовши з квартири, буде користуватися ліфтом при пожежі;
- були випадки, коли діти пропонували рятуватися через вікно з верхніх поверхів багатоповерхового будинку;
- займаний електроприлад, який знаходиться під напругою, гасять водою;
- олію в сковороді теж гасять водою, що в таких випадках приводить до розбрискування горючої суміші, наслідком чого є отримання опіків.

У процесі дослідження було обґрунтовано, розроблено та впроваджено в навчально-виховний процес форми й методи формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку; розроблено форми та методи підготовки батьків до виховання культури пожежної безпеки власних дітей, зважаючи на вогнебезпечні ситуації, що можуть виникнути у них вдома. Значно розширено зміст просвіти молодших школярів з питань пожежної

безпеки, доповнивши його знаннями про безпечний алгоритм дій у пожежонебезпечних ситуаціях, в які згідно зі статистикою потрапляють діти та з урахуванням місця проживання школярів.

Теоретичне обґрунтування та характеристики форм і методів здійснено з урахуванням особливостей суб'єкт-об'єктного впливу «вчителі – рятувальники – батьки». Найбільш ефективними визначено:

- форми й методи для використання спеціалістами навчальних закладів (проведення тематичних бесід, консультування, роз'яснення, інформування молодших школярів про пожежну безпеку на основі авторського навчально-методичного комплексу «Основи пожежної безпеки для дітей», використання наочної агітації, проведення тренувальної евакуації, залучення до масових громадських та освітніх заходів, участь у гуртках, спортивно-масових заходах та виховних заходах району, відпрацювання тренінгів та ігрових вправ з пожежонебезпечних ситуацій);

- форми й методи для використання спеціалістами навчальних закладів за умов безпосередньої взаємодії з молодшим школярем за підтримки представників Служби порятунку (бісида, екскурсії в пожежно-рятувальні підрозділи, евакуація, проведення акцій, відпрацювання тренінгів та ігрових вправ з пожежонебезпечних ситуацій);

- форми й методи для використання спеціалістами навчальних закладів за умов безпосередньої взаємодії з молодшим школярем за підтримки представників Служби порятунку та батьків (евакуація, відпрацювання тренінгів та ігрових вправ з пожежонебезпечних ситуацій в домашньому середовищі).

Під час експерименту було застосовано оновлений теоретичний зміст про пожежну безпеку та комплекс методичних рекомендацій й навчальних матеріалів для вчителів і батьків. До змісту навчально-методичного комплексу охоплено навчально-методичний посібник «Основи пожежної

безпеки для дітей», однойменна інтерактивна флеш-гра, настільна гра «Рятувальник», низка робочих зошитів з основ пожежної безпеки.

У ході експерименту застосовано вигадані життєві пожежонебезпечні ситуації, в яких було передбачено усі можливі випадки виникнення загорань та пожеж з урахуванням місць проживання школярів та облаштування кімнат. Впровадження форм та методів передбачало самостійний аналіз молодших школярів про пожежну небезпеку, вибір та самостійне прийняття рішення захисту на основі єдиного, правильного та безпечного алгоритму дій.

Для перевірки ефективності впроваджених форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку на етапі формувального експерименту проведено діагностику рівня знань, умінь та навичок учнів. Аналіз результатів упровадження було проведено за розробленими критеріями й простежило позитивну динаміку змін та достатньо високу ефективність. Свідченням позитивних змін стало зменшення кількості учнів із низьким рівнем знань про пожежну безпеку на 50-55% та збільшення із високим та середнім рівнем сформованих знань (за результатами показників когнітивного критерію на 25-30 %, мотиваційного – на 22-26 %, діяльнісного критерію – на 26-31 %).

Вірогідність результатів формувального етапу експерименту підтверджено за допомогою критерію χ^2 Пірсона, що свідчить про високу ефективність розроблених та апробованих у ході експерименту форм та методів формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі.

Підтвердженням ефективності проведеної дослідницько-експериментальної роботи стали також експертні оцінки батьків та спеціалістів закладів освіти, які залучались до експерименту. Відтак розроблені форми та методи формування у молодших школярів знань про

пожежну безпеку у виховній позакласній роботі є достатньо ефективними та потребують подальшого впровадження.

Проведене дослідження щодо формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку у виховній позакласній роботі не є вичерпним, оскільки щодня з'являються нові яскраві зразки ідей, які потребуватимуть нового, більш докладного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук П. С. Інтегрований курс безпеки життєдіяльності : теоретичні основи : навч. посібник / П. С. Атаманчук, В. В. Мендерецький, О. П. Панчук, О. Г. Чорна. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2009. – 200 с.
2. Афанасьєва Н. А. Постигаем язык огня : обучение – через развлечение / Н. А. Афанасьєва // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 56–65.
3. Ачкасов А. Є. Цивільна оборона та безпека життєдіяльності : конспект лекцій / А. Є. Ачкасов, В. І. Пашков, І. А. Ачкасов. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 211 с.
4. Батурин М. Чтоб не ссориться с огнем / М. Батурин // Подробности. – 1998. – 16 янв. – С. 8.
5. Бегун В. В. Безпека життєдіяльності / В. В. Бегун, І. М. Науменко. – К. : Фоліант, 2004. – 327 с.
6. Бедрій Я. І. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / Я. І. Бедрій. – К. : Кондор, 2009. – 286 с.
7. Безопасность жизнедеятельности : учебник для студ. высш. учеб. Заведений / Л. А. Михайлов, В. М. Губанов, В. П. Соломин и др. ; под ред. Л. А. Михайлова. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2009. – 272 с.
8. Безпека користування обігрівальними приладами : інтерв'ю з начальником НМЦ ЦЗ та БЖД Хмельницької області майором служби ЦЗ А. М. Мул // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 12. – С. 21–22.
9. Бельский А. Пожар глазами детей / А. Бельский // Гражданская защита. – 2007. – № 9. – С. 49–52.
10. Бенцал Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 2 кл. / Наталія Бенцал, Наталя Будна, Марія Стасюк, Ганна Тучапська. – Т. : Навчальна книга – Богдан 2008. – 64 с.

- 11.Березанская Л. Огонь – друг и враг человека / Л. Березанская // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 69–70.
- 12.Березуцкий В. В. Правила безопасности для взрослых и детей / В. В. Березуцкий, А. Г. Рыхнов. – М. : Военные знания, 2000. – 40 с.
- 13.Березюк О. В. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / О. В. Березюк, М. С. Лемешев. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 204 с.
- 14.Бех І. Основи здоров'я. 1 кл. / І. Бех, Т. Воронцова, В. Понамаренко, С. Страшко. – К. : Алатон, 2012. – 136 с.
- 15.Бибик Н. М. Основы здоровья. 4 кл. / Н. М. Бибик, Т. Е. Бойченко, Н. С. Коваль, А. И. Манюк. – К. : Форум, 2004. – 176 с.
- 16.Бібік Н. М. Основы здоров'я : підруч. для 3 кл. / Н. М. Бібік, Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль, О. І. Манюк. – К. : Навч. книга, 2010. – 112 с.
- 17.Бібік Н. М. Основы здоров'я : підруч. для 4 кл. / Н. М. Бібік, Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль, О. І. Манюк. – К. : Навч. книга, 2004. – 143 с.
- 18.Біда П. І. Безпека життєдіяльності : інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення / П. І. Біда. – Рівне : Технічний коледж НУВГП, 2007. – 145 с.
- 19.Богданович Л. Небезпека під час зимових свят : тренінг з питань безпеки життєдіяльності для учнів молодших класів / Л. Богданович // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 12. – С. 17–18.
- 20.Бойченко Т. Е. Основы здоровья. 2 кл. / Т. Е. Бойченко. – К. : Генеза, 2010. – 96 с.
- 21.Бойченко Т. Е. Основы здоровья. 3 кл. / Т. Е. Бойченко. – К. : Генеза, 2004. – 111 с.
- 22.Бойченко Т. Е. Основы здоровья. 4 кл. / Т. Е. Бойченко. – К. : Генеза, 2015. – 143 с.
- 23.Бойченко Т. Е. Тетрадь к учебнику «Основы здоровья». 2 кл. / Т. Е. Бойченко. – К. : Генеза, 2009. – 89 с.

- 24.Бойченко Т. Є. Зошит з основ здоров'я. 1 кл. / Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль. – К. : Генеза, 2012. – 48 с.
- 25.Бойченко Т. Є. Основи здоров'я, 1 кл. / Т. Є. Бойченко, О. Я. Савченко. – К. : Генеза, 2007. – 112 с.
- 26.Бойченко Т. Є. Основи здоров'я. 3 кл. / Т. Є. Бойченко. – К. : Генеза, 2003. – 111 с.
- 27.Бойченко Т. Є. Основи здоров'я. 4 кл. / Т. Є. Бойченко. – К. : Генеза, 2015. – 144 с.
- 28.Боцва О. Л. Запобігання виникненню пожежі при пічному опаленні / О. Л. Боцва // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 9. – С. 24.
- 29.Будна Н. Основи здоров'я : зошит для перевірних робіт. 2 кл. / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 48 с.
- 30.Будна Н. Основи здоров'я : зошит для перевірних робіт. 3 кл. / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 48 с.
- 31.Будна Н. Основи здоров'я : зошит для перевірних робіт. 4 кл. / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 48 с.
- 32.Будна Н. Основи здоров'я : конспекти уроків. 1 кл. : посіб. для вчителя / Н. О. Будна [та ін.]. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 117 с.
- 33.Будна Н. Основи здоров'я : конспекти уроків. 4 кл. : посіб. для вчителя / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 112 с.
- 34.Будна Н. Основи здоров'я : підруч. для 1 кл. / Наталя Будна, Оксана Кікінежді. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 96 с.
- 35.Будна Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 1 кл. / Н. О. Будна. – К. : Алатон, 2012. – 64 с.
- 36.Будна Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 1 кл. / Наталя Будна, Оксана Кікінежді, Галина Жирська. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 64 с.
- 37.Будна Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 2 кл. / Наталя Будна, Ганна Тучапська. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 96 с.

- 38.Будна Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 3 кл. / Наталя Будна, Зоя Головка. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 48 с.
- 39.Будна Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 3 кл. / Наталя Будна, Зоя Головка. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 44 с.
- 40.Будна Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 4 кл. / Наталя Будна, Зоя Головка, Софія Рябова. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2004 – 40 с.
- 41.Будна Н. Основи здоров'я : робочий зошит. 4 кл. / Наталя Будна, Зоя Головка, Софія Рябова. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 48 с.
- 42.Будна Н. Основи здоров'я : творчі завдання для тематичного та підсумкового контролю знань. 2 кл. : навч. посіб. / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 32 с.
- 43.Будна Н. Основи здоров'я : творчі завдання для тематичного та підсумкового контролю знань. 3 кл. : навч. посіб. / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 40 с.
- 44.Будна Н. Основи здоров'я : тестові завдання. 2 кл. : посіб.-практикум / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 20 с.
- 45.Будна Н. Основи здоров'я : тестові завдання. 3 кл. : навч. посіб. / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 32 с.
- 46.Будна Н. Основи здоров'я : тестові завдання. 4 кл. : навч. посіб. / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 32 с.
- 47.Будна Н. Тематичні роботи. Основи здоров'я. 2 кл. : перший варіант / Н. О. Будна. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 56 с.
- 48.Будна Н. Уроки з курсу «Основи здоров'я». 1 кл. / Наталя Будна, Оксана Кікінежді. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 272 с.
- 49.Будна Н. Уроки з курсу «Основи здоров'я». 2 кл. / Наталя Будна, Жанна Голінщак. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 208 с.
- 50.Будна Н. Уроки з курсу «Основи здоров'я». 4 кл. / Наталя Будна, Зоя Головка, Софія Рябова. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 136 с.

- 51.Бурнина Т. Спортивная игра-развлечение / Т. Бурнина // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 55.
- 52.Быстрова М. Детские шалости, недетские беды : из искры возгорелось пламя / М. Быстрова // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2006. – № 5. – С. 22–23.
- 53.Ващенко О. М. Формування у молодших школярів компетенцій безпеки життєдіяльності : теоретичний аспект / О. М. Ващенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2014. – Вип. 18. – С. 99–106.
- 54.Верижникова И. Восхищенное детское «Ах!» : учимся правилам пожарной безопасности / И. Верижникова // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2008. – № 9. – С. 32–33.
- 55.Волович В. Г. Человек в экстремальных условиях природной среды / В. Г. Волович. – М. : Мысль, 1980. – 190 с.
- 56.Воробієнко П. П. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / П. П. Воробієнко, М. В. Захарченко, Л. В. Орел. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2013. – 76 с.
- 57.Воробйов П. П. Цивільний захист / П. П. Воробйов, Л. В. Романів. – Чернівці : Рута, 2008. – 160 с.
- 58.Гайченко В. А. Основы безопасности жизнедеятельности людини : навч. посібник / В. А. Гайченко, Г. М. Коваль. – 2-ге вид., стереотип. – К. : МАУП, 2004. – 232 с.
- 59.Гнатюк О. В. Основы здоров'я, 1 кл. / О. В. Гнатюк. – К. : Генеза, 2012. – 112 с.
- 60.Гнатюк О. В. Уроки з основ здоров'я в 1 класі / О. В. Гнатюк. – К. : Генеза, 2012. – 208 с.
- 61.Горбачева Л. А. Занятия с учащимися 1–3 классов средней общеобразовательной школы по правилам пожарной безопасности :

- метод. рекомендації для учителів початкових класів / Л. А. Горбачева. – Свердловськ : [б. и.], 1991. – 128 с.
- 62.Горина Л. Н. Безпечність життєдіяльності : метод. посібник для студентів заочної форми навчання / Л. Н. Горина, Н. Е. Данилина, Т. Н. Рыжкова. – Тольятті : ТГУ, 2006. – 150 с.
- 63.Гордієнко М. В. Виховання особистості безпечної поведінки молодшого школяра : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Гордієнко Марія Володимирівна. – Омськ, 2009. – 302 с.
- 64.Григор'ян Р. В. Педагогічні умови і механізми формування навичок безпечної поведінки молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Григор'ян Рузання Вацаганівна. – М., 2008. – 243 с.
- 65.Гурина Н. Стихія «Огонь» / Н. Гурина // Основи безпеки життєдіяльності. – 2004. – № 7/8. – С. 41–47.
- 66.Гурієнко І. Дидактичні умови навчання правил пожежної безпеки молодших школярів / І. Гурієнко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини. Педагогічні науки. – 2010. – № 1. – С. 60–69.
- 67.Детская энциклопедия : помоги себе и другим, или Безопасность в чрезвычайных ситуациях / [авт.-сост.: Ю. Воробьев, Ю. Гуллер, В. Пучков]. – М. : Аргументы и факты, 2006. – 68 с.
- 68.Дивак В. В. Енциклопедія виживання : навч. посібник / В. В. Дивак, А. П. Юхименко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2003. – 156 с.
- 69.Діптан Н. В. Основи здоров'я : робочий зошит до нового підруч. «Основи здоров'я» Т. Є. Бойченко, О. Я. Савченко / Н. В. Діптан. – Х. : Ранок ; Веста, 2007. – 64 с.
- 70.Діптан Н. В. Основи здоров'я. 3 кл. : робочий зошит до підруч. «Основи здоров'я» Н. М. Бібік, Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль, О. І. Манюк / Н. В. Діптан. – Х. : Ранок, 2010. – 64 с.

- 71.Діптан Н. В. Основи здоров'я. 4 кл. : робочий зошит до підруч. «Основи здоров'я» Н. М. Бібік, Т. Є. Бойченко, Н. С. Коваль, О. І. Манюк / Н. В. Діптан. – Х. : Ранок, 2008. – 64 с.
- 72.Діптан Н. В. Основи здоров'я. 4 кл. : робочий зошит / Н. В. Діптан. – Х. : Веста, 2009. – 64 с.
- 73.Джигерей В. Безпека життєдіяльності / В. Джигерей. – К. : Афиша, 2001. – 256 с.
- 74.Добровільне пожежне товариство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://dpou.info/>
- 75.Друзь И. А. Занятия и беседы на противопожарные темы в школах / И. А. Друзь. – М. : Наука, 1968. – 48 с.
- 76.Дубровская Е. Н. Огонь – он и друг, он и враг : сборник игр и сценариев по профилактике пожарной безопасности / Е. Н. Дубровская. – Екатеринбург : ГОУ ДОД ЦДОД «Дворец молодёжи», 2004. – 80 с.
- 77.Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях : психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандибович, В. А. Пономаренко. – Минск : Университетское, 1985. – 206 с.
- 78.Дэвис Б. Энциклопедия выживания и спасения / Б. Дэвис. – М. : Вече, 1997. – 448 с.
- 79.Жаркова І. Основи здоров'я : зошит для учнів 1 класу / Ірина Жаркова, Лариса Мечник. – Т. : Астон, 2010. – 48 с.
- 80.Жаркова І. Основи здоров'я : зошит для учнів 2 класу загальноосвіт. навч. закл. / Ірина Жаркова, Лариса Мечник. – Т. : Астон, 2010. – 48 с.
- 81.Желібо Є. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / Є. Желібо, Н. Заверуха. – К. : Каравела, 2003. – 328 с.
- 82.Жидецький В. Ц. Пожежна безпека / В. Ц. Жидецький. – К. : Основа, 2003. – 151 с.
- 83.Жилин О. И. Системный подход к противопожарной пропаганде и обучению мерам пожарной безопасности – важнейшая составляющая

- деятельности по профилактике пожаров / О. И. Жилин // Пожаровзрывобезопасность. – 2009. – Т. 18. – № 8. – С. 33–37.
84. Загальні принципи надання першої медичної допомоги та правила поведінки в осередках катастроф // Медицина надзвичайних ситуацій : курс лекцій. – Ч. 3 / К. О. Вандер, В. В. Барбашин, І. О. Толкунов, О. М. Семків. – Х. : ВРВД УЦЗУ, 2008. – 120 с.
85. Замыслова Е. А. Что неверно сделал я? : противопожарная игра для младших школьников / Е. А. Замыслова // Чем развлечь гостей. – 2007. – № 1. – С. 21–22.
86. Заплатинський В. М. Безпека життєдіяльності : опорний конспект лекцій / В. М. Заплатинський. – К. : КДТЕУ, 1999. – 200 с.
87. Запорожець О. І. Безпека життєдіяльності : підручник / О. І. Запорожець. – К. : ЦУЛ, 2013. – 448 с.
88. Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності : конспект лекцій / В. В. Зацарний. – К. : НТУ України «КПІ», 2012. – 150 с.
89. Здоров'я – найбільше благо : допитливим про основи здоров'я / Г. Ф. Яцук, І. І. Бабин, Л. С. Барна, Н. М. Страшнюк. – Т. : Астон, 2004. – 152 с.
90. Зищук Н. Безпечна новорічна ялинка / Н. Зищук // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 12. – С. 36.
91. Зражевський С. Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності дітей та молоді на сучасному етапі розвитку суспільства / С. Зражевський // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 12. – С. 11–13.
92. Зяблина О. Осторожно, огонь! : внеурочное мероприятие / О. Зяблина // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 31–38.
93. Иванов А. А. Как неразлучные друзья в огне не горели : малышам от 5 до 10 лет / А. А. Иванов. – М. : АСТ-Пресс, 1996. – 17 с.
94. Ильин А. А. Первые действия в экстремальной ситуации : школа выживания / А. А. Ильин. – М. : Эксмо, 2003. – 384 с.

- 95.Ильичёв А. А. Большая энциклопедия выживания в экстремальных ситуациях / А. А. Ильичев. – 2-е изд. испр., доп. и перераб. – М. : Эксмо, 2003. – 488 с.
- 96.Ильичёв А. А. Популярная энциклопедия выживания / А. А. Ильичев. – Челябинск : Юж.-Урал. кн. изд-во, 1996. – 399 с.
- 97.Иовенко И. В. Методологические предпосылки исследования культуры безопасности жизнедеятельности и ее формирование у школьников : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Иовенко Игорь Викторович. – М., 2003. – 411 с.
- 98.Исаев В. Воспитывать не боязнь, а осторожность / В. Исаев // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 18–19.
- 99.Искусство скаута-разведчика : руководство по скаутингу, переработанное И. Н. Жуковым. – Петроград : Издание т-ва В. А. Березовского, 1918. – 238 с.
100. Ільїна В. М. Науковці про актуальні питання безпеки життєдіяльності людини / В. М. Ільїна // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 10. – С. 2–4.
101. Каменская Л. У костра / Л. Каменская // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 54–55.
102. Каплан Я. Б. Пожарная безопасность (что нужно знать младшим школьникам) / Я. Б. Каплан // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2008. – № 4. – С. 59.
103. Каплан Я. Б. Формирование системы представлений о пожарной безопасности у младших школьников / Я. Б. Каплан // Образование и наука. – 2008. – № 6 (54). – С. 121–130.
104. Коваль Н. С. Зошит до підручника «Основи здоров'я». 3 кл. / Н. С. Коваль, Т. Є. Бойченко. – К. : Генеза, 2008. – 48 с.
105. Коваль Н. С. Зошит до підручника «Основи здоров'я». 4 кл. / Н. С. Коваль, Т. Є. Бойченко. – К. : Генеза, 2009. – 48 с.

106. Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року № 5403-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/>
107. Козлова Ю. Аби казка зимових свят не перетворилася на лихо / Ю. Козлова // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 12. – С. 28.
108. Козяр М. М. Основи охорони праці, безпека життєдіяльності та цивільного захисту населення : навч. посібник / М. М. Козяр, Я. І. Бедрій, О. В. Станіславчук. – К. : Кондор, 2011. – 458 с.
109. Коломийченко Л. Програма соціального розвитку / Л. Коломийченко // Дошкольное воспитание. – 2005. – № 8. – С. 15–25.
110. Комова М. А. Педагогам и родителям о пожарной безопасности : учеб. пособие / М. А. Комова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ВНИИПО, 2005. – 148 с.
111. Комова М. Каждый учащийся должен знать, где живет пожар : правила пожарной безопасности для населения / М. Комова // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2006. – № 11. – С. 20–25.
112. Комова М. Про кота Ваську, мальчика Мишу и пожарную безопасность / М. Комова // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2008. – № 2. – С. 37–41.
113. Коробейникова А. Чтоб от огня уберечься умело / А. Коробейникова // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 94–97.
114. Красоткіна Н. Г. Виховні бесіди про правила дорожнього руху та протипожежної безпеки. 1–4 кл. / Н. Г. Красоткіна. – Т. : Мандрівець, 2006. – 136 с.
115. Кудряшов Б. Г. Энциклопедия выживания : один на один с природой / Б. Г. Кудряшов. – Краснодар : Советская Кубань, 1996. – 384 с.
116. Купецкова В. Ф. Формирование навыков безопасного поведения младших школьников в процессе внеурочной работы в

- общеобразовательном учреждении : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Купецкова Валерия Феликсовна. – Пенза, 2008. – 195 с.
117. Лапін В. Безпека життєдіяльності людини / В. Лапін. – К. : Знання, 2001. – 186 с.
  118. Максимчук Л. В. Что должны знать дети о пожарной безопасности / Л. В. Максимчук. – М. : Центр педагогического образования, 2008. – 48 с.
  119. Малащенко М. П. Основи здоров'я. 3 кл. : авторські уроки / М. П. Малащенко. – Х. : Веста ; Ранок, 2007. – 308 с.
  120. Марцуль И. Н. Действия населения по выживанию в современных чрезвычайных ситуациях : учеб.-метод. пособие : электронное издание / И. Н. Марцуль, А. И. Антоненков. – Минск : БГЭУ, 2007. – 63 с.
  121. Машковцева Л. М. Тематические плакаты как средство формирования представлений о безопасности жизнедеятельности у старших дошкольников / Л. М. Машковцева // Концепт. – 2012. – № 4. – С. 1–5.
  122. Митохір Н. Основи здоров'я. 3 кл. : посібник для вчителя / Н. Митохір. – 3-тє вид., переробл. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2004 – 112 с.
  123. Митохір Н. Основи здоров'я : конспекти уроків. 3 кл. : посіб. для вчителя / Надія Митохір, Світлана Янусь. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 112 с.
  124. Митохір Н. Уроки з курсу «Основи здоров'я». 3 кл. / Надія Митохір, Світлана Янусь. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 112 с.
  125. Михайлюк В. О. Цивільна безпека : навч. посібник / В. О. Михайлюк, В. О. Халмурадов. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 158 с.
  126. Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства : навч. посібник / О. П. Мягченко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 384 с.
  127. Надзвичайні ситуації та цивільний захист населення : навч. посібник ; за ред. С. П. Сонько. – Умань : РВВ УНУС, 2010. – 156 с.

128. Назарова Т. С. Курс «Основы безопасности жизнедеятельности» и проблемы экстремальных ситуаций / Т. С. Назарова, В. С. Шаповаленко // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 18–22.
129. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 10.06.2011 № 572 «Про Типові навчальні плани початкової школи», рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 26.08.2011 р. протокол № 2/4-2. Основи здоров'я. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>
130. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243 «Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до наказу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/
131. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://mns.gov.ua/>
132. Новиков А. А. Движение юных пожарных / А. А. Новиков, К. В. Звозников, Н. В. Акулова // На страже жизни. – 2015. – № 38. – С. 4.
133. Обертинська А. П. Бережи себе, малюк! : навч. посіб. для дітей молодшого шкільного віку та їх батьків / А. П. Обертинська, З. В. Огороднійчук, А. С. Сичевський. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Росава-Н, 2009. – 112 с.
134. Обухов С. О. Безпека життєдіяльності : охорона праці, безпека життєдіяльності, цивільна оборона : конспект лекцій / С. О. Обухов. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 55 с.
135. Орел Л. В. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / Л. В. Орел. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2013. – 76 с.

136. Основи безпеки життєдіяльності для учнів 1–11 кл. : програма для загальноосвітніх навчальних закладів / І. А. Репік та ін. – К. : Шкільний світ, 2001. – 65 с.
137. Основи створення та експлуатація апаратів на стисненому повітрі : навч. посібник / П. А. Ковальов, В. М. Стрілець, О. В. Єлізаров, О. Є. Безуглов. – Х. : АЦЗУ, 2005. – 272 с.
138. Основи цивільного захисту : навч. посібник / О. В. Бикова, О. Ч. Болієв, Д. М. Деревинський та ін. ; за заг. ред. канд. іст. наук М. В. Болотських / К. : МНС України; Ун-т цивільного захисту України; Ін-т держ. упр. у сфері цивільного захисту, 2008. – 223 с.
139. Основы безопасности жизнедеятельности : справочник школьника / [сост. В. П. Ситников]. – М. : Слово; АСТ; Ключ-С, 1997. – 445 с.
140. Пархомей О. Чому виникають пожежі? / О. Пархомей // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 8. – С. 18
141. Петина М. М. О работе с детьми по предупреждению пожаров : метод. пособие / М. М. Петина. – Оренбург : Гелион, 2006. – 199 с.
142. Петров Н. Н. Человек в чрезвычайных ситуациях : учеб. пособие / Н. Н. Петров. – Челябинск : Юж.-Урал. кн. изд-во, 1995. – 351 с.
143. Пидручная С. Н. Формирование у детей представлений о пожарной безопасности : («огонь – друг, огонь – враг») / С. Н. Пидручная, Т. С. Комарова // Молодые голоса : сб. науч.-исслед. работ аспирантов и соискателей / отв. ред. Ю. Г. Круглов. – Вып. 11. – М. : РИЦ МГОПУ им. М. А. Шолохова, 2005. – С. 100–108.
144. Пирмагомедова Э. А. Теоретические подходы к изучению развития представлений о безопасности жизнедеятельности у подростков : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Пирмагомедова Эльмира Абудиновна. – Сочи, 2011. – 246 с.
145. Пістун І. П. Практикум з безпеки життєдіяльності / І. П. Пістун. – Суми : Університетська книга, 2000. – 112 с.

146. Поляков О. Є. Цивільна оборона : теор. курс : навч. посібник / О. Є. Поляков, Г. Л. Юсіна, Н. І. Євграфова. – Краматорськ : ДДМА, 2007. – 280 с.
147. Пономарев В. Т. Энциклопедия безопасности : для школьников и их родителей / В. Т. Пономарев. – Донецк : Сталкер, 1997. – 423 с.
148. Пономаренко М. Усміхнений сонях : читанка-хрестоматія з «Основ здоров'я». 1–4 кл. : навч. посібник / Марія Пономаренко. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 136 с.
149. Попков А. В. Формирование безопасного поведения подростков во внеурочной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Попков Артем Викторович. – Ижевск, 2007. – 270 с.
150. Попок Е. Л. Чтобы не было пожара : пособие для учителя / Е. Л. Попок. – М. : Просвещение, 1985. – 40 с.
151. Протасенко О. Ф. Безпека життєдіяльності : конспект лекцій / О. Ф. Протасенко, Ю. В. Буц. – Х. : ХНЕУ, 2013. – 148 с.
152. Протипожежна безпека : збірник для допомоги вчителям і вихователям у викладанні основ протипожежної безпеки / упоряд. М. Сорока ; ред. Г. Сапун. – Т. : Підручники і посібники, 2002. – 80 с.
153. Ратникова О. Д. Обучение мерам пожарной безопасности, проблемы и пути их решения / О. Д. Ратникова, М. А. Комова // Технологии гражданской безопасности. – 2004. – № 3. – С. 43–45.
154. Репин Ю. В. Основы безопасности жизнедеятельности человека в экстремальных ситуациях : учеб. пособие / Ю. В. Репин, Р. А. Шабунин, В. А. Середа. – Алматы : Демей, 1994. – 155 с.
155. Рогачков Н. Б. Несгораемый город : исторические очерки из жизни столицы и ее огнеборцев (1147–1917 г.г.) / Н. Б. Рогачков. – М. : ПожКнига, 2006. – 536 с.
156. Рубан В Навчання школярів правилам безпеки / В. Рубан // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 7. – С. 18.

157. Свинарченко А. Г. Примерные темы занятий по обучению учащихся образовательных учреждений мерам пожарной безопасности при проведении внеклассных мероприятий / А. Г. Свинарченко, Г. Н. Кириллов. – М. : ФГУ ВНИИПО, 2007. – 27 с.
158. Сидоркин В. А. Психолого-педагогические условия формирования готовности школьников к организованным действиям при чрезвычайных ситуациях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Сидоркин Владимир Александрович. – М., 2008. – 242 с.
159. Сисоєнко Н. В. Цивільний захист : навч.-метод. посібник / Н. В. Сисоєнко, В. В. Плахута, Л. З. Пакушина. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. – 308 с.
160. Скобло Ю. Безпека життєдіяльності / Ю. Скобло. – К. : Професіонал, 2004. – 418 с.
161. Скрипник Л. Ю. Формирование у подростков навыков пожарной безопасности в системе дополнительного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Скрипник Людмила Юрьевна. – М., 2010. – 234 с.
162. Сливінська І. Про пожежну безпеку дітям і дорослим / Інна Сливінська // Безпека життєдіяльності. – 2014. – № 9. – С. 23.
163. Слюніна В. О. Бесіди з безпеки життєдіяльності в школі. 1–4 кл. / В. О. Слюніна. – Х. : Основа, 2012. – 448 с.
164. Смирнов В. А. Цивільний захист : навч. посібник / В. А. Смирнов, С. А. Дикань. – К. : Кафедра, 2013. – 300 с.
165. Собурь С. В. Доступно о пожарной безопасности / С. В. Собурь. – 3-е изд., доп. – М. : Пожарная книга, 2007. – 32 с.
166. Сорокина Л. А. Формирование готовности подростков к безопасному поведению в повседневной жизни : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Сорокина Людмила Аркадьевна. – Тюмень, 2010. – 199 с.
167. Статмэн П. Безопасность вашего ребенка / П. Статмэн ; пер. с англ. – СПб. : Респекс, 1996. – 384 с.

168. Степанов Б. М. О формировании основных понятий безопасности / Б. М. Степанов // Безопасность жизнедеятельности. – 2003. – № 3. – С. 2–6.
169. Тараканов А. Ю. Использование современных образовательных технологий для формирования культуры безопасности подрастающего поколения / А. Ю. Тараканов, М. Е. Норсеева // Научный центр безопасности жизнедеятельности детей. – 2011. – № 3. – С. 56–64.
170. Тарасова С. Пожар – это беда для всей планеты : интеллектуально-спортивное соревнование с элементами беседы / С. Тарасова // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 85–87.
171. Тесля В. Зіркова мандрівка. Основи здоров'я : книга-гра для учнів 4 кл. / В. В. Тесля. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 32 с.
172. Тесля В. Зіркова мандрівка. Основи здоров'я : тест-гра для учнів 3 кл. / В. В. Тесля. – Варіант 1. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 32 с.
173. Тесля В. Зіркова мандрівка. Основи здоров'я : тест-гра для учнів 3 кл. / В. В. Тесля. – Варіант 2. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 32 с.
174. Тесля В. Зіркова мандрівка. Основи здоров'я : тест-гра для учнів 4 кл. / В. В. Тесля. – Варіант 1. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 31 с.
175. Тесля В. Зіркова мандрівка. Основи здоров'я : тест-гра для учнів 4 кл. / В. В. Тесля. – Варіант 2. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 32 с.
176. Тесля В. Юний пожежник : книга-гра для дітей молодшого шкільного віку / Василь Тесля. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 31 с.
177. Тітченко О. Основи здоров'я : зошит-тренажер. 1 кл. / Ольга Тітченко. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 64 с.
178. Тітченко О. Основи здоров'я : конспекти уроків. 1 кл. / Ольга Тітченко. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 96 с.
179. Удовенко М. А. Методика формування здоров'язбережувальної компетентності учнів початкової школи у процесі вивчення «Основ

- здоров'я» / М. А. Удовенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – 2014. – № 43. – С. 238–246.
180. Уроки выживания / [авт.-сост. К. Ю. Рогов] – М. : АСТ : Астрель, 2001. – 112 с.
181. Утков Ю. А. Костерок на лужайке : методические рекомендации по изучению с детьми правил пожарной безопасности / Ю. А. Утков. – Свердловск : [б. и.], 1989. – 30 с.
182. Федорова Т. В. Чтоб не ссориться с огнем! / Т. В. Федорова. – Екатеринбург : Калан, 1997. – 18 с.
183. Федосеев И. С. Предупреждение пожаров от детской шалости с огнем : советы по воспитанию у детей навыков осторожного обращения с огнем / И. С. Федосеев. – М. : Изд-во лит-ры по строительству, 1966. – 86 с.
184. Цапко В. Г. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / В. Г. Цапко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 397 с.
185. Цвилюк Г. Е. Азы безопасности : книга для детей и родителей / Г. Е. Цвилюк. – М. : Просвещение, 1994. – 64 с.
186. Цивільний захист : конспект лекцій для студентів всіх спеціальностей і форм навчання / В. О. Васійчук та ін. – Л. : Львівська політехніка, 2011. – 208 с.
187. Цивільний захист : навч. посібник для студентів всіх спеціальностей / О. Г. Манойло, В. І. Осипенко, В. І. Булюк, В. Г. Швець ; за заг. ред. О. Г. Манойло. – Одеса : ОНАХТ, 2013. – 108 с.
188. Чекіна О. Ю. Основи здоров'я : експрес-контроль для 1 класу / О. Ю. Чекіна. – Х. : Ранок, 2012. – 64 с.
189. Чекіна О. Ю. Основи здоров'я. 2 кл. : експрес-контроль до підруч. О. В. Гнатюк ; до підруч. І. Д. Бега, Т. В. Воронцової, В. С. Пономаренко, С. В. Страшка / О. Ю. Чекіна. – Х. : Ранок, 2013. – 64 с.

190. Чекіна О. Ю. Основи здоров'я. 3 кл. : експрес-контроль до підруч. О. В. Гнатюк ; до підруч. І. Д. Беха, Т. В. Воронцової, В. С. Пономаренко, С. В. Страшка / О. Ю. Чекіна. – Х. : Ранок, 2013. – 96 с.
191. Черкашин О. В. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / О. В. Черкашин. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2010. – 136 с.
192. Черкашин О. В. Основи пожежної безпеки для дітей : електронна гра [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://loippo.edu.ua/news/970-novi-nadkhodzhennia-na-saiti-loippo-posibnyk-ta-hra-z-osnov-pozhezhnoi-bezpeky-dlia-ditei>
193. Черкашин О. В. Основи пожежної безпеки для дітей : навч.-метод. посібник / О. В. Черкашин. – Сєверодонецьк : Лисичанська друкарня, 2015. – 42 с.
194. Черкашин О. В. Робочий зошит з основ пожежної безпеки для учнів молодших класів загальноосвітніх та спеціалізованих середніх шкіл / О. В. Черкашин. – Луганськ : Луганськ : СПД Резніков В. С., 2008. – 28 с.
195. Черкашин О. В. Робочий зошит з основ пожежної безпеки для учнів молодших класів загальноосвітніх та спеціалізованих середніх шкіл. – вид. 2-ге, випр. та доп. / О. В. Черкашин. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2010. – 28 с.
196. Черный С. П. Психолого-педагогическое обеспечение процесса формирования навыков безопасного поведения в чрезвычайных ситуациях у учащихся общеобразовательных школ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Черный Сергей Петрович. – Красноярск, 2007. – 181 с.
197. Чирва Ю. О. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / Ю. О. Чирва. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
198. Чорненька І. Основи здоров'я. 2 кл. : картки поточного та тематичного контролю знань / Ірина Чорненька. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 56 с.

199. Чорненька І. Основи здоров'я. 3 кл. : картки поточного та тематичного контролю знань / Ірина Чорненька. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 64 с.
200. Чорненька І. Основи здоров'я. 4 кл. : картки поточного та тематичного контролю знань / Ірина Чорненька. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 64 с.
201. Чтобы не было беды : детям об огне и пожаре / [сост. Д. Б. Игуменова, И. Г. Иванников]. – М. : Стройиздат, 1992. – 160 с., ил.
202. Шакиров С. Пожарная безопасность в доме : урок-экскурсия / С. Шакиров // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 75–80.
203. Шарова О. Основы безопасного поведения в ЧС, связанных с пожарами : правила пожарной безопасности для школ / О. Шарова // Основы безопасности жизни. – 2005. – № 10. – С. 35–39.
204. Шигарова М. М. 25 лучших уроков и занятий по основам пожарной безопасности для детей : метод. пособие для педагогов / М. М. Шигарова. – Челябинск : Основит, 2003. – 76 с.
205. Шилков В. Пожар в нашем доме / В. Шилков // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2004. – № 7/8. – С. 70–74.
206. Шинкарчук С. А. Правила пожарной безопасности дома и на улице / С. А. Шинкарчук. – СПб. : Литера, 2008. – 60 с.
207. Шоботов В. М. Цивільна оборона : навч. посібник / В. М. Шоботов. – 2-ге вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 438 с.
208. Шорыгина Т. А. Правила пожарной безопасности для детей 5–8 лет / Т. А. Шорыгина. – М. : Книголюб, 2006. – 64 с.
209. Энциклопедия для детей : личная безопасность : меры предосторожности в повседневной жизни. Поведение в экстремальных ситуациях / гл. ред. В. А. Володин. – М. : Аванта+, 2001. – 444 с.

210. Эюбова Л. В. Культура пожарной безопасности (Формирование пожаробезопасного поведения у детей и подростков: история и современность) : монография / Л. В. Эюбова. – Саарбрюкен : Lambert Academic Publishing, 2011. – 280 с.
211. Юхименко А. П. Навчання правилам безпеки і запобіжним заходам / А. П. Юхименко, В. В. Дивак // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 10. – С. 37–40.
212. Ющенко І. В. Абетка безпеки : бесіди з попередження дитячого травматизму / І. В. Ющенко, І. В. Божко. – Х. : Основа, 2013. – 174 с.
213. Яким Р. С. Безпека життєдіяльності людини : навч. посібник / Р. С. Яким. – Л. : Бескид. БІТ, 2005. – 304 с.
214. Якупов А. М. Школа, семья и среда в подготовке школьников основам пожарной безопасности / А. М. Якупов // Технологии гражданской безопасности. – 2004. – № 3. – С. 113–117.
215. Яремко З. М. Безпека життєдіяльності : навч. посібник / З. М. Яремко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 320 с.
216. Яцук Г. Ф. Інтегрований курс «Основи здоров'я». 2 кл. : тематичне планування : система уроків / Г. Ф. Яцук, А. В. Царенко, І. І. Бабин, М. М. Радкевич. – 3-є вид., доп. – Т. : Астон, 2006. – 116 с.
217. Яцук Г. Ф. Інтегрований курс «Основи здоров'я». 3 кл. : тематичне планування : система уроків / Г. Ф. Яцук, І. І. Бабин, Л. С. Похила, М. М. Радкевич. – Т. : Астон, 2004. – 132 с.
218. Яцук Г. Ф. Інтегрований курс «Основи здоров'я». 4 кл. : тематичне планування : система уроків / Г. Ф. Яцук, Л. С. Варна, Л. Б. Коненко, М. М. Радкевич, М. М. Голуб. – Т. : Астон, 2004. – 148 с.
219. Яцук Г. Ф. Основи здоров'я / Г. Ф. Яцук, І. І. Бабин, Н. М. Бабин, М. М. Радкевич. – Т. : Астон, 2004. – 104 с.
220. Яцук Г. Ф. Основи здоров'я. 1 кл. : зошит / Г. Ф. Яцук, І. І. Бабин, М. М. Радкевич. – 5-те вид. – Т. : Астон, 2011. – 44 с.

221. Яцук Г. Ф. Основи здоров'я. 2 кл. : зошит / Г. Ф. Яцук, А. В. Царенко, І. І. Бабин, М. М. Радкевич. – 5-те вид. – Т. : Астон, 2010. – 44 с.
222. Яцук Г. Ф. Основи здоров'я. 3 кл. : зошит / Г. Ф. Яцук, Л. С. Барна, М. М. Радкевич. – 4-те вид., доп., переробл. – Т. : Астон, 2011. – 64 с.
223. Яцук Г. Ф. Основи здоров'я. 4 кл. : зошит / Г. Ф. Яцук, Л. С. Барна, Л. Б. Коненко. – Вид. 3-тє, змін., доп. – Т. : Астон, 2010. – 68 с.
224. AtoZ Teacher Stuff [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://themes.atozteacherstuff.com/249/fire-safety-fire-prevention-week-activities-teaching-ideas-lessons/>
225. Educational World [Electronic Resource]. – Mode of access: http://www.educationworld.com/a_lesson/lesson/lesson026.shtml
226. Fire Safety for Kids [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.free-for-kids.com/fire-safety-for-children.shtml>
227. Fire Safety for the Whole Family [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.firefacts.org>
228. Fire Safe Kids [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://firesafekids.org>
229. Kids Integrity [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.kidsofintegrity.com/lessons/righteousness/hands-options/fire-safety-rules>
230. KKFSF : Keep Kids Fire Safe Foundation [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.keepkidsfiresafe.org>
231. LFB : London Fire Brigade [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.london-fire.gov.uk/EducationAndGames.asp>
232. Safe Kids Worldwide [Electronic Resource]. – Mode of access: http://www.safekids.org/safetytips/field_age/big-kids-5-9-years/field_risks/fire
233. Sécurité-incendie [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://canadiensensante.gc.ca/security-securite/home-maison/fire-feu-fra.php>

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклади виникнення пожеж, травмування та загибелі у них дітей

02 січня 2007 року о 12:30 в селі Корощине Олевського району на Житомирщині в одноповерховому приватному житловому будинку виникла пожежа, внаслідок якої загинули 3 дітей - 2004, 2006 і 2008 років народження. О 13:40 відділенням Державної пожежної охорони пожежа була ліквідована. Попередня причина її виникнення – пустощі дітей з сірниками. На місці працювала опергрупа Головного облуправління.

*****

17 березня 2007 року о 18:00 на вулиці Степова, 6 у селі Рябоконеве Арбузинського району, що на Миколаївщині, сталася пожежа в житловому будинку. За попередніми даними від займання телевізора утворилося надмірне задимлення кімнати, де знаходилася онука господаря, яка не змогла вийти з кімнати. 57-річний чоловік у цей момент був на подвір'ї, тому, коли помітив дим, було вже пізно. На місці пожежі знайдено тіло 4-річної дитини. Площа пожежі склала 12 квадратних метрів. Пожежу було ліквідовано населенням до прибуття бійців МНС.

*****

11 березня 2008 року о 9:00 у приватному житловому будинку на вулиці Цюрупи в м. Мелітополь, що у Запорізькій області, сталось займання. Господарка оселі пішла відводити до школи двох синів, а 4-річну доньку залишила вдома саму. Повернувшись через півгодини, вона відчинила двері однієї з кімнат і побачила густий дим. На щастя, з дівчинкою було все гаразд – мати вчасно вивела доньку на свіже повітря. Потім жінка викликала рятувальників, які оперативно загасили пожежу.

В ході слідства було встановлено, що в одній із кімнат знаходився увімкнений електрообігрівач. Унаслідок впливу високої температури електрообігрівач загорівся та сталося займання килиму, а вже через декілька хвилин полум'я охопило всю кімнату. Дівчинка, яка на той час була в кімнаті, злякалася диму та сховалася під ліжку, куди дим, на щастя, не встиг дійти.

*****

27 лютого 2009 року о 12:05 у селі Високе Черняхівського району на Житомирщині, внаслідок порушення правил пожежної безпеки при експлуатації пічного опалення, в приватному житловому будинку виникла пожежа, в результаті якої від отруєння продуктами горіння загинули 2 дітей. Слідством з'ясовано, що батьки дітей залишили самих вдома.

*****

На Тернопільщині за два дні внаслідок дитячих пустощів з вогнем виникло дві пожежі.

14 червня 2010 року о 15:00 до рятувальників МНС надійшло повідомлення про пожежу в господарській будівлі мешканки села Тютків Тербовлянського району Тернопільської області. Вогнеборці, прибувши на місце виклику, погасили пожежу та допомогли господині, яка від перехвилювання ледь не втратила свідомість. Як з'ясувалося, винуватцем пожежі став її 11-річний син. Він разом із двома друзями грався в stodolі сірниками і випадково підпалив сіно.

Напередодні схожа пожежа сталась у селі Бересток Заліщицького району. Там унаслідок дитячих пустощів з вогнем дитини, було знищено 12 квадратних метрів перекриття господарської будівлі. Бійці місцевої пожежної команди села Товсте вчасно зупинили пожежу, не дозволивши стихії завдати більшої біди.

*****

10 травня 2010 року о 06.20 під час пожежі сусід врятував життя шестирічному хлопчику. Займання виникло в одній із квартир житлового будинку на вулиці Морозова в місті Бердянськ, що на Запоріжжі.

Зі слів жителів будинку, вранці вони відчували запах диму на сходовій клітині та одразу викликали рятувальників МНС і «швидку». 53-річний чоловік, візуально визначивши ймовірне виникнення пожежі, зайшов до задимленої квартири та почув крики малечі. Він одразу почав шукати дитину в задимленому приміщенні та знайшов її на лоджії. Переляканий хлопчик лежав на ліжку під ковдрою. Відважний чоловік узяв малого на руки та виніс на свіже повітря. Каретою швидкої допомоги дитину доставили до дитячої міської лікарні з діагнозом отруєння чадним газом.

*****

12 травня 2010 року о 01:30 до Служби порятунку від правоохоронців надійшла інформація про пожежу, яка виникла у будинку мешканки с. Горбово Герцаївського району Чернівецької області. Працівники оперативної групи Герцаївського райвідділу ГУМНС, які виїхали на місце події, з'ясували, що близько 23:00 11 травня 2010 року жінка 1978 р.н. залишила вдома двох своїх дітей – дівчинку 2003 р. н. та хлопчика 2007 р. н., а сама пішла у гості. Коли жінка за дві години повернулася додому, то виявила непритомними обох дітей, які зазнали опіків на пожежі, що охопила ковдру, килим та частину підлоги. Вогонь вона загасила сама, а дітей із опіками госпіталізували до районної лікарні. Лікарі доклали усіх зусиль, аби врятувати малюків, але вночі семирічна дівчинка, яка зазнала важких опіків, померла. Стан трирічного хлопчика медики оцінюють як середньої важкості.

В Головному облуправлінні МНС відзначають, що трагедія, яка сталася з дітьми, виникла через відсутність найменшого контролю за ними з боку дорослих. Залишені без нагляду діти не змогли зорієнтуватися в екстремальній ситуації, що й призвело до непоправних наслідків.

*****

11 лютого 2012 року о 06:25 у селі Слов'янка Межівського району на Дніпропетровщині в одноповерховому приватному житловому будинку виникла пожежа з подальшою його руйнацією. О 09:05 місцевими рятувальниками вона була ліквідована. Під час розбирання конструкцій будинку були виявлені фрагменти тіл 4 загиблих людей, із них 3 дітей - 1999, 2002 і 2008 років народження. О 17:22 пошукові роботи завершилися. На місці працювали 9 одиниць техніки та 37 чоловік, у тому числі 3 одиниці техніки та 25 рятувальників МНС. Попередня причина пожежі – порушення правил пожежбезпеки при експлуатації побутових електричних приладів. На місці працювала опергрупа Головного облуправління МНС.

*****

10 травня 2012 року о 09.00 у селі Новоолександрівка Братського району, що на Миколаївщині, на вулиці Котовського, залишений вдома без догляду 4-річний хлопчик ледве не спалив свою домівку. У той момент, коли батьки пішли на роботу, малюк, який залишився один у будинку, вирішив чимось себе зайняти. І сірники стали для нього дуже цікавою іграшкою. Взявши їх до рук, хлопчик почав гратися з ними біля ліжка. За мить зайнялися на ліжку речі. Дитину врятувало те, що незабаром додому прийшов господар і, побачивши таку картину, одразу ж кинувся гасити полум'я. Завдяки цьому вогнем було знищено лише два матраси та постільну білизну. На щастя, з дитиною було все гаразд.

*****

19 січня 2016 року о 14:35 до Служби порятунку «101» надійшло повідомлення про те, що за адресою: м. Роздільна, вул. Котовського, 71 виникло загорання квартири. Вже за 6 хвилин на місце події прибув пожежно-рятувальний підрозділ 32-ї Державної пожежно-рятувальної частини у складі 1 одиниці техніки та 4 чоловік особового складу. По прибуттю рятувальниками було встановлено, що горить балкон однієї з квартир на 5-му поверсі 9-ти поверхового житлового будинку. За допомогою

шанцевого інструменту надзвичайники відчинили двері та ліквідували загорання на балконі. О 14:56 вогнеборці локалізували пожежу, а о 15:05 повністю ліквідували її. Внаслідок пожежі вогнем пошкоджено балкон на загальній площі 2 м.кв. На місці події врятовано 2 дівчинки: 8-ми та 6-ти років, які знаходилися в дальній кімнаті квартири та ховалися від пожежі.

*****

20 січня 2016 року о 18:40 до Служби порятунку «101» від чергового поліції надійшло повідомлення про те, що в селищі Мирне внаслідок пожежі у приватному будинку загинули двоє дітей – 6-річний хлопчик та 3-річна дівчинка. За викликом виїхав начальник Кілійського міськрайсектору ДСНС України. По прибуттю на місце події було встановлено, що у будинку на вулиці Комсомольська, 55 у результаті короткого замкнення електропроводки задимівся телевізор. Пожежі як такої не було, лише задимлення. У той час вдома знаходилися діти – самі і замкнені. Їх 27-річна мати-одиначка напередодні пішла до подруги. Про лихо ніхто не підозрював. Сусіди почули крик дітей та спробували увійти до будинку, але зрозуміли, що гаять час. Коли відшукали матір і та відчинила двері – діти вже були бездиханні, будь-які спроби реанімувати їх виявилися марними.

*****

13 березня 2016 року о 22:01 до служби порятунку «101» надійшло повідомлення про те, що у м. Одеса по вул. Магістральна на 8-му поверсі 9-ти поверхового житлового будинку у квартирі виникло коротке замкнення електропроводки кухонної витяжки 0,5 м^{пог} з послідуючим горінням. Загорання ліквідовано господарем квартири до прибуття підрозділів ДСНС України. На місці пожежі від розпеченої соняшnikової олії отримала термічні опіки верхніх кінцівок І-го ступеню 5% тіла донька господарки 2000 р.н. Потерпіла доставлена батьками в опікове відділення міської клінічної лікарні №10. Ймовірна причина пожежі - коротке замкнення електропроводки кухонної витяжки.

*****

21 квітня 2016 року о 04 год. 30 хв. від чергового «102» Білгород-Дністровського району до Служби порятунку надійшло повідомлення, що в с. Шабо по вул. Кооперативна, 8 виникла пожежа покрівлі приватного будинку на площі 70 кв.м. На момент пожежі зі слів матері вона знаходилась вдома, побачивши задимлення в кімнаті відкрила вікно (припустимо для випуску диму) внаслідок чого одразу спалахнуло полум'я. В стані шоку мати вибігла з дому та зайти назад вже не змогла через різке розповсюдження відкритого вогню та високу температуру. Батька на момент пожежі вдома не було. О 04 год. 36 хв. до місця події прибув перший підрозділ місцевої пожежної команди «Шабо» та за 2 хв. в момент подачі ствола «Б» на гасіння пожежі сталося руйнування покрівлі. Всього на гасіння пожежі залучалося 4 од. пожежної техніки та 12 чол. особового складу. Пожежу локалізовано о 05 год. 28 хв. та ліквідовано о 06 год. 05 хв. Під час проведення робіт із розбирання конструкцій будинку виявлено тіла шести дітей віком від 1 до 10 років. Мати загиблих дітей отримала опіки обличчя та кінцівок рук (1-2 ступеня середньої важкості). Ймовірна причина пожежі – порушення правил пожежної безпеки при використанні електрообігрівача. На місці пожежі працювала оперативна група на чолі із заступником начальника ГУ ДСНС в Одеській області, дослідно-випробувальна лабораторія та психологічна служба.

Додаток Б

Проведення бесід з дітьми молодших класів на тему пожежної безпеки:

1. Що таке безпечний та небезпечний вогонь ?

Відповіді: безпечний- коли немає пожежі; коли дорослі поряд; не знаю; небезпечний- коли гасять його рятувальники; коли граєшся з вогнем; коли тримаєш в руках сірники; не знаю.

2. Що собою представляють загорання та пожежа, яку користь та небезпеку вони несуть для життя?

Відповіді: користі ніякої немає; а небезпека полягає в тому, що може згоріти увесь будинок.

3. Основні причини виникнення загорання та пожежі, їх можливі наслідки?

Відповіді: коли не слухаєш дорослих; коли бавишся з вогнем.

4. Основні правила запобігання пожежі?

Відповіді: слухати дорослих; добре вчитися в школі; не палити дрова.

5. Порядок доповіді про пожежу до Служби порятунку та основні її складові?

Відповіді: зателефонувати рятувальникам; не знаю.

6. Поняття про Службу порятунку?

Відповіді: рятувальники, які гасять вогонь; пожежні машини.

7. Порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі?

Відповіді: тікати від пожежі; сховатися; загасити водою; сказати пожежним.

8. Як вийти із задимленого приміщення?

Відповіді: вибігати на вулицю; сказати дорослим.

9. *Як загасити одяг, який загорівся?*

Відповіді: зняти його; сказати батькам; загасити водою; руками загасити.

10. *Що таке евакуація та основні її шляхи?*

Відповіді: не знаю.

*Додаток В**Діагностичне тестове опитування*

Любий друже!

Перед тобою тест з основ пожежної безпеки для дітей. Він складається з десяти пожежонебезпечних ситуацій, які можуть трапитися вдома, коли поряд з тобою немає когось з дорослих. Кожне із запропонованих завдань містить чотири можливі варіанти відповіді, з яких лише одна відповідь є правильною. Будь ласка, обведи правильну відповідь колом.

Успіхів тобі!

Горить папір у смітнику. Що потрібно зробити?

1. Взяти каністру з бензином та самостійно загасити пожежу
2. Покликати дорослого. Він загасить вогонь водою
3. Взяти ганчірку та загасити пожежу самостійно
4. Накрити кришкою смітник і чекати поки вогонь стухне

Що потрібно зробити, якщо загорівся кухонний рушник на газовій печі?

1. Вимкнути газову піч та самостійно загасити рушник водою або зволоженою ганчіркою
2. Покликати дорослого. Він загасить рушник сухою ганчіркою
3. Самостійно загасити рушник олією
4. Покликати дорослого. Він кине рушник у мийку та загасить його водою

Що робити, якщо загорівся одяг?

1. Лягти на землю, закрити руками очі та швидко перекинутись вперед-назад

2. Закрити руками очі та бігти вперед-назад
3. Лягти на землю і чекати поки вогонь стихне
4. Швидко побігти, кликаючи на допомогу

Як вийти із задимленого приміщення?

1. Доповзти до шафи та сховатися в ній
2. Покинути приміщення через вікно
3. Змочити тканину водою і сидіти, чекаючи на допомогу
4. Пригнутись донизу та поповзом покинути приміщення

Що потрібно повідомити диспетчеру Служби порятунку у разі виникнення пожежі?

1. Своє прізвище, адресу, номер школи, телефон, ім'я батьків
2. Своє ім'я, прізвище, номер телефону, адресу, що і де горить, хто ще є вдома
3. Свою адресу, що і де горить, імена батьків, номер під'їзду, код домофона
4. Своє ім'я, прізвище, номери телефонів батьків, номер школи, клас

У кімнаті приватного будинку загорівся телевізор. Що потрібно зробити?

1. Самостійно загасити вогонь водою
2. Одразу ж покинути приміщення. Сповістити дорослих або пожежних
3. Накрити покривалом. Вогонь стихне сам
4. Вимкнути телевізор з електромережі і самостійно загасити пожежу

У кімнаті приватного будинку загорівся телевізор. Кімната швидко наповнилася димом. Що робити?

1. Пригнутись донизу, одразу ж покинути приміщення. Повідомити дорослим або пожежним
2. Заховатись під ліжку. Нікому нічого не говорити та чекати на допомогу
3. Покинути приміщення через вікно
4. Спробувати самотійно загасити пожежу

Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. У квартирі загорілась праска, виникла пожежа. Що потрібно робити?

1. Вимкнути праску з електромережі та самотійно загасити її водою
2. Накрити її покривалом і чекати поки погасне
3. Одразу ж покинути приміщення. Сповістити дорослих або пожежних про пожежу. Вони її загасять
4. Самостійно загасити праску водою і нікому нічого не говорити

Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під`їзду. Що потрібно зробити, щоб вийти із задимленої квартири?

1. Намочити тканину водою, прикласти її до носа, пригнувшись дійти до дверей, доторкнутися до них тильною стороною долоні. Якщо двері гарячі, обережно відкрити їх, вийти з квартири та покинути будівлю, спустившись сходовою клітиною
2. Пригнувшись, обережно вийти з квартири та покинути будівлю за допомогою ліфту
3. Намочити тканину водою, прикласти її до носа та, пригнувшись, підійти до вікна і стрибнути вниз
4. Пригнувшись, дійти до дверей, доторкнутися до них тильною стороною долоні. Якщо двері не гарячі, обережно відкрити їх, вийти з квартири та покинути будівлю, спустившись сходовою клітиною

Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під`їзду. Ти не можеш вийти із квартири. Твої дії?

1. Зателефонувати до Служби порятунку «101», повідомити про пожежу та сказати, що ти сам і ти не можеш вийти з квартири. Мокрою тканиною закрити щілини дверей
2. Одразу ж покинути квартиру через вікно або балкон
3. Якщо є поруч вода та тканина, намочити тканину, закрити нею всі щілини дверей та чекати на порятунок
4. Якщо кімната наповнюється димом, поповзом дістатись до шафи і сховатись в ній

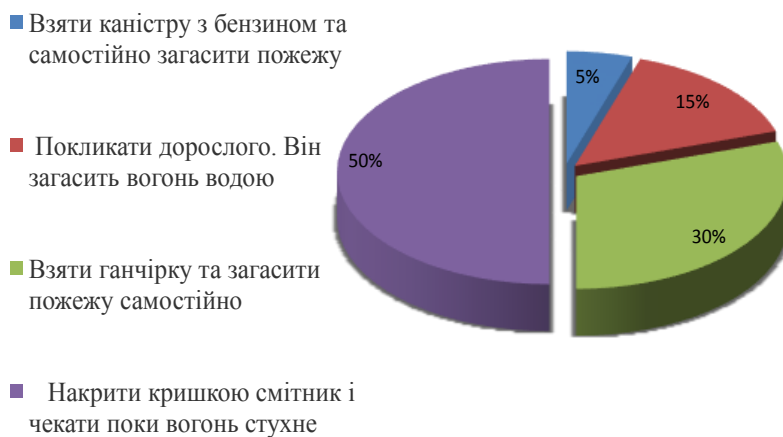
Ключ:

№ з\п	Запитання	Правильна відповідь
1.	Горить папір у смітнику. Що потрібно зробити?	2
2.	Що потрібно зробити, якщо загорівся кухонний рушник на газовій печі?	4
3.	Що робити, якщо загорівся одяг?	1
4.	Як вийти із задимленого приміщення?	4
5.	Що потрібно повідомити диспетчеру Служби порятунку «101» у разі виникнення пожежі	2
6.	У кімнаті приватного будинку загорівся телевізор. Що потрібно зробити?	2
7.	У кімнаті приватного будинку	1

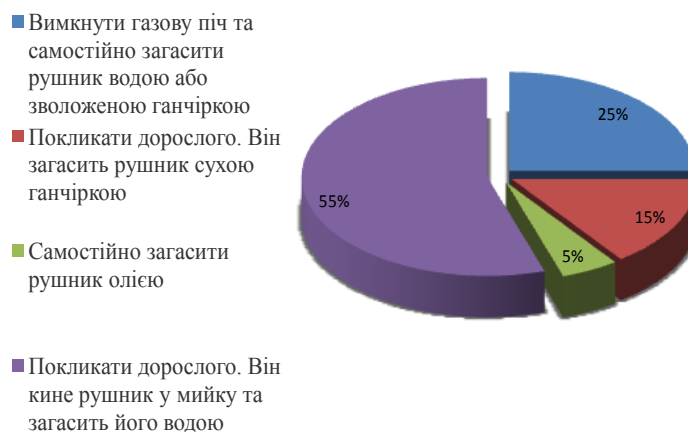
	загорівся телевізор. Кімната швидко наповнилася димом. Що робити?	
8.	Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. У квартирі загорілась праска, виникла пожежа. Що потрібно робити?	3
9.	Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під'їзду. Що потрібно зробити, щоб вийти із задимленої квартири?	4
10.	Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під'їзду. Ти не можеш вийти із квартири. Твої дії?	1

ДОВІДКА
за результатами тестування

Горить папір у смітнику. Що потрібно зробити?

Що потрібно зробити, якщо загорівся кухонний рушник на газовій печі?

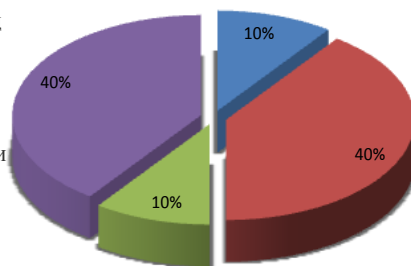
Що робити, якщо загорівся одяг?

■ Лягти на землю, закрити руками очі та швидко перекинутись вперед-назад

■ Закрити руками очі та бігти вперед-назад

■ Лягти на землю і чекати поки вогонь стухне

■ Швидко побігти, кликаючи на допомогу

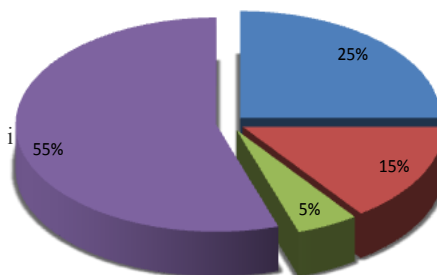
Як вийти із задимленого приміщення?

■ Доповзти до шафи та сховатися в ній

■ Покинути приміщення через вікно

■ Змочити тканину водою і сидіти, чекаючи на допомогу

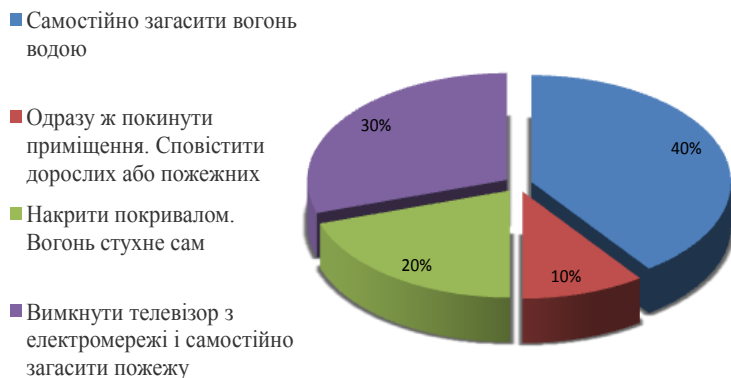
■ Пригнутись донизу та поповзом покинути приміщення

Що потрібно повідомити диспетчеру Служби порятунку у разі виникнення пожежі?

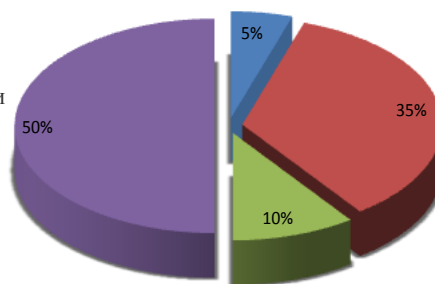

У кімнаті приватного будинку загорівся телевізор. Що потрібно зробити?

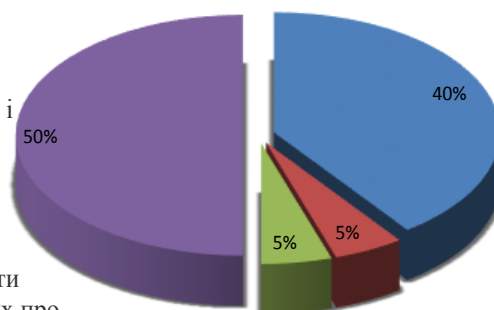
У кімнаті приватного будинку загорівся телевізор. Кімната швидко наповнилася димом. Що робити?

- Пригнутись донизу, одразу ж покинути приміщення. Повідомити дорослим або пожежним
- Заховатись під ліжку. Нікому нічого не говорити та чекати на допомогу
- Покинути приміщення через вікно
- Спробувати самостійно загасити пожежу

Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. У квартирі загорілась праска, виникла пожежа. Що потрібно робити?

- Вимкнути праску з електромережі та самостійно загасити її водою
- Накрити її покривалом і чекати поки погасне
- Одразу ж покинути приміщення. Сповістити дорослих або пожежних про пожежу. Вони її загасять
- Самостійно загасити праску водою і нікому нічого не говорити

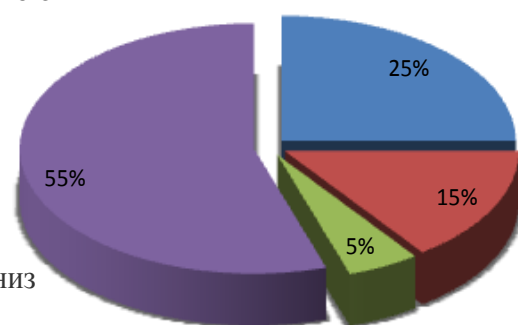

Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під`їзду. Що потрібно зробити, щоб вийти із задимленої квартири?

- Намочити тканину водою, прикласти її до носа, пригнувшись дійти до дверей, доторкнутися до них тильною стороною долоні. Якщо двері гарячі, обережно відкрити їх, вийти з квартири та покинути будівлю, спустившись сходовою клітиною
- Пригнувшись, обережно вийти з квартири та покинути будівлю за допомогою ліфту

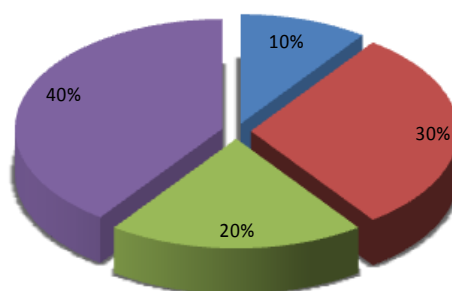
- Намочити тканину водою, прикласти її до носа та, пригнувшись, підійти до вікна і стрибнути вниз

- Пригнувшись, дійти до дверей, доторкнутися до них тильною стороною долоні. Якщо двері не гарячі, обережно відкрити їх, вийти з квартири та покинути будівлю, спустившись сходовою клітиною

Ти живеш у багатопверхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під`їзду. Ти не можеш вийти із квартири. Твої дії?

- Зателефонувати до Служби порятунку «101», повідомити про пожежу та сказати, що ти сам і ти не можеш вийти з квартири. Мокрою тканиною закрити щілини дверей
- Одразу ж покинути квартиру через вікно або балкон
- Якщо є поруч вода та тканина, намочити тканину, закрити нею всі щілини дверей та чекати на порятунок
- Якщо кімната наповнюється димом, поповзом дістатись до шафи і сховатись в ній

*Додаток Г**Ігрові вправи та тренінги з пожежної безпеки**1. Як загасити папір та ганчірку, що загорілися.*

Умови гри: У першому випадку слід підпалити папір у будь-якій кімнаті та в смітнику. У другому випадку підпалити ганчірку, наприклад, на газовій печі. Молодший школяр при виявленні загорань повинен сповістити про це дорослому, який і загасить загорання. Ні в якому разі самостійно школяреві не можна гасити загорання, навіть з нашого найпростішого і на перший погляд не досить небезпечного прикладу.

2. Як загасити електроприлад, що загорівся та загорання олії в сковороді.

Умови гри: У грі слід підпалити будь-який електроприлад, а потім олію в сковороді. Будьте обережні! При виявленні загорань молодший школяр теж повинен сповістити про це дорослим. Запам'ятайте, що загорання чи пожежа може розвиватися в одних і тих же випадках по – різному, та, в залежності від ваших дій, можуть бути різні наслідки, в тому числі і травми. Тому у таких випадках не можна допускати школярів до самостійного прийняття рішення щодо ліквідації загорань, навіть якщо вони на першій стадії розвитку, що супроводжується невеликим димом чи вогнем. Тому такі дії повинен робити тільки дорослий. А як це правильно робити, ми описали у нашому навчальному виданні «Основи пожежної безпеки для дітей».

3. Зателефонуй до Служби порятунку та розкажи про свою ситуацію.

Умови гри: Дитині слід вигадати випадок про надзвичайну подію або пожежу чи загорання, про що дитина повинна сповісти в Службу порятунку. Якщо є можливість, доречно було б імітовано зобразити таку подію, передбачити матеріал та технічний ресурс.

Напередодні гри слід домовитися з диспетчерами Служби порятунку, що в визначений час діти будуть телефонувати та казати про свої випадки. Отже у визначений час по черзі школярі телефонують і кажуть диспетчерові свої ситуації. Диспетчер, у свою чергу, допомагає молодшим школярам правильно доповісти про ситуацію, визначивши усі необхідні дані.

10 прикладів надзвичайних подій, які можна використовувати в грі з молодшими школярами при навчанні основ пожежної безпеки:

1. Ти повертаєшся додому та побачив, що у твоєму будинку з-під дверей будь-якої квартири у під'їзд виходить дим.
2. Біля приватного одноповерхового або багатоповерхового будинку розташований гараж, всередині якого спостерігається задимлення.
3. У тебе вдома загорівся телевізор. Батьки тебе залишили вдома самого та пішли до друзів. Ти телефонуєш їм та не можеш додзвонитися.
4. Твій товариш в літньому таборі увімкнув в електророзетку електрочайник, унаслідок чого виникло загорання.
5. На території приватного житлового будинку загорівся смітник. Ти стукав, щоб господарям сказати. Однак, мабуть, нікого немає вдома.
6. Ти сам вдома. У тебе ймовірно загорілася проводка, бо йде дим з електролічильника. Ти повертаєшся додому та на сходовому марші відчув запах диму від електролічильника.
7. Ти йдеш до школи та почув, що на п'ятому поверсі багатоповерхового будинку хтось кличе на допомогу.

8. Ти був у товаришів вдома. Хлопчики граються сірниками. Батьків немає.
9. Твої батьки пішли у магазин, зачинили двері та забули вимкнути газову піч, унаслідок чого відбулося займання олії у сковороді.
10. Ти вдома сам. Відчув запах диму, який розповсюджується через щілини входних дверей до твоєї квартири або будинку.

4. Відчинення дверей і малювання плану евакуації.

Умови гри: Дана гра проходить в родинному середовищі за мобілізації мережі соціальних контактів. Батьки зачиняють входні двері і, ніби - то, дитина залишається сама вдома з своїм меншим братиком чи сестричкою, товаришем, однокласником тощо. Батьки імітують виникнення пожежі почерзі у різних кімнатах. Потім дитина повинна намалювати план евакуації з будинку чи квартири та указати всі варіанти порятунку з вигаданих пожежонебезпечних ситуацій та розказати у школі.

У школі діти показують свої плани евакуації з відмітками обраних безпечних та правильних шляхів евакуації.

5. Хто швидше.

Умови гри: Гра проходить у вигляді десятиметрової естафети. Дітей треба поділити на пари. З кожної пари одна дитина повинна повзти, а друга бігти. І коли визначаться діти, хто яким чином буде пересуватися, слід їх поставити у такій черзі.

Далі, з якогось матеріалу слід виробити дим. Стати посередині половини дистанції та підняти на рівні тіла імітований дим. На рахунок «Три» діти повинні почати рухатися. Треба зробити так, щоб та дитина, яка захотіла повзти, пройшла під хмарою диму, а та дитина, яка буде бігти,

зупинилася біля диму. Таким чином, діти повинні зрозуміти, що у разі задимлення приміщення слід виходити поповзом.

6. Загаси на собі одяг.

Умови гри: Необхідно преклеїти на дорослому папір, підпалити його, а діти повинні підказати, як загасити вогонь.

Нагадуємо, що у всіх випадках найправильнішим засобом гасіння є наступний: слід впасти на землю та ковзати вперед-назад, затуливши руками очі, цим ми перекриємо доступ кисню до вогню та убезпечимо потрапляння продуктів горіння до органів дихання. Це самий простий та ефективний засіб гасіння, де б не трапився такий випадок. Така гра вимагає обережності! Враховуючи, що в житті були випадки загорання одягу на дітях, то можна такі вправи відпрацьовувати з ними на їхньому одязі. Однак будьте обережні!

7. «Пожежа або загорання вдома».

Ситуація 1. Пожежа або загорання у якійсь кімнаті, де нікого немає і є можливість вийти на вулицю.

Умови тренінгу: Треба обережно підпалити будь-що в кімнаті. Дитина, яка проживає у будинку чи квартирі, помітивши загорання, відчиняє двері і виводить усіх на вулицю: із одноповерхового будинку зразу на вулицю, з багатоповерхового по сходам і на вулицю (слід врахувати попередню гру за номером 4). Після цього вона телефонує до Служби порятунку і називає свою адресу, ім'я, номер телефону і доповідає про пожежу, або телефонує до батьків. У таких пожежонебезпечних випадках слід продумати варіанти доповіді дитиною про пожежу: чи з мобільного телефону, чи від сусідів. Або,

можливо, з домашнього стаціонарного телефону. Тож напередодні слід домовитися про протипожежний тренінг з рятувальниками.

Ситуація 2. Пожежа або загорання у якійсь кімнаті, де нікого немає і є можливість вийти на вулицю. Квартира чи будинок наповнюється димом.

Умови тренінгу: Треба обережно підпалити будь-що в кімнаті, щоб вийшло задимлення. Дитина, яка проживає у будинку чи квартирі, помітивши велике задимлення, поповзом доходить до вхідних дверей, відчиняє їх і виводить всіх на вулицю: із одноповерхового будинку зразу на вулицю, з багатоповерхового по сходах і на вулицю (слід врахувати попередню гру за номером 4). Після цього вона телефонує до Служби порятунку і називає свою адресу, ім'я, номер телефону і доповідає про пожежу, або телефонує до батьків. Напередодні слід домовитися про протипожежний тренінг з рятувальниками. У такому тренінгу бажано б відпрацювати також неправильну дію, а саме, щоб дитина сховалася під ліжку, або у шафу та проаналізувала таку дію.

Ситуація 3. Пожежа десь за межами квартири, внаслідок чого утворилося багато диму у під'їзді, який вже заходить через щилини вхідних дверей до квартири. Можна вийти на вулицю.

Умови тренінгу: Треба обережно підпалити будь-що поза межами квартири, щоб йшов всередину дим. Дитина, яка проживає у квартирі, помітивши задимлення, поповзом доходить до вхідних дверей, торкається тильною стороною долоні, відчиняє їх обережно і сходовим маршем виводить всіх на вулицю (слід врахувати попередню гру за номером 4). Після цього вона телефонує до Служби порятунку і називає свою адресу, ім'я, номер телефону і доповідає про пожежу, або телефонує до батьків. Напередодні слід домовитися про протипожежний тренінг з рятувальниками.

Ситуація 4. Пожежадесь за межами квартири, внаслідок чого утворилося багато диму у під'їзді, який вже заходить через щилини вхідних дверей до квартири. Не можна вийти на вулицю.

Умови тренінгу: Треба обережно підпалити будь-що поза межами квартири, щоб йшов всередину дим. Дитина, яка проживає у квартирі, помітивши задимлення, поповзом доходить до вхідних дверей, торкається тильною стороною долоні і відчуває їх теплими. Після цього вона телефонує до Служби порятунку і називає свою адресу, ім'я, номер телефону і доповідає про пожежу, або телефонує до батьків. Уважно діє за рекомендацією диспетчера: затуляє усі щилини мокрою ганчіркою та чекає на допомогу тощо. Напередодні слід домовитися про протипожежний тренінг з рятувальниками.

Відпрацьовуючи тренінги з дітьми, слід охопити варіанти загорань чи пожеж у всіх запропонованих нами випадках: у приватному будинку; у квартирі на перших поверхах багатоповерхового будинку; у квартирі на верхніх поверхах багатоповерхового будинку. Під час відпрацювання слід нагадувати дітям, що у разі виникнення загорання чи пожежі не можна ховатися під ліжко, або у шафу, забиватися у куток та пригати з вікон.

Критеріальний апарат знань у молодших школярів про пожежну безпеку

Критерії	Рівні	Показники
Когнітивний	Високий	<p>1) наявність у молодших школярів знань про пожежну безпеку:</p> <ul style="list-style-type: none"> – наявність знань про безпечний та небезпечний вогонь; – наявність знань про загорання та пожежі, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; – наявність знань про основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; – наявність знань про основні правила запобігання пожежі; – наявність знань про порядок доповіді до Служби порятунку та основні її складники; – наявність знань про Службу порятунку; – наявність знань про порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; – наявність знань про порядок дій у разі задимленості приміщення; – наявність знань про порядок дій у разі загорання одягу; – наявність знань про евакуацію та основні її шляхи

	Серед- ній	<p>1) наявність незбалансованої системи у молодших школярів знань про пожежну безпеку, що потребує вдосконалення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – наявність знань про безпечний та небезпечний вогонь; – наявність знань про загорання та пожежі, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; – наявність знань про основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; – наявність знань про основні правила запобігання пожежі; – наявність знань про порядок доповіді до Служби порятунку та основні її складники; – наявність знань про Службу порятунку; – наявність знань про порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; – наявність знань про порядок дій у разі задимленості приміщення; – наявність знань про порядок дій у разі загорання одягу; – наявність знань про евакуацію та основні її шляхи
--	---------------	---

	Низь- кий	<p>1) відсутність у молодших школярів знань про пожежну безпеку:</p> <ul style="list-style-type: none"> – відсутність знань про безпечний та небезпечний вогонь; – відсутність знань про загорання та пожежі, яку користь та небезпеку вони несуть для життя; – відсутність знань про основні причини виникнення загорань та пожеж, їх можливі наслідки; – відсутність знань про основні правила запобігання пожежі; – відсутність знань про порядок доповіді до Служби порятунку та основні її складники; – відсутність знань про Службу порятунку; – відсутність знань про порядок дій у разі виникнення загорання або пожежі; – відсутність знань про порядок дій у разі задимленості приміщення; – відсутність знань про порядок дій у разі загорання одягу; – відсутність знань про евакуацію та основні її шляхи
--	--------------	--

Мотива- ційний	Висо- кий	<p>1) висока мотивація до набуття знань про пожежну безпеку;</p> <p>2) наявність внутрішнього комфорту при спілкуванні з оточуючими, орієнтація на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки;</p> <p>3) розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активної участі у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій; прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій;</p> <p>4) сформованість та розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунк життя, допомога іншим людям;</p> <p>5) наявність сформованих умінь та знань у сфері пожежної безпеки для здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки</p>
-------------------	--------------	--

	Серед- ній	<p>1) фрагментарна мотивація до набуття знань про пожежну безпеку;</p> <p>2) при спілкуванні з оточуючими проявляють дискомфорт, що виражається у вислові неправильних думок з пожежної безпеки, орієнтація на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки є нестійкою;</p> <p>3) несистематична розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активної участі у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій; прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій не є збалансованою;</p> <p>4) незбалансована сформованість та розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунк життя, допомога іншим людям;</p> <p>5) сформовані уміння та знання у сфері пожежної безпеки для здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки потребують вдосконалення</p>
--	---------------	---

	Низь- кий	<p>1) відсутність мотивації до набуття знань про пожежну безпеку;</p> <p>2) виражають небажання спілкуватися з оточуючими на тему пожежної безпеки, орієнтація на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки виражається в нецікавості;</p> <p>3) нерозвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активної участі у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій; відсутність активного прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій;</p> <p>4) відсутність розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунк життя, допомога іншим людям;</p> <p>5) відсутність умінь та знань у сфері пожежної безпеки, що унеможлиблює здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки</p>
--	--------------	---

Діяльнісний	Високий	<p>1) високий рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки;</p> <p>2) наявність розвинутої системи поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту</p>
	Середній	<p>1) недостатній рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки;</p> <p>2) наявна система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі проявляється в дисбалансі усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту</p>
	Низький	<p>1) відсутність умінь та знань у сфері пожежної безпеки, що унеможлиблює здійснення обґрунтованого практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки;</p> <p>2) не розвиненість системи поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в неправильному виборі алгоритму дій, не дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту</p>

Навчально-методичне видання «Основи пожежної безпеки для дітей»

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
У ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Олександр ЧЕРКАШИН

ОСНОВИ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

м. Сєвєродонецьк,
2015 р.

УДК 614.84-049.5(0.053.2)

ББК 68.9+83.8

Ч48

Рецензенти:

Красюк С.В. - начальник навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Луганської області

Касьянова О.В. - кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Черкашин О. В.

Ч48 Основи пожежної безпеки для дітей: навч.-метод. посіб. - Сєвєродонецьк:

Вид-во ТОВ "Лисичанська друкарня", 2015. - 42 с.

ISBN 978-966-8061-78-3

Видання призначене на допомогу вчителям і батькам при навчанні дітей молодшого шкільного віку основам пожежної безпеки. Основну увагу звернено на пожежонебезпечні ситуації, що можуть виникнути в повсякденному житті. У виданні в ігровій формі пояснюються правила запобігання виникнення пожежі та даються поради, що робити, якщо пожежі уникнути не вдалося.

Для вчителів, батьків, усіх тих, хто цікавиться навчанням дітей молодшого шкільного віку основам пожежної безпеки.

Рекомендовано до друку Вченою радою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол № 6 від 08 жовтня 2015 року)

УДК 614.84-049.5(0.053.2)

ББК 68.9+83.8

ISBN 978-966-8061-78-3

© Черкашин О. В., 2015

© ТОВ "Лисичанська друкарня", 2015

Від автора

Останнім часом в Україні збільшилася кількість травмувань і загибелі дітей внаслідок пожеж.

Доволі часто діти залишаються вдома самі без нагляду дорослих, і в разі виникнення непередбачуваної ситуації (раптове задимлення приміщення, загоряння ганчірки, смітника, електропроводки, комп'ютера, телевізора, мікрохвильової печі і таке інше) вони не знають, що робити і як реагувати, відтак опиняються в небезпеці, з якої не можуть самотійно вибратися. Звідси виникає сумна й вельми трагічна статистика – за останні п'ять років в Україні виникло 120 пожеж, на яких 35 дітей загинуло, 67 дітей отримали травми різної ступені важкості. Але цієї страшною статистики могло б і не бути, якщо б діти володіли елементарними навичками з протипожежної безпеки і знали прості правила – не панікувати; не ховатися від небезпеки під ліжком, у шафі, у важкодоступних місцях оселі; по можливості тікати від пожежі в більш безпечні місця і таке інше.

На щастя є й інша статистика – за останні п'ять років в Україні 10 дітей отримали нагороди різного ґатунку за спасіння себе і оточуючих людей від пожежі або пожежонебезпечної ситуації, бо діяли рішуче, виважено й по мірі власних можливостей і знань.

Власне на вироблення елементарних протипожежних навичок і вмінь, що в майбутньому дадуть змогу уберегти від пожежі себе і людей навколо себе, й орієнтований цей посібник.

Видання складається з двох теоретичних частин – перша присвячена тому, як убезпечитися від виникнення пожежі, у другій даються практичні поради, що робити, якщо пожежонебезпечної ситуації уникнути не вдалося. Третя частина містить завдання для закріплення й перевірки засвоєних знань.

Пропоновані завдання орієнтовані на дітей молодшого шкільного віку, які у своєму навчанні ще потребують допомоги дорослих, відтак лише спільними зусиллями можна досягти поставленої мети – виробити необхідні протипожежні знання й навички, які убезпечать дітей в майбутньому.

З повагою

Олександр Черкашин

Шановний друже!

Лише знедавна ти навчився робити перші кроки, побачив світ, познайомився з життям. Ти був під постійним наглядом дорослих та батьків, де небезпека тебе обходила стороною. Сьогодні ти стаєш більш дорослим та самостійним, починаєш пізнавати навколишнє життя. Ти набув знання, маєш власну думку, приймаєш самостійні рішення. Тож від правильності твоїх рішень та дій у разі виникнення небезпеки залежить подальший успіх твого існування та особистої безпеки. Ти тримаєш у руках видання з основ пожежної безпеки. Це пізнавальна подорож у світ сміливої й важливої професії рятувальника. З кожною новою сторіною ти дізнаєшся відповіді на питання, які пов'язані із загоряннями та пожежами, а також правильним алгоритмом дій у разі їх виникнення.

Я хочу, щоб це видання навчило тебе правильно діяти в пожежонебезпечних ситуаціях, захищати себе від травм, пов'язаних із пожежами, уміло поводитися з вогнем, щоб де б ти не знаходився, завжди почував себе в безпеці. Адже від того, чи знаєш ти правила пожежної безпеки, залежатиме твоє життя та життя оточуючих тебе людей.

Я сподіваюся, що це видання стане твоїм вірним помічником у житті. Нехай слова “ **Запобігти. Врятувати. Допомогти.**” стануть твоїм життєвим девізом!

Неважливо, яку професію ти обереш, важливо те, щоб ти завжди міг подолати будь - які труднощі, які виникатимуть на твоєму шляху!

З повагою

Олександр Черкашин

Шановні вчителі!

Одним із предметів шкільної програми для учнів 1-4 класів є "Основи здоров'я", що в сконденсованому вигляді подають головні відомості з безпеки життєдіяльності людини. Невід'ємним складником цього предмету є основи пожежної безпеки, вивченню яких, на жаль, відводиться дуже невелика кількість навчальних годин, хоча від знання чи навпаки незнання правил пожежної безпеки напряду залежить життя й здоров'я дитини.

Запропоноване видання призначене для самостійної роботи учнів молодших класів вдома, окремі його частини можуть використовуватися на уроках з основ здоров'я при вивченні тем, пов'язаних з пожежною безпекою, у виховній позакласній роботі, під час тижня з безпеки життєдіяльності, класних годин тощо.

Видання містить теоретичний та практичний матеріал, поданий відповідно до вікових можливостей дітей молодшого шкільного віку. Завдання призначені для активної діяльності дитини й містять різні види тренувальних вправ.

Запропонована система ігрових вправ і завдань спрямована передусім на вироблення практичних вмінь і навичок, охоплює увесь програмовий матеріал з пожежної безпеки для учнів 1-4 класів, основну увагу звернено на найтиповіші пожежонебезпечні ситуації, які можуть трапитися з малюками, поки вони знаходяться вдома без нагляду дорослих.

Регулярне використання матеріалів посібника дасть змогу учням молодших класів почувати себе більш упевнено в разі виникнення загоряння чи пожежі.

Лише спільними зусиллями ми зможемо отримати позитивні результати й уберегти дітей від можливої небезпеки.

Шановні батьки!

Наше видання спрямоване на те, щоб виробити у ваших дітей навички з елементарних правил протипожежної безпеки, знання яких допоможуть їм у майбутньому врятувати своє життя при зустрічі з небезпекою.

Користуватися нашим посібником дуже просто. Спочатку ми подаємо основну інформацію як убезпечити себе від виникнення пожежі. Надалі ми обігруємо різноманітні пожежонебезпечні ситуації, які можуть виникнути з дитиною, яка лишилася сама вдома без нагляду дорослих і за допомогою коротких містких фраз надаємо алгоритм елементарних дій дитини, який може допомогти їй уникнути небезпеки в разі виникнення пожежі. Сторінки посібника не переобтяжені матеріалом, містять невелику кількість завдань, щоб неперевтомлювати дитину.

Посібник передбачає спільну роботу дитини і дорослого. Дитина виконує запропоновані завдання, а дорослий заохочує, пояснює, уточнює виконання завдань.

З метою заохочення більш уважного і відповідно правильного виконання завдань пропонуємо застосувати систему подарунків і призів. Приготуйте, будь ласка, заздалегідь три невеликі заохочувальні подарунки та один головний приз. Дитина може їх отримати в разі виконання необхідних умов. Наприкінці книги вміщено бальну піраміду. Під час роботи з посібником дитина виконує різні завдання і в разі правильного їх виконання отримує бали. Отримані бали поступово вписуються в піраміду (знизу вгору). Коли дитина доходить у піраміді до рядка з написом "Подарунок", вона може отримати від вас один із заготовлених вами заздалегідь подарунків. Коли дитина виконає правильно всі завдання посібника, вона отримує від вас головний приз. Якщо певні завдання викликають у дитини труднощі, поверніться до цих завдань ще раз пізніше й дайте їй змогу пройти ці завдання повторно, щоб отримати необхідну кількість балів для заохочувального подарунка. Дайте дитині можливість спочатку зробити вправу чи завдання самостійно, вислухайте всі пропозиції дитини щодо виконання завдання, не забувайте хвалити маленького учня.

Вивчаючи перший розділ, по можливості наводьте приклади пожежонебезпечних ситуацій, які ви знаєте.

Розбираючи з дітьми питання другого розділу, слід враховувати вікові особливості вашої дитини. У своєму віці вона повинна знати, що не треба кидатися долати небезпеку самостійно, головне - втекти від неї та повідомити про небезпеку дорослих, які знаходяться неподалік. Дитина цього віку не повинна бути "професійним пожежним" і гасити загоряння чи пожежі, але вона повинна вміти по можливості тікати від небезпеки й одразу ж повідомляти про неї дорослих.

Відпрацьовувати правильні дії треба регулярно. Бажано, граючись вдома, уявно моделювати пожежонебезпечні ситуації й просити дітей пояснити, що в тому чи іншому випадку треба робити.

Лише завдяки систематичності ми з вами зможемо допомогти дітям засвоїти основи пожежної безпеки в побуті, що в майбутньому дасть дітям змогу захистити себе та своє життя й уникнути пожежонебезпечної ситуації.

Шановні батьки, пам'ятайте, що тільки спільними зусиллями ми зможемо убезпечити ваших дітей від небезпеки та зберегти їм здорове життя!

Шановний друже!

Ти тримаєш у руках книгу з основ пожежної безпеки. Кожна сторінка містить цікаву інформацію, ознайомившись з якою, ти дізнаєшся через що виникають загоряння та пожежі, як їх подолати та допомогти іншим людям.

У книзі на тебе чекають різні завдання. За правильні відповіді ти отримаєш бали. Записуй свої бали в піраміду наприкінці книги і рахуй їх. Якщо ти набрав відповідну кількість балів (10, 20 і 35), то можеш отримати подарунок від батьків. Відповівши правильно на всі запитання та отримавши найвищий бал - 50, у тебе є можливість виграти головний приз, але для цього ти повинен дуже уважно прочитати викладений матеріал та гарно засвоїти його, щоб потім правильно відповісти на всі питання.

І тільки тоді, коли ти виграєш усі подарунки та головний приз, ми зможемо сказати, що ти засвоїв матеріал успішно. Але це ще не все. Наприкінці книги на тебе чекає настільна гра "Рятувальник" та комп'ютерна гра.

Грай з дорослими та друзями і доведи їм, що ти справжній рятувальник.

Ця книга одночасно є розмальовкою, тому ти можеш сміливо розфарбовувати її у свої улюблені кольори.

Сподіваємося, що наша книга стане тобі вірним помічником у житті, і якщо з тобою трапиться лихо, пов'язане з пожежею, ти не розгубишся, а, пригадавши як діяти в разі небезпеки та врятуєш себе.

Нехай девіз

"ЗАПОБІГТИ.

ВРЯТУВАТИ.

ДОПОМОГТИ!"

буде з тобою все життя.

Успіхів тобі!

РОЗДІЛ 1. ЩО РОБИТИ, ЩОБ НЕ СТАЛОСЯ ПОЖЕЖІ

Шановний друже, світ, що нас оточує є великим і дуже цікавим, але містить він і чимало небезпек. Одна й та сама річ може бути безпечною, але при неправильному користуванні вона стає небезпечною та призводить до великої біди. Скажімо, сірники й запальнички. З одного боку, вони дають нам вогонь, необхідний для приготування їжі, підігріву води й таке інше. Але, з іншого боку, якщо ними бавитися, то вони можуть призвести до пожежі, яка завдасть численних руйнувань та може зашкодити твоєму здоров'ю та життю.

Якщо ти подивився уважно на речі, які тебе оточують, то серед них ти побачиш ті, які можуть миттєво спалахнути (їх ми називаємо легкозаймистими, наприклад: сухий папір, суха трава, вата, одяг, ковдра, сухі дрова тощо); є ті, що при спалахуванні можуть вибухнути (вибухонебезпечні, як-от: бензин, газ, фарба, лак) й завдати значної біди, опіків тіла; є ті, що при загорянні виділяють шкідливий для здоров'я отруйний чад (токсичні речовини, як-от: пластик, гума тощо), тому з вогнем треба бути дуже обережним.

Навколо тебе є чимало електричних, побутових та газових приладів (комп'ютер, телевізор, мікрохвильова піч, електричний чайник, праска, обігрівач, газова піч тощо), які є дуже потрібними в побуті та значно полегшують наше життя, але водночас при порушенні правил безпечної експлуатації з ними (у разі їх несправності, пошкодженої ізоляції електродрота, при різкій зміні електронапруги в мережі, якщо ви про них забули тощо), вони можуть спалахнути і стати причиною великої пожежі.

Для того, щоб убезпечити себе, своє життя і життя своїх близьких, треба дотримуватися елементарних правил пожежної безпеки.

НЕ ВМИКАЙ ЕЛЕКТРИЧНІ, ПОБУТОВІ ТА ГАЗОВІ ПРИЛАДИ ЗА ВІДСУТНОСТІ ДОРΟΣЛИХ, ОСОБЛИВО ЯКЩО ТИ НЕ ЗНАЄШ ПРАВИЛ КОРИСТУВАННЯ НИМИ!

ЛЯГАЮЧИ СПАТИ АБО ВИХОДЯЧИ З
ДОМУ, ПЕРЕВІР, ЩОБ ВОНИ БУЛИ
ВИМКНЕНИМИ!

НЕ КОРИСТУЙСЯ НЕСПРАВНИМИ АБО САМОРОБНИМИ
ЕЛЕКТРИЧНИМИ, ПОБУТОВИМИ ТА ГАЗОВИМИ ПРИЛАДАМИ!

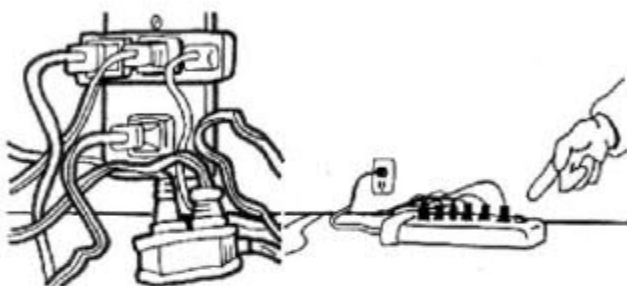
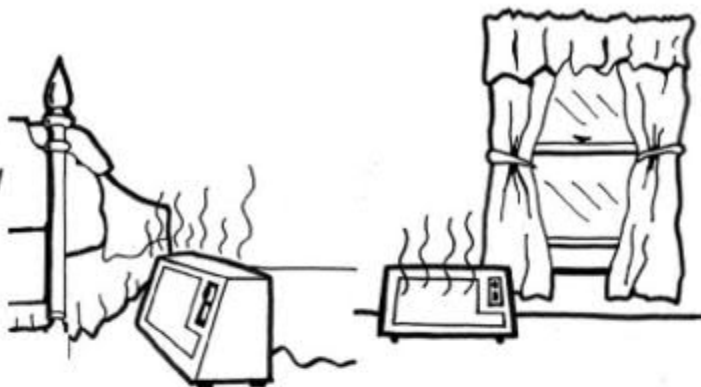

НЕ КОРИСТУЙСЯ ЕЛЕКТРОПРИЛАДАМИ З ПОШКОДЖЕНОЮ ІЗОЛЯЦІЄЮ!

НЕ СІДАЙ БЛИЗЬКО ПЕЧІ АБО КАМІНУ, ЩО ГОРЯТЬ. НА ТОБІ МОЖЕ СПАЛАХНУТИ ОДЯГ.

НЕ КЛАДИ ІГРАШКИ, КНИЖКИ ТА ІНШІ ПРЕДМЕТИ НА ЗАПАЛЕНІ ПЛИТИ, ПЕЧІ АБО ВВІМКНЕНІ ЕЛЕКТРОПРИЛАДИ.

НЕ СУШИ ОДЯГ, ВЗУТТЯ ТА ІНШІ ЗАЙМУСТІ ПРЕДМЕТИ НАД ПІЧЧЮ, ПЛИТОЮ, КАМІНОМ АБО ПОРЯД З НИМИ!

НЕ ПЕРЕНАПРУЖУЙ ЕЛЕКТРОМЕРЕЖУ,
НЕ ВМИКАЙ ВІДРАЗУ БАГАТО ЕЛЕКТРИЧНИХ
ТА ПОБУТОВИХ ПРИЛАДІВ!

НЕ КОРИСТУЙСЯ ФЕЕРВЕРКАМИ ЗА ВІДСУТНОСТІ
ДОРΟΣЛИХ!

НЕ ПРИКРАШАЙ ЯЛІНКУ ВАТОЮ, СВИЧКАМИ,
ПАПЕРОМ!

НЕ ПЕРЕНОСИ ЗАПАЛЕНІ СВИЧКИ ТА БЕНГАЛЬСЬКІ ВОГНІ БІЛЯ ЛЕГКОЗАЙМУСТИХ РЕЧЕЙ!

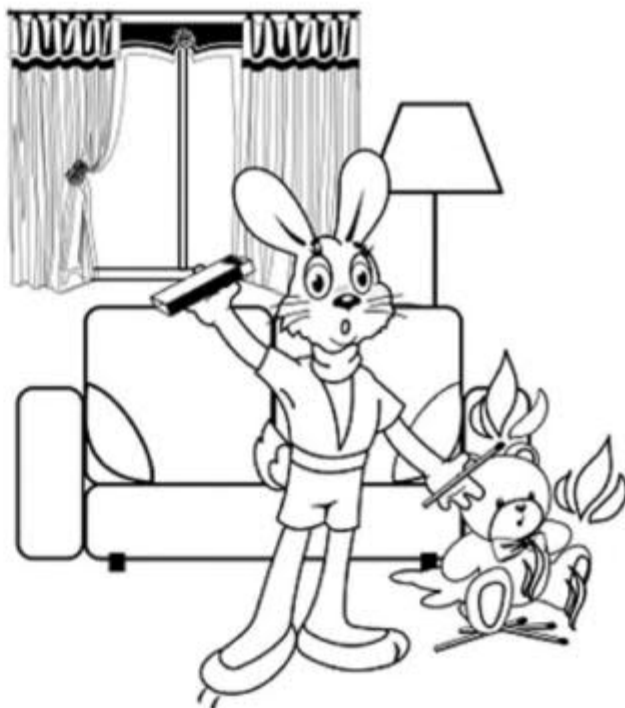
НЕ ГРАЙСЯ З СІРНИКАМИ, СВИЧКАМИ
ТА ЗАПАЛЬНИЧКАМИ!

НЕ ЗАПАЛЯЮЇ ГАС, БЕНЗИН, ЛАКИ, ФАРБИ ТА
ІНШІ ЛЕГКОЗАЙМИСТІ РІДИНИ, НЕ ПЕРЕВІРЯЇ
МОЖЛИВОСТІ ЇХ ГОРІННЯ! НЕ ЗБЕРІГАЙ ЇХ НА
БАЛКОНАХ ТА У КІМНАТАХ!

НЕ РОЗВОДЬ ВОГОНЬ У НЕПРИЛАШТОВАНИХ
ДЛЯ ЦЬОГО МІСЦЯХ У БУДИНКУ ТА БІЛЯ НЬОГО!

УТРИМУЙ У ЧИСТОТІ СВОЮ ОСЕЛЮ!

ЗАХАРАЩЕНІ КІМНАТИ ТА ПРОХОДИ МОЖУТЬ СТАТИ ПРИЧИНОЮ НЕБЕЗПЕКИ, БО СЕРЕД
РОЗКИДАНИХ РЕЧЕЙ МОЖУТЬ БУТИ ЛЕГКОЗАЙМИСТІ, ЯКІ МИПЕВО СПАЛАХНУТЬ ВІД
НЕОБЕРЕЖНИХ ІГОР З ВОГНЕМ, ВОДНОЧАС РОЗКИДАНІ РЕЧІ МОЖУТЬ ЗАВАДИТИ
МАКСИМАЛЬНО ШВИДКО ВИБРАТИСЯ З ОСЕЛІ, ОХОПЛЕНОЇ ПОЛУМ'ЯМІ!

ПІД ЧАС ВІДПОЧИНКУ НА ДАЧІ
(ОСОБЛИВО БІЛЯ ЛІСОПАРКОВОЇ ЗОНИ)

НЕ ПІДПАЛЮЇ ТРАВУ!

НЕ ЗАЛИШАЙ НЕЗАГАШЕНЕ БАГАТТЯ!

НЕ ЗАЛИШАЙ ТА НЕ СПАЛЮЇ СМІТТЯ!

НЕ ЛИЙ У ВОГОНЬ БЕНЗИН, ГАЗ ТА ІНШІ
ЛЕГКОЗАЙМИСТІ РІДИНИ.

ВЕЛИКЕ ПОЛУМ'Я МОЖЕ ОХОПИТИ
ТВОЄ ВОЛОССЯ ЧИ ОДЯГ!

Ці правила треба знати та намагатися дотримуватися їх у житті. Та бувають випадки, коли ці правила порушують і виникає загоряння чи пожежа. У цьому випадку, щоб себе захистити, треба діяти рішуче, грамотно і максимально безпечно для власного життя. Як це зробити читай далі.

РОЗДІЛ 2. ЯКЩО ВИНИКНЕННЯ ПОЖЕЖІ УНИКНУТИ НЕ ВДАЛОСЯ

ЗАВДАННЯ 1

ЗАПОВНИ БЛАНК (за правильне заповнення отримай 3 бали)

МЕНЕ ЗВАТИ : _____

МОЄ ПРИЗВИЩЕ : _____

МЕНІ РОКІВ : _____

Я НАВЧАЮСЬ У (ШКОЛА, КЛАС) : _____

_____

МОЯ ДОМАШНЯ АДРЕСА : _____

МІЙ ТЕЛЕФОН : _____

ТЕЛЕФОНИ МОЇХ БАТЬКІВ : _____

У МОЄМУ БУДИНКУ ПОВЕРХІВ : _____

МІЙ ПОВЕРХ : _____

НОМЕР ПІД'ЇЗДУ : _____

ЯК ПОТРАПИТИ В ПІД'ЇЗД, ЯКЩО НА ВХІДНІЙ ДВЕРІ ПІД'ЇЗДУ Є КОДОВИЙ ЗАМОК АБО ДОМОФОН : _____

_____

Друже, цю інформацію ти повинен добре знати для того, щоб у разі небезпеки ти міг покликати собі на допомогу дорослих людей або рятувальників

СЛУЖБА ПОРЯТУНКУ 101 (ПОЖЕЖНИ, РЯТУВАЛЬНИКИ)

Друже, якщо в тебе виникла пожежа й нікого з дорослих немає поряд, за допомогою слід звертатися, зателефонувавши за номером **101**

Набравши номер 101, треба чітко, голосно, не кваплячись, сказати

1. АДРЕСУ, ЗА ЯКОЮ ВИНИКЛА ПОЖЕЖА
2. ЩО ГОРИТЬ
3. ДЕ ГОРИТЬ
4. ЧИ Є ЩЕ ХТО ВДОМА
5. СВОЄ ПРИЗВИЩЕ ТА НОМЕР ТЕЛЕФОНУ

Здрастуйте, у мене вдома сталася пожежа.
Моя адреса: вул. Перемоги, 923. Горять меблі та речі в спальні.
Я вдома сам. Моє прізвище Іванов.
Телефон: 332-555.

З тобою буде розмовляти диспетчер. Можливо він чи вона попросить щось уточнити. Не хвилюйся! По можливості повно відповідай на всі питання.

Знай, що поки ти розмовляєш з диспетчером і повідомляєш про пожежу, пожежні вже виїхали до тебе!

Але пам'ятай – викликати пожежних з цікавості, коли в тебе нічого не горить, не можна! За той час, що вони витратять на виїзд за твоїм жартівливим викликом, вони можуть встигнути врятувати життя тих, хто справді потрапив у біду!

А тепер ми розглянемо ймовірні пожежонебезпечні ситуації та можливі шляхи їх подолання

ТИ ЖИВЕШ У ПРИВАТНОМУ БУДИНКУ

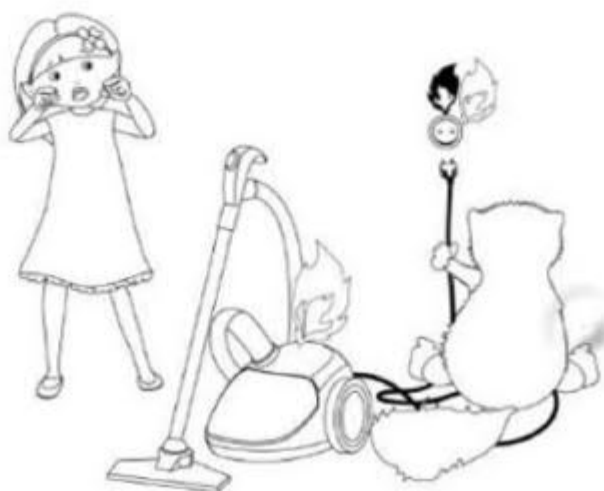

Шановний друже, якщо в тебе виникла пожежонебезпечна ситуація, НЕ ПАНІКУЙ!

Одразу ж повідом про неї дорослих! Якщо їх немає поруч, пам'ятай елементарні правила самозахисту!

З'ЯВИВСЯ НЕПРИЄМНИЙ ЗАПАХ ГОРІЛОГО ЕЛЕКТРОПРИЛАДУ - ПОВІДОМ ДОРΟΣЛИХ! ЯКЩО ЇХ НЕМАЄ ПОРУЧ - ВИХОДЬ НА ВУЛИЦЮ ТА ЗАТЕЛЕФОНУЙ ВІД СУСІДІВ ДО БАТЬКІВ АБО СЛУЖБУ ПОРЯТКУНКУ.

ЯКЩО ЗАГОРЯННЯ ЕЛЕКТРОПРИЛАДУ ТІЛЬКИ ПОЧАЛОСЯ - ПОВІДОМ ДОРΟΣЛИХ! ЯКЩО ЇХ НЕМАЄ ПОРУЧ - ВИХОДЬ НА ВУЛИЦЮ ТА ЗАТЕЛЕФОНУЙ ВІД СУСІДІВ ДО БАТЬКІВ АБО СЛУЖБУ ПОРЯТКУНКУ.

ЗАЙНЯВСЯ КУХОННИЙ РУШНИК, БУМАГА, ОДЯГ - ПОВІДОМ ДОРΟΣЛИХ!
ЯКЩО ЇХ НЕМАЄ ПОРУЧ - ВИХОДЬ НА ВУЛИЦЮ ТА ЗАТЕЛЕФОНУЙ ВІД СУСІДІВ ДО БАТЬКІВ
АБО СЛУЖБУ ПОРЯТУНКУ.

СПАЛАХНУЛО МАСЛО НА СКОВОРODІ - ПОВІДОМ ДОРΟΣЛИХ!
ЯКЩО ЇХ НЕМАЄ ПОРУЧ - ВИХОДЬ НА ВУЛИЦЮ ТА ЗАТЕЛЕФОНУЙ ВІД СУСІДІВ ДО БАТЬКІВ
АБО СЛУЖБУ ПОРЯТУНКУ. У ЖОДНОМУ РАЗІ НЕ ЗАЛИВАЙ РОЗПЕЧЕНЕ МАСЛО
ВОДОЮ - МАСЛО МОЖЕ БРИЗНУТИ І ТИ ОТРИМАЄШ СТРАШНІ ОПІКИ!

ЗАЙНЯЛОСЯ СМІТТЯ У ВІДРІ, ГАЗЕТА В ПОШТОВІЙ СКРИНЬЦІ, ДРОВА У ДВОРІ - ПОВІДОМ
ДОРΟΣЛИХ!
ЯКЩО ЇХ НЕМАЄ ПОРУЧ - ЗАТЕЛЕФОНУЙ ДО БАТЬКІВ АБО СЛУЖБУ ПОРЯТУНКУ.

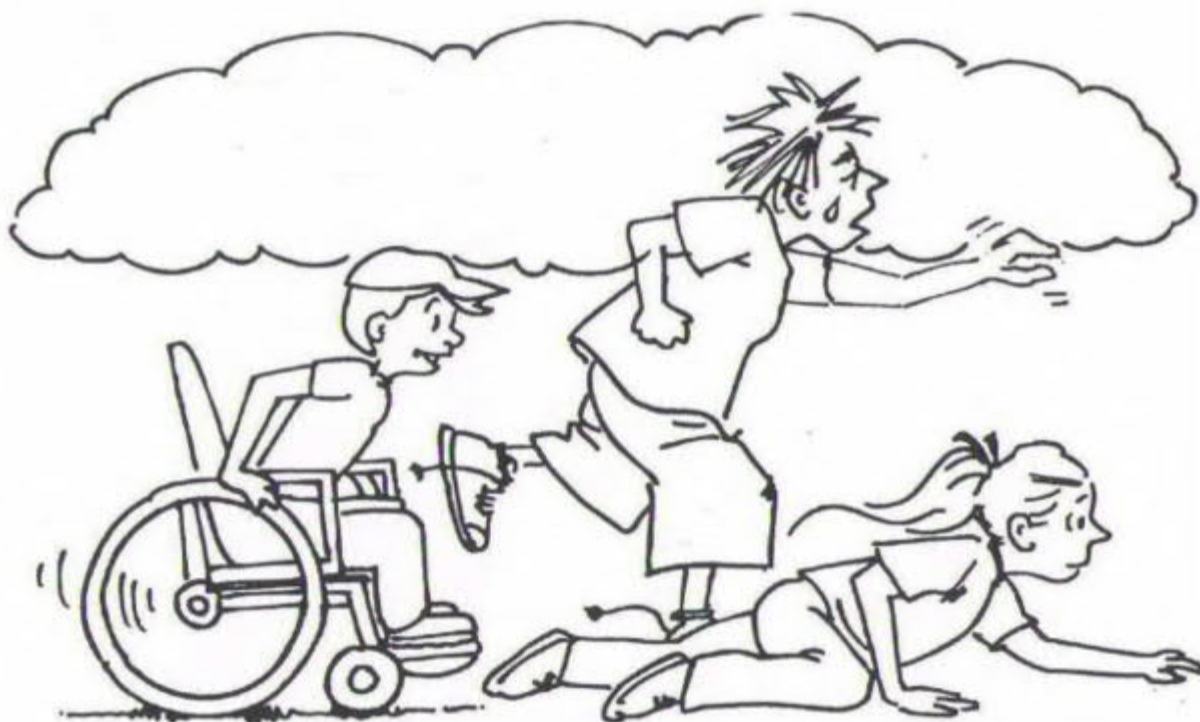
ЯКЩО ПРИМІЩЕННЯ НАПОВНИЛОСЯ ДИМОМ, ПАМ'ЯТАЙ

БУДЬ ОБЕРЕЖНИМ!

ПРИ ПОЖЕЖІ ДИМ БУВАЄ НЕБЕЗПЕЧНІШИМ ЗА ВОГОНЬ. ЯКЩО ТИ НЕ ЗАХИСТИШ СЕБЕ ВІД ДИМУ СВОЄЧАСНО, НЕ ВТЕЧЕШ ВІД НЬОГО, ТИ НЕ ЗМОЖЕШ ДИХАТИ, А ОТЖЕ Ї ВРЯТУВАТИСЯ ВІД ПОЖЕЖІ

ДИХАТИ ЛЕГШЕ ЧЕРЕЗ ЗВОЛОЖЕНУ ТКАНИНУ

ДИМ ЗАВЖДИ НАКОПИЧУЄТЬСЯ ВГОРІ! ТОМУ ТРЕБА ПРИЖАТИСЯ ДОНИЗУ ТА ПО МОЖЛИВОСТІ ВІДРАЗУ Ж ПОКИНУТИ ПРИМІЩЕННЯ

ЗАВДАННЯ 2

Розфарбуй дим чорним кольором і роздивись уважно - хто потрапляє в димову завісу, а хто ні. Поясни, хто з тих, хто намальований, вчиняє правильно, а хто - ні. Чому? За правильну відповідь отримай 2 бали в бальну піраміду

ЯКЩО ВИНИКЛО ЗАГОРЯННЯ ОДЯГУ

НЕ ПАНИКУЙ І НЕ БІГАЙ! БО ПІД ЧАС
РУХУ ЗБІЛЬШУЄТЬСЯ
РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОЛУМ'Я

СПРОБУЙ ЗАГАСИТИ ВОГОНЬ ВОДОЮ!

ЯКЩО ВОГОНЬ НЕ ЗАГАСИВСЯ -
ВПАДИ НА ПІДЛОГУ (ЗЕМЛЮ),
ЗАКРИЙ РУКАМИ ОЧІ

ТА КОВЗАЙ Ї ПЕРЕКОЧУЙСЯ ШВИДКО-
ШВИДКО ВПЕРЕД-НАЗАД

РОБИ СПРОБИ ЗБИТИ ПОЛУМ'Я БУДЬ-ЯКИМИ ДОСТУПНИМИ РЕЧАМИ - ЗАСИП ВОГОНЬ ПІСКОМ АБО ЗЕМЛЕЮ, ЗАКИДАЙ ЙОГО СНІГОМ, ЩІЛЬНО ПРИГОРНИ ДО НЬОГО ПЛОТНУ ТКАНИНУ (КОВДРУ, ПАЛЬТО, БРЕЗЕНТ І ТАКЕ ІНШЕ). АЛЕ ПАМ'ЯТАЙ - ЯКЩО ТИ НАКРИВАЄШ ВОГОНЬ ТКАНИНОЮ, НІ В ЯКОМУ РАЗІ НЕ ЗАКРИВАЙ ЩІЛЬНО ГОЛОВУ, БО ТОБІ НІЧИМ БУДЕ ДИХАТИ!

ЯКЩО ТИ ОТРИМАВ ЗНАЧНІ ОПІКИ - НЕГАЙНО ЗВЕРНИСЬ ДО ЛІКАРЯ!

ТИ ЖИВЕШ У КВАРТИРІ БАГАТОПОВЕРХОВОГО БУДИНКУ

Проглянь уважно інформацію попередніх сторінок, вона стане тобі в нагоді! Але якщо ти живеш у квартирі вище другого поверху, знай

ЯКЩО РАПТОМ ЩОСЬ ЗАЙНЯЛОСЬ У ТВОЇЙ КВАРТИРІ!!!

НЕ РИЗИКУЙ СВОЇМ ЖИТТЯМ І ЖИТТЯМ СУСІДІВ! НАЙГОЛОВНІШЕ В ЦЬОМУ ВИПАДКУ ПОВІДОМИТИ ДОРΟΣЛИХ. ЯКЩО ЇХ НЕМАЄ ПОРУЧ, ЯКНАЙШВИДШЕ ПОКИНЬ КВАРТИРУ ТА ОДРАЗУ Ж ЗАТЕЛЕФОНУЙ ЇМ АБО ЗА НОМЕРОМ 101, ПОВІДОМ ДИСПЕТЧЕРА ПРО ЗАГОРЯННЯ. ЯКЩО КВАРТИРУ ЗАДИМЛЕНО - ВИХОДЬ ПОПОВЗОМ! ВИЙШОВШИ З КВАРТИРИ, ПОВІДОМ ПРО НЕБЕЗПЕКУ СУСІДІВ!

НЕ ХОВАЙСЯ ПІД ЛІЖКО, У ШАФУ!
НЕ ЗАБИВАЙСЯ В КУТОК!
ІНАКШЕ ПОЖЕЖНИМ БУДЕ
ВАЖКО ЗНАЙТИ ТЕБЕ Ї ВРЯТУВАТИ!

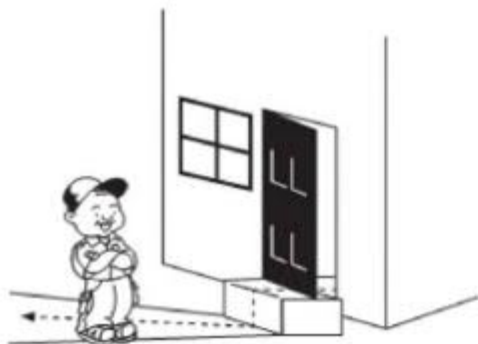
ВИХОДЬ З КВАРТИРИ СХОДАМИ!
ПІД ЧАС ПОЖЕЖИ КОРИСТУВАТИСЯ
ЛІФТОМ НЕ МОЖНА, ВІН МОЖЕ
ЗАСТРЯГТИ Ї ТИ НЕ ЗМОЖЕШ З
НЬОГО ВИЙТИ!

РЯТУЮЧИСЬ, НЕ СТРИБАЙ З ВІКОН!
ОСОБЛИВО ЯКЩО ТИ ЗНАХОДИШСЯ
НА ОДНОМУ З ВЕРХНІХ ПОВЕРХІВ.
ТИ МОЖЕШ СЕБЕ СИЛЬНО
ПОКАЛІЧИТИ АБО ВБИТИ!

ЯКЩО ТИ ВИЙШОВ З КВАРТИРИ НА ВУЛИЦЮ В НЕБЕЗПЕЧНЕ МІСЦЕ, НЕ ТРЕБА ОДРАЗУ Ж
ТІКАТИ (ДО БАТЬКІВ НА РОБОТУ, ДО БАБУСИ ЧИ ДІДУСЯ, ДО ДРУЗІВ). ЗАЧЕКАЙ НА ПРИЇЗД
ПОЖЕЖНИХ, ВОНИ ПОВИННІ ТЕБЕ БАЧИТИ, ЩОБ ЗНАТИ, ЩО ТИ В БЕЗПЕЦІ, А НЕ
ЛИШЦЬВСЯ В ОХОПЛЕНІЙ ПОЛУМ'ЯМ КВАРТИРИ!

НЕ НАМАГАЙСЯ ПОВЕРНУТИСЯ В КВАРТИРУ, ЩОБ ЩОСЬ ВЗЯТИ (УЛЮБЛЕНУ ІГРАШКУ,
СОЛОДОЩІ, ТЕПЛИЙ ОДЯГ, ПАРАСОЛЬКУ)! ЦЕ МОЖЕ БУТИ ДУЖЕ НЕБЕЗПЕЧНИМ!
УДРУГЕ ТИ МОЖЕШ НЕ ВИЙТИ З КВАРТИРИ Ї ОПИНІТИСЯ У ВОГНЯНІЙ ПАСТЦІ!

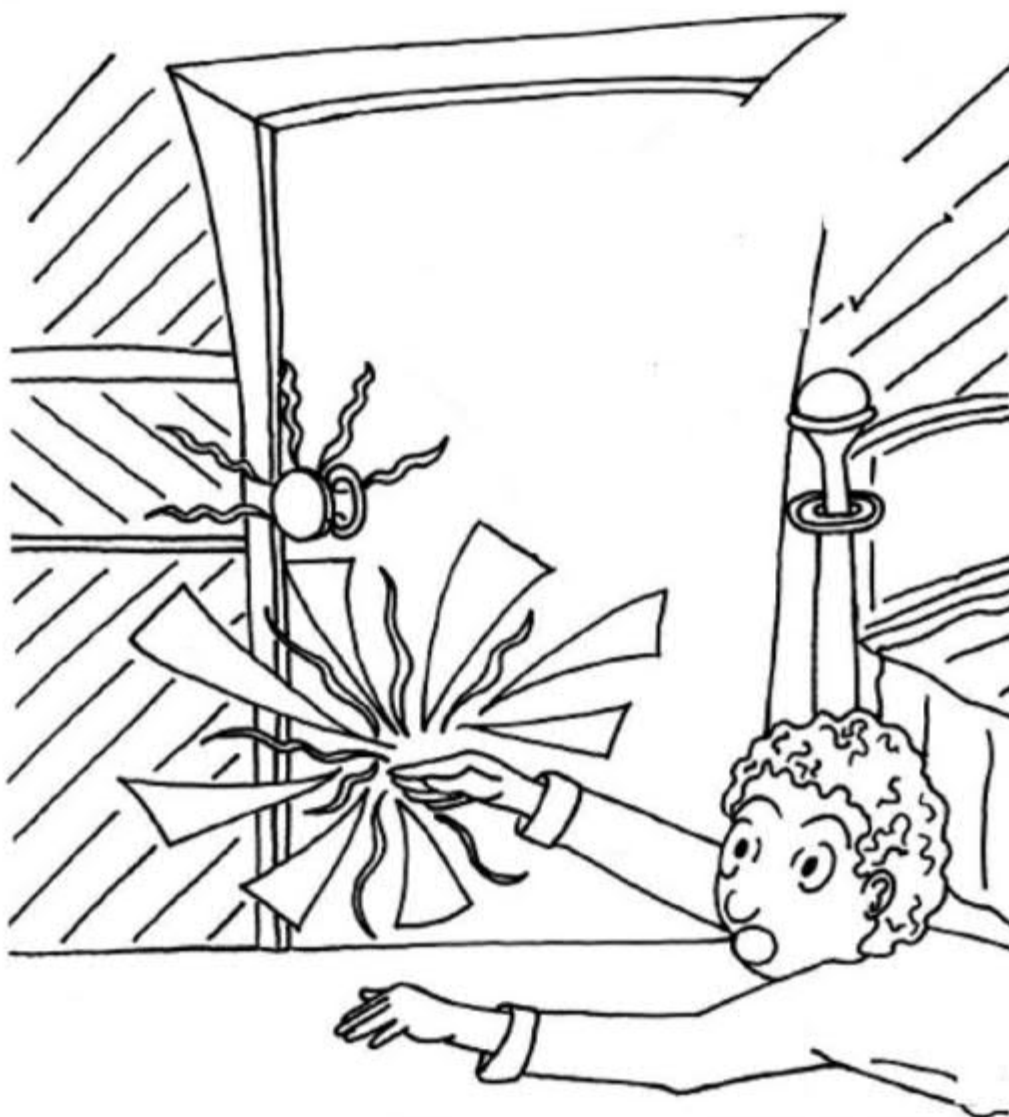

ПОВЕРТАТИСЯ ДО КВАРТИРИ МОЖНА ЛИШЕ
ТОДІ, КОЛИ ТОБІ ЦЕ ДОЗВОЛЯТЬ ДОРΟΣЛІ!

І ПАМ'ЯТАЙ, ЯКА Б НЕПЕРЕДБАЧУВАНА
СИТУАЦІЯ НЕ ТРАПИЛАСЯ БИ ІЗ ТОБОЮ -
НЕ ПАНІКУЙ! У ТЕБЕ ВСЕ ОБОВ'ЯЗКОВО
ВИЙДЕ І ТИ ВРЯТУЄШ СЕБЕ ВІД НЕБЕЗПЕКИ!

ПОЧУВШИ ЗАПАХ ДИМУ, ЯКИЙ ІДЕ У КВАРТИРУ З ПІД'ЇЗДУ - НЕ БІЙСЯ І НЕ ПАНІКУЙ!
ЯКЩО ПОРУЧ Є ДОРΟΣЛІ - СКАЖИ ЇМ ПРО ЦЕ! ЯКЩО ПОРУЧ ЇХ НЕМАЄ -

ЗАТЕЛЕФОНУЙ ЗА НОМЕРОМ 101. ПІСЛЯ РОЗМОВИ З ДИСПЕТЧЕРОМ ПІДІЙДИ ДО
ВХІДНИХ ДВЕРЕЙ У КВАРТИРУ. ПРИСЯДЬ І, НЕ ВІДЧИНЯЮЧИ ДВЕРЕЙ, ОБЕРЕЖНО
ДОТОРКНИСЯ ДО НИХ ТИЛЬНОЮ СТОРОНОЮ ДОЛОНІ!

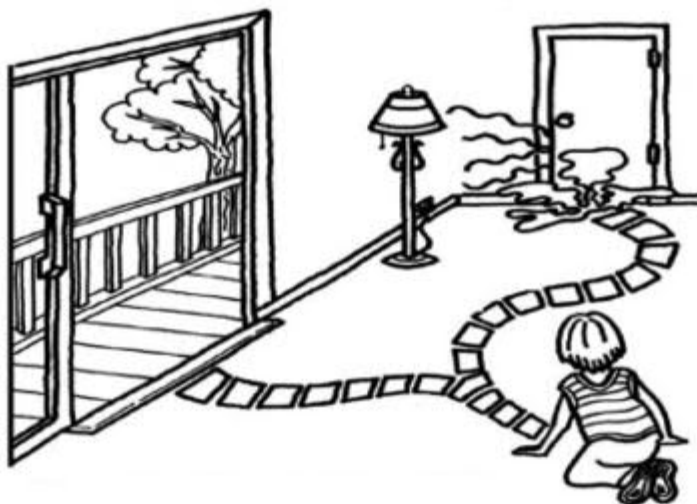

ЯКЩО ДВЕРІ НЕ ГАРЯЧІ, СПОКІЙНО ВІДЧИНЯЙ ЇХ ТА ВИХОДЬ СХОДАМИ НА
ВУЛИЦЮ! ЯКЩО ПІД'ЇЗД СИЛЬНО ЗАДИМЛЕНИЙ, ВІЗЬМИ ІЗ СОБОЮ БУДЬ-ЯКУ
ЗВОЛОЖЕНУ ТКАНИНУ (НАПРИКЛАД, ХУСТИНКУ) ТА ПРИЛОЖИ ЇЇ ДО ОБЛИЧЧЯ! ЧЕРЕЗ
ВОЛОГУ ТКАНИНУ ТОБІ БУДЕ ЛЕГШЕ ДИХАТИ!

ЯКНАЙШВИДШЕ ІДИ ПОДАЛІ ВІД НЕБЕЗПЕКИ, НІЧОГО НЕ ЗБИРАЮЧИ І НЕ ШУКАЮЧИ
ПО ДОРОЗІ! ТІКАЮЧИ, ПОПЕРЕДЬ ПРО НЕБЕЗПЕКУ СУСІДІВ!

АЛЕ ЯКЩО ДВЕРІ БУДУТЬ ГАРЯЧИМИ, ТИ МОЖЕШ НЕ ВИЙТИ З КВАРТИРИ ЧЕРЕЗ ВОГОНЬ! ПО МОЖЛИВОСТІ ОДРАЗУ Ж ЗАТЕЛЕФОНУЙ ЗА НОМЕРОМ 101 І ПОВІДОМ ДИСПЕТЧЕРА, ЩО ТИ У КВАРТИРІ І НЕ МОЖЕШ ВИЙТИ ЧЕРЕЗ ВОГОНЬ У ПІД'ЇЗДІ! ЗМОЧИ БУДЬ-ЯКУ ТКАНИНУ ЧИ ГАНЧІРКУ ВОДОЮ ТА ЗАКРИЙ НЕЮ ВСІ ЩІЛИНИ ВХІДНОЇ ДВЕРІ! ТАК ДИМУ БУДЕ ВАЖЧЕ ПРОНИКНУТИ В ОСЕЛЮ. ЯКЩО КІМНАТА ВСЕ ОДНО НАПОВНЮЄТЬСЯ ДИМОМ, ПЕРЕСУВАЙСЯ КІМНАТАМИ ПО ПІДЛОЗІ ПОПОВЗОМ І ДИХАЙ ЧЕРЕЗ ВОЛОГУ ТКАНИНУ!

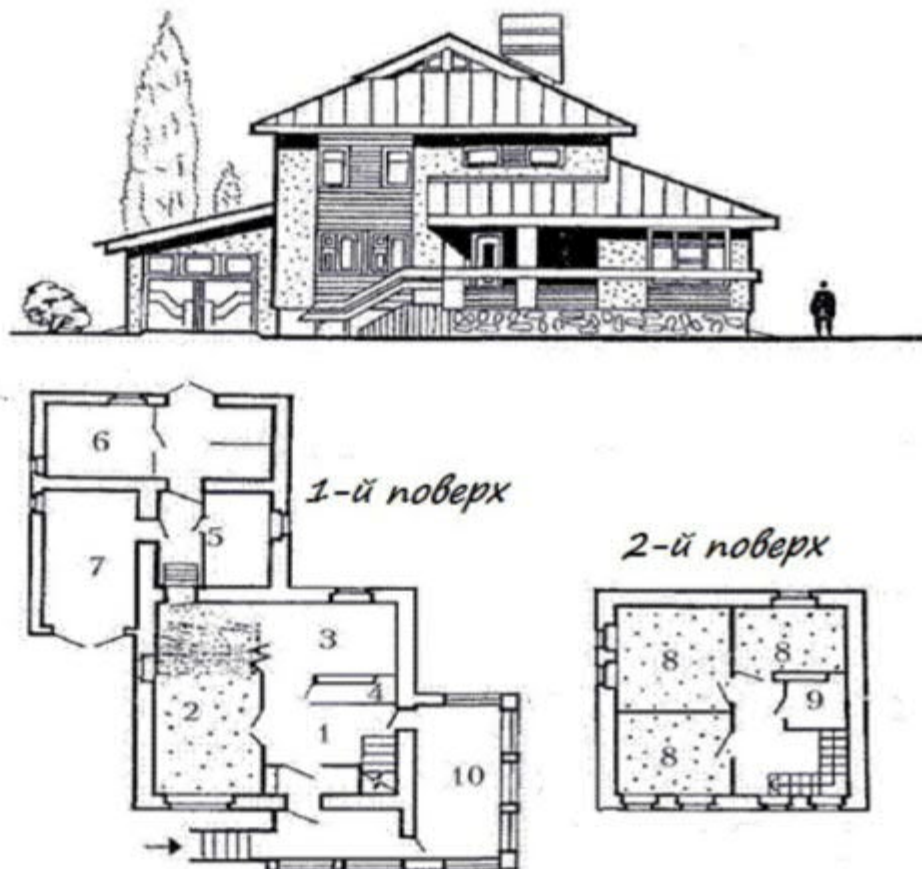
БУДЬ ДУЖЕ ОБЕРЕЖНИМ З ВІДКРИТТЯМ ВІКОН! ПРОТЯГ ДАСТЬ ЗМОГУ ВОГНЮ РОЗПОВСЮДЖУВАТИСЯ ЗНАЧНО ШВИДШЕ! НЕ ПАНИКУЙ, ТОБІ ДИСПЕТЧЕР СЛУЖБИ ПОРЯТКУНКУ БУДЕ ДОПОМАГАТИ.

У ЖОДНОМУ РАЗІ НЕ СТРИБАЙ З ВІКОН, БАЛКОНІВ ЧИ ЛОДЖІЙ ВЕРХНІХ ПОВЕРХІВ! ЦИМ ТИ СОБІ НЕ ДОПОМОЖЕШ, А НАВПАКИ ЗАШКОДИШ!

ДЛЯ ТОГО, ЩОБ ПІД ЧАС ПОЖЕЖІ ВИБРАТИСЯ З БУДИНКУ АБО КВАРТИРИ МАКСИМАЛЬНО ШВИДКО, ТРЕБА ЗНАТИ ПЛАН СВОЄЇ ОСЕЛІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЕВАКУАЦІЇ!

Шановні батьки, познайомте своїх дітей з можливими шляхами безпечної евакуації в разі виникнення пожежі. Подумайте, чи є можливість у дітей в разі виникнення пожежі вийти на дах, спуститися пожежними сходами або пройти сусідніми лоджіями. Поясніть дітям, що з будь-якої складної ситуації є вихід, головне не боятися, не панікувати й не наражати себе на зайву небезпеку!

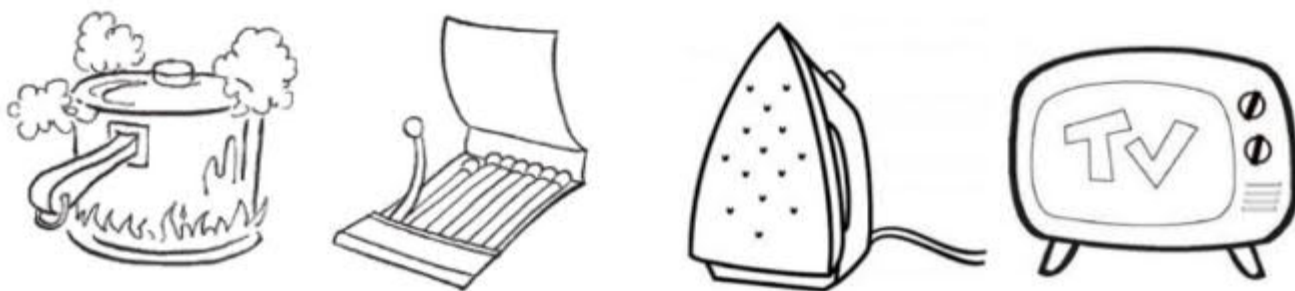
ЗАВДАННЯ 3. Шановні діти, роздивіться уважно запропоновану схему оселі та розфарбуйте на ній вхідні двері (червоний колір), вікна (синій колір), балкон (зелений колір), спальню, вітальню (рожевий колір), кухню (жовтий колір), ванну кімнату й туалет (коричневий колір), коридор (помаранчевий колір), сходи (салатовий колір). Самі підпишіть кімнати. Позначте червоною стрілочкою як можна якнайшвидше вийти на вулицю зі спальні чи вітальні, синьою стрілочкою - як швидко вийти на вулицю з кухні. За правильне виконання цього завдання отримайте 5 балів у бальну піраміду. Щастя вам!

РОЗДІЛ 3. ПЕРЕВІР СВОЇ ЗНАННЯ

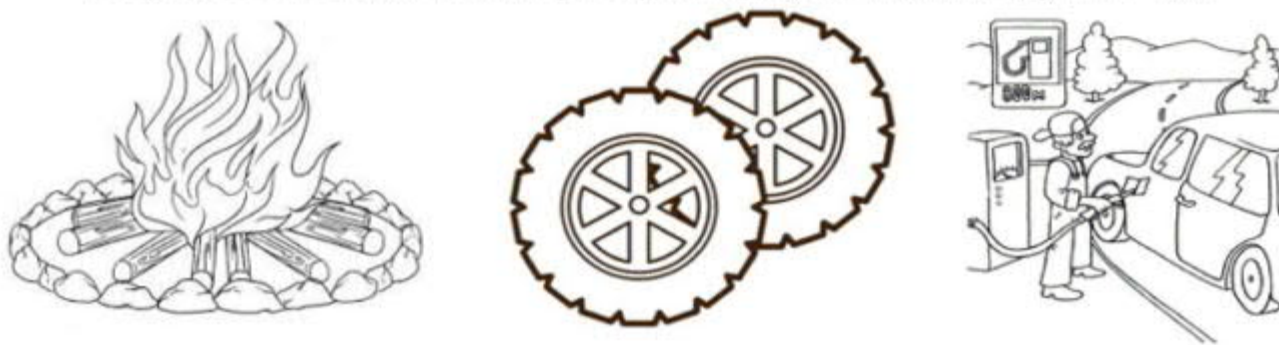
Шановний друже, у попередніх розділах ти дізнався як убезпечувати себе від виникнення пожежі й що робити, якщо її виникнення уникнути не вдалося. Для того, щоб закріпити й перевірити твої знання правил протипожежної безпеки, ми пропонуємо тобі виконати наступні завдання та ігри. Щастя тобі!

ЗАВДАННЯ 4. (За правильні відповіді отримай 3 бали в бальну піраміду)

Роздивись уважно малюнки й поясни, які речі можуть бути безпечними й водночас небезпечними при користуванні ними в побуті

Роздивись уважно речі навколо себе. Які з них є легкозаймистими? Які є вибухонебезпечними? А які при горінні можуть виділяти отруйний чад?

Обведи зеленим колом ті речі, якими можна прикрашати ялинку, а червоним колом ті, якими прикрашати ялинку не можна

ЗАВДАННЯ 5

Роздивись уважно малюнки й поясни, хто із героїв, зображених на малюнках, вчиняє правильно, а хто - ні. Поясни чому. За правильне виконання завдання отримай 3 бали у бальну піраміду.

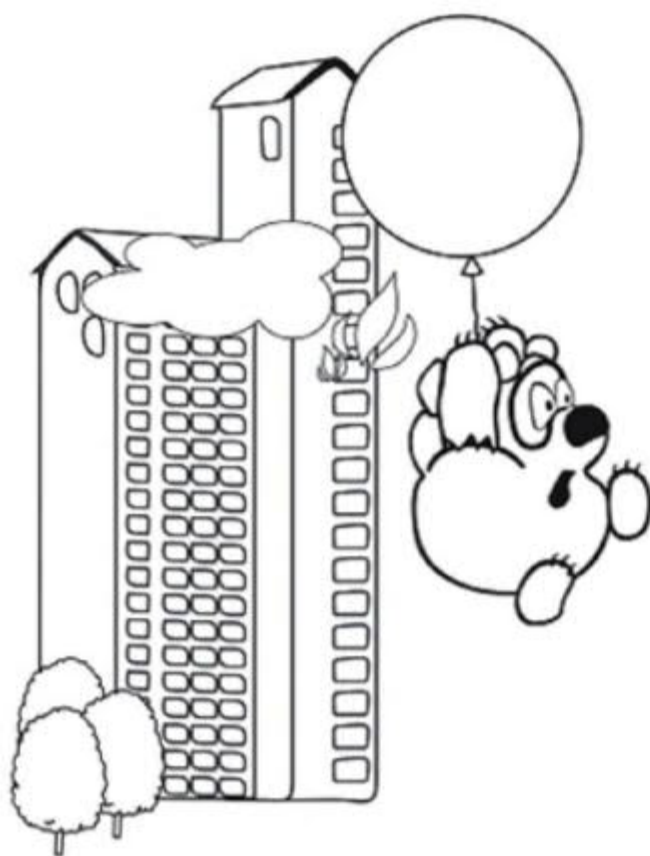

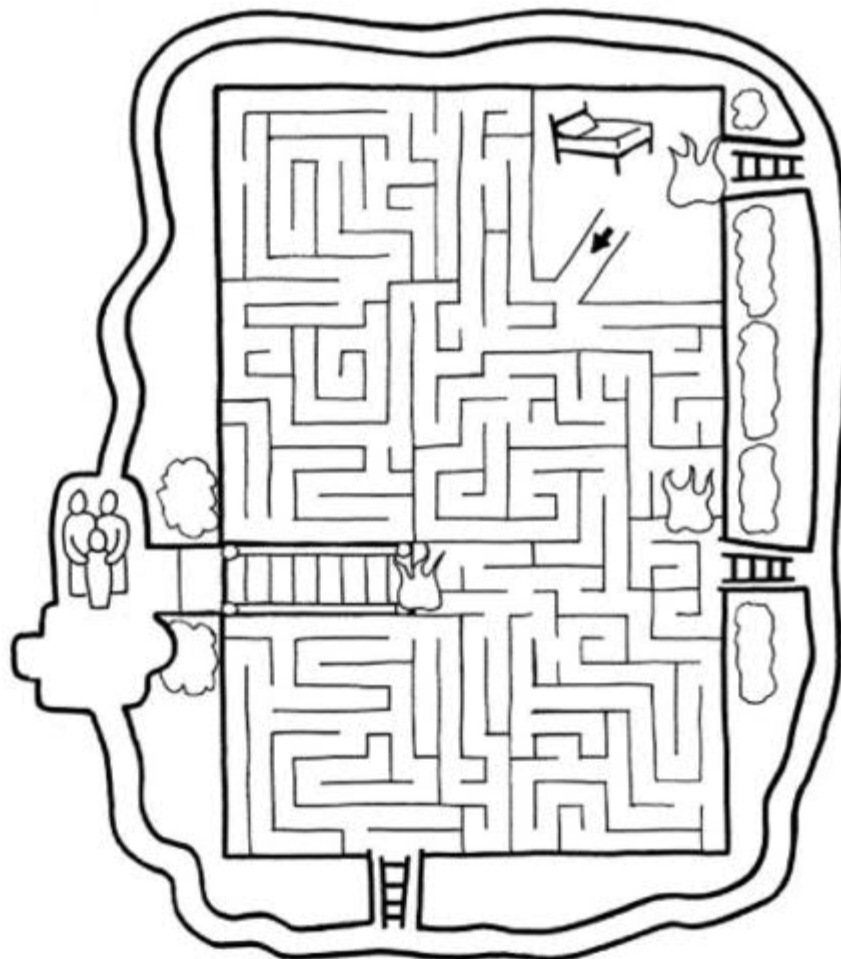

ЗАВДАННЯ 6. (за правильне виконання отримай 4 бали у бальну піраміду)
 Що треба обов'язково повідомляти диспетчеру служби 101 в разі виникнення пожежі? Ти можеш знайти правильні, на твою думку відповіді в підказках наприкінці книги. Можеш вирізати підказки й вклеїти їх у таблицю

	1.
	2.
	3.
	4.
	5.

ЗАВДАННЯ 7. (за правильне виконання отримай 6 балів у бальну піраміду)

Пройди лабіринт й покажи, як родина змогла вибратися з палаючої спальні на вулицю, уникнувши небезпек, які підстерігали їх під час пожежі

ЗАВДАННЯ 8. (за правильне виконання завдання отримай 6 балів у бальну піраміду)

Друже, намалюй схему свого будинку або квартири.

Підпиши кімнати (вітальня, спальня, кухня, ванна, туалет, коридор і таке інше). Вкажи розташування вікон та дверей (вхідних і міжкімнатних). Обов'язково познач наявність балконів або лоджій.

Вкажи червоними стрілочками, як швидко вийти з оселі, якщо пожежа виникла у вітальні, зеленими - якщо у спальні, синіми - якщо на кухні.

ЗАВДАННЯ 9. (за правильне виконання завдання отримай 3 бали в бальну піраміду)

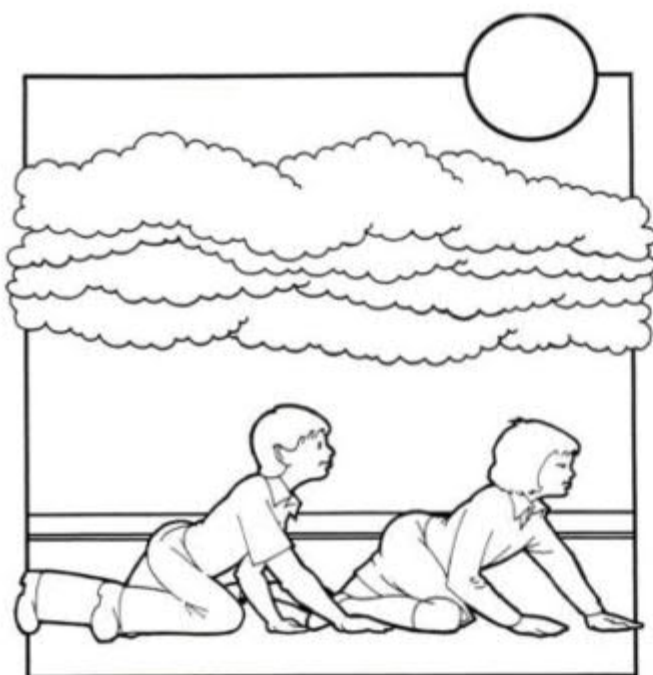
Дай розгорнуті відповіді на наступні питання

Ти можеш вирізати правильні, на твою думку, варіанти відповіді в підказках наприкінці книги й вклеїти їх нижче питань

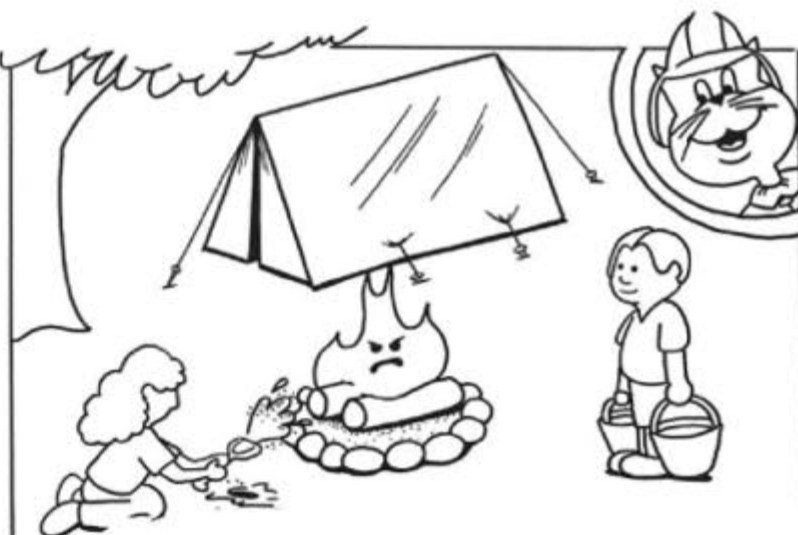
Що робити, якщо загорівся твій одяг?

Як вийти із задимленого приміщення?

*Що не можна робити під час відпочинку на дачі?
(особливо біля лісопаркової зони)*

ПІДКАЗКИ

Швидше прижатися
донизу та покинути приміщення

Своє прізвище та
номер телефону

Чи є ще хто вдома

Зупинись

Згаси
огоні в водою.
Якщо не можеш

Види на підлогу (землю)
та закрив руками очі

Що горить

Залишати та спалювати сміття

Адресу, за якою виникла пожежа

Ковзай вперед-назад

Де горить

Лити у вогонь бензин, гас
та інші легкозаймисті рідини

Уникати сміття або вжити його

Піднамагати трау

Залишати незагашені багаття

ЗАВДАННЯ 10. (за правильне виконання отримай 15 балів у бальну піраміду)

Для того, щоб отримати останні 15 балів у бальну піраміду й одержати головний приз, тобі треба правильно відповісти на наступні питання

1. Як убезпечити себе від диму, що йде з під'їзду або сусідньої квартири?
2. Що робити, якщо на тобі загорівся одяг?
3. Чому не можна користуватися несправними електроприладами?
4. Що робити, якщо загорівся телевізор?
5. Як вийти із задимленого приміщення?
6. Що робити, якщо спалахнуло масло на сковороді?
7. Що слід обов'язково повідомляти, викликаючи пожежних?
8. Як вибратися із квартири багатоповерхового будинку, якщо виникла пожежа?
9. Що не можна робити під час відпочинку на дачі?
10. Чому не можна користуватися ліфтом під час пожежі?
11. За яким номером слід телефонувати в разі виникнення пожежі?
12. Що робити, якщо зайнялося сміття у відрі?
13. Чому важливо знати схему розташування кімнат своєї оселі?
14. Чому під час пожежі не можна стрибати з вікон, балконів або лоджій багатоповерхових будинків?
15. Чому по можливості треба тікати від пожежі в більш безпечні місця?

ГРА "РЯТУВАЛЬНИК"

Правила гри

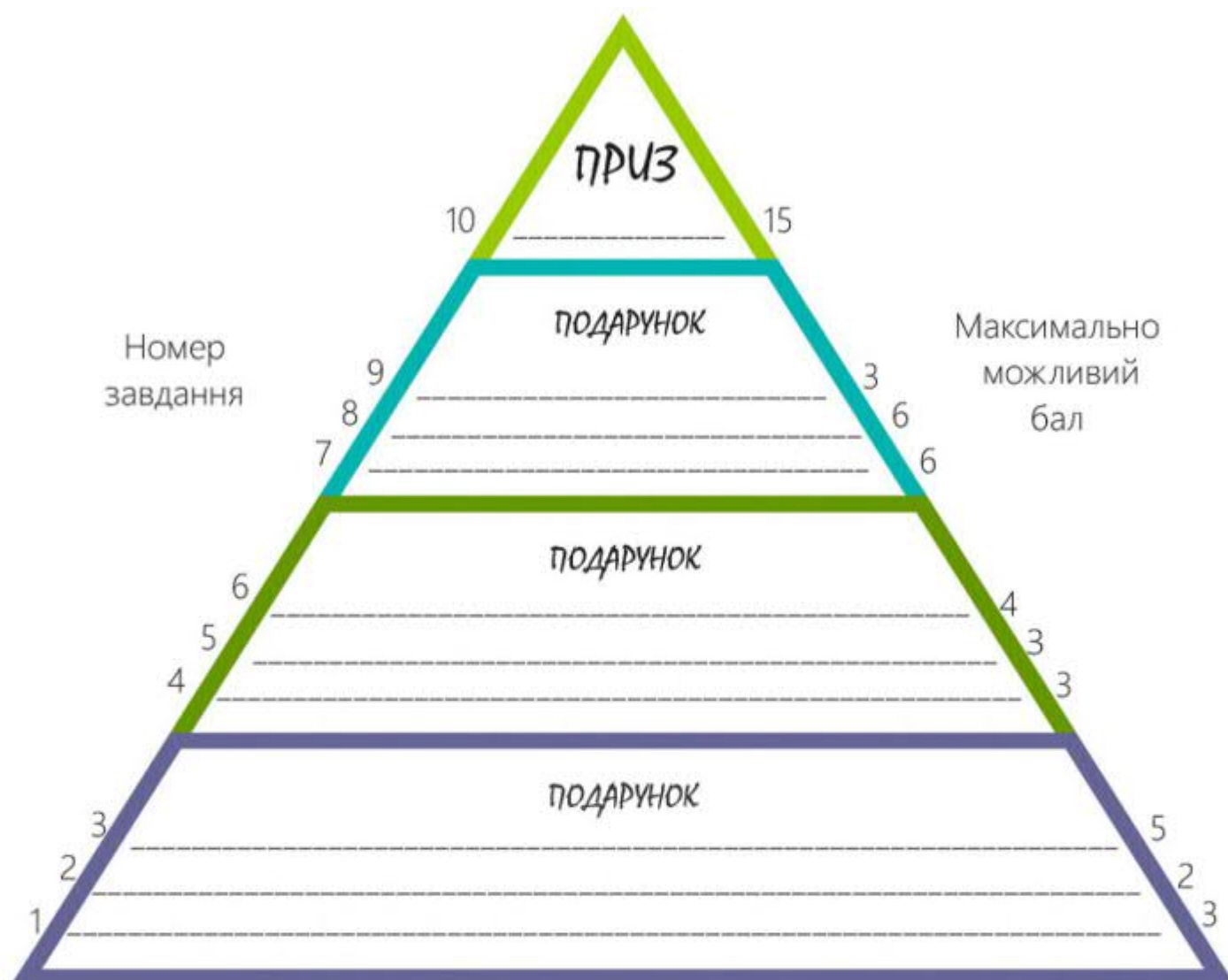
Поставте фішки на старт, кидайте кубик та ходіть по черзі. Якщо ви потрапляєте на червоний кружечок - пропустіть хід. Якщо ви потрапляєте на зелений кружечок - зробіть додатковий хід. Якщо ви потрапляєте на кружечок із цифрою, дайте відповідь на питання, що наведені нижче. Якщо ви не знаєте відповідь або даєте неправильну відповідь - поверніться на два кружечки назад. Якщо ви потрапляєте на кружечок із стрілкою, перейдіть за нею. Виграє той, хто першим прийде до фінішу.

Питання

1. Чим не можна прикрашати ялинку?
2. Що робити, якщо на тобі загорівся одяг?
3. Що робити, якщо загорілася праска?
4. Що робити, якщо загорівся телевізор?
5. Як вийти із задимленого приміщення?
6. Що робити, якщо загорілося масло на сковороді?
7. Що треба обов'язково повідомляти диспетчеру, викликаючи пожежних?
8. Як вибратися із багатоповерхового будинку, якщо виникла пожежа?
9. Що не можна робити під час відпочинку на дачі?
10. За яким номером слід телефонувати в разі виникнення пожежі?

БАЛЬНА ПІРАМІДА

Впиши в бальну піраміду знизу догори свої результати. Зліва вказано номер завдання, за які можна отримати бали, справа вказано максимально можливий бал, який ти можеш отримати за правильне виконання завдання.

Заробивши перші 10 балів, ти можеш отримати подарунок. Ще два подарунки чекають тебе після набраних 20 і 35 балів. У разі набрання 50 балів, ти можеш отримати головний приз.

Успіхів тобі!

Друже, ти знаходишся на останній сторінці книги. Сподіваємося, що матеріал, який ти засвоїв, буде тобі корисним у подальшому житті. Успіхів тобі й твоїй родині! Нехай пожежа оминає твою оселю!

Навчально-методичне видання

Черкашин Олександр Віталійович

ОСНОВИ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Посібник

Українська мова

Редактор – Черкашин О. В.
Коректор – Черкашин О. В.
Комп'ютерний набір – Черкашин О. В.
Макетування в ПП ВКП «Петіт» – Коломацька І. Г.

Відповідальний за випуск – Черкашин О. В.

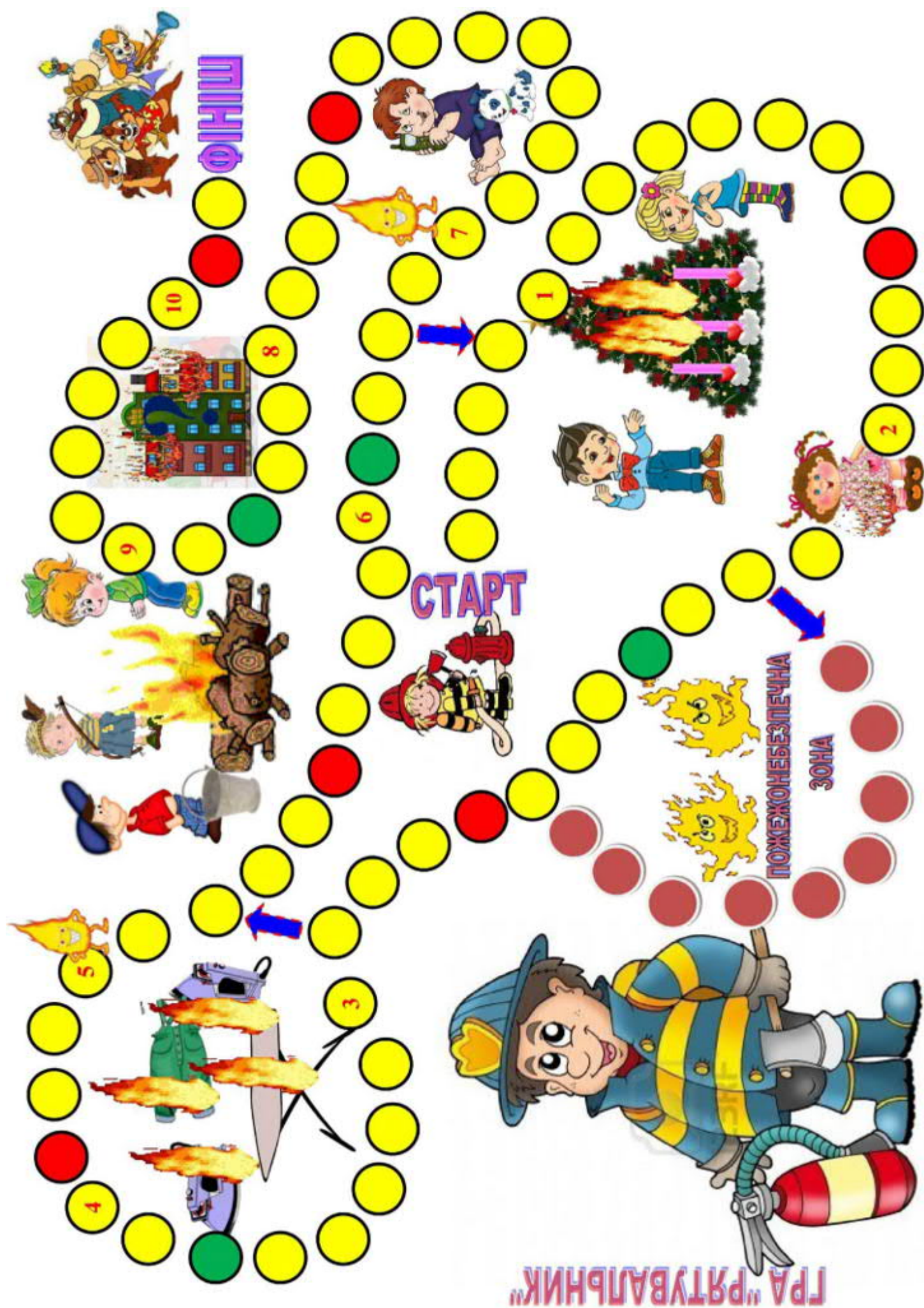
Формат 60x84/8. Умов. др. арк. 5,25. Тираж 500. Замовлення № 293.

ТОВ «Лисичанська друкарня»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЛГ № 12 від 25 жовтня 2001 року

ТОВ «Лисичанська друкарня»
вул. Ленінградська, 42, м. Лисичанськ, Луганська обл., 93100
Тел.: (06451) 7-26-03, e-mail: listipo@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЛГ № 12 від 25 жовтня 2001 року

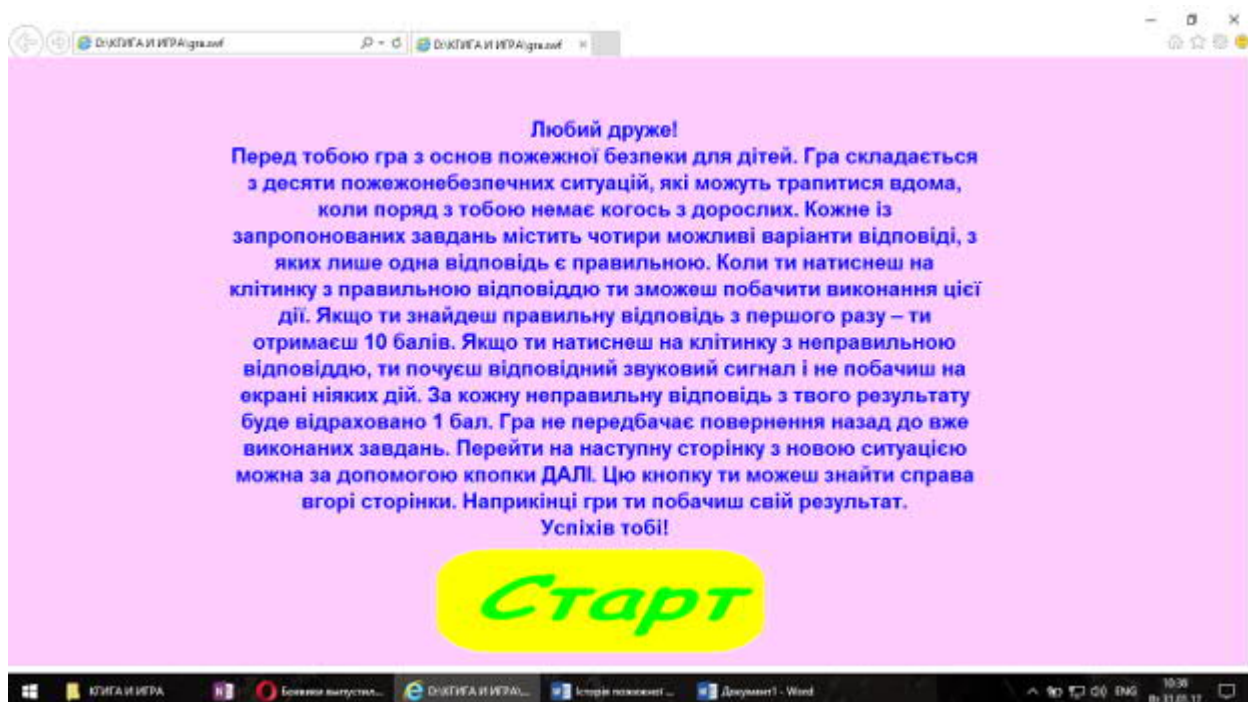
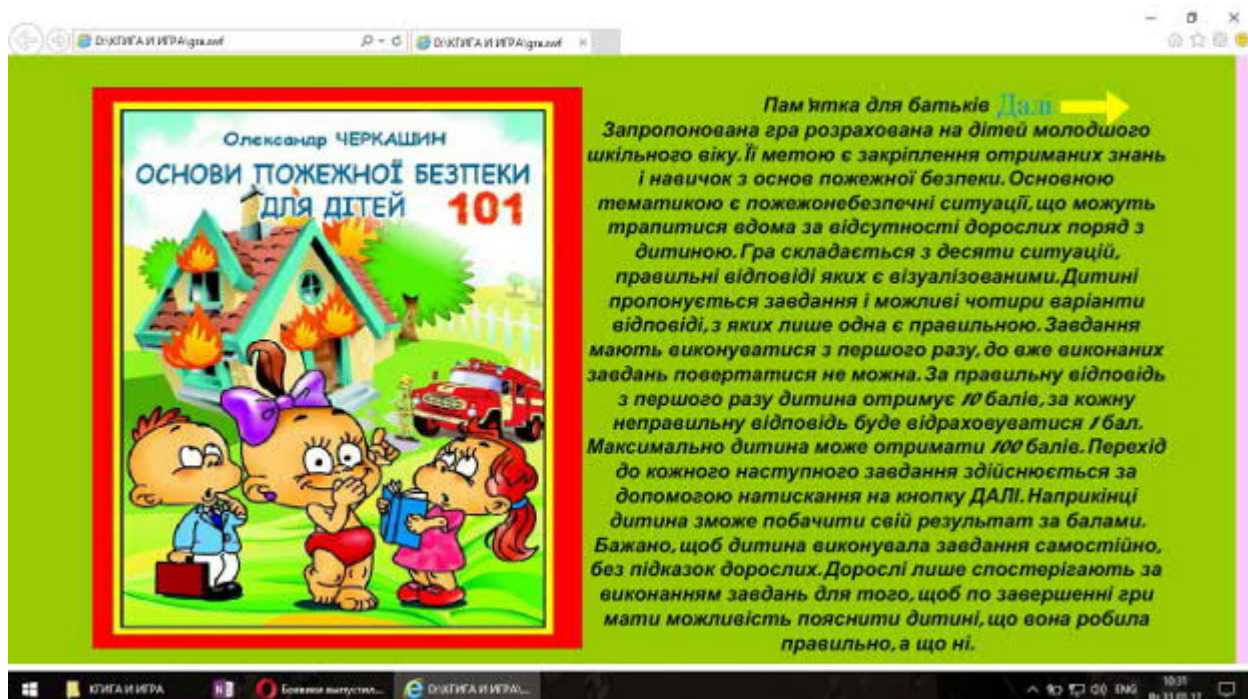

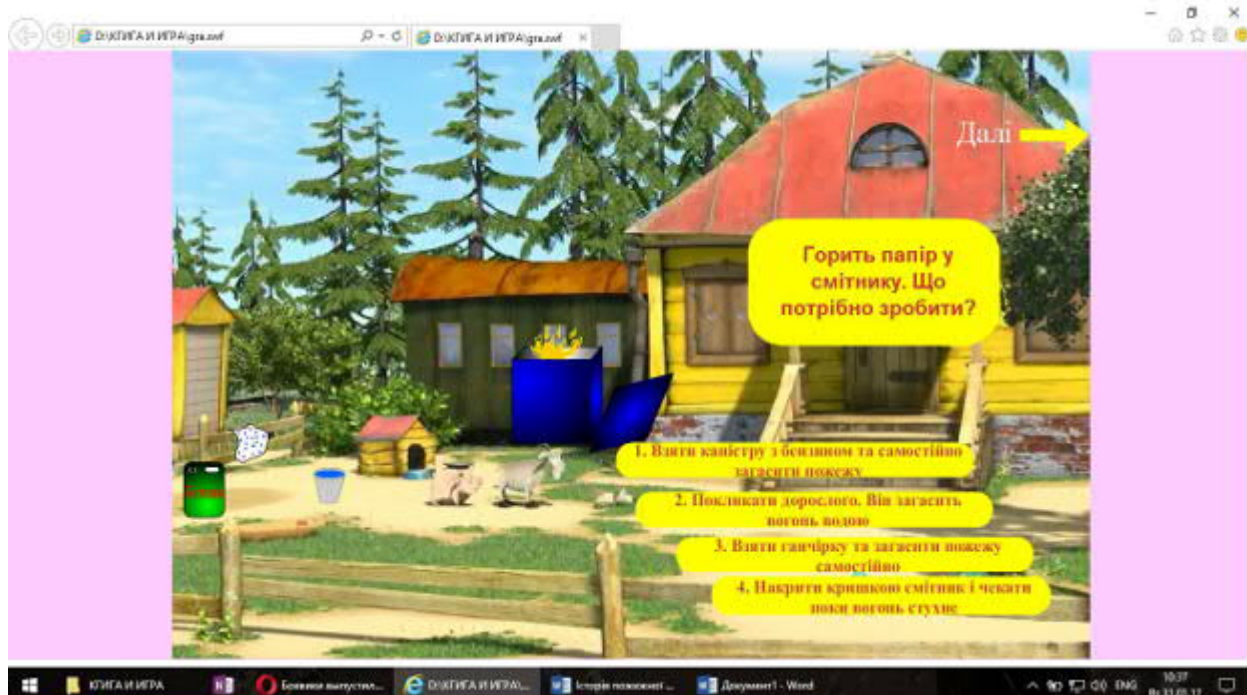

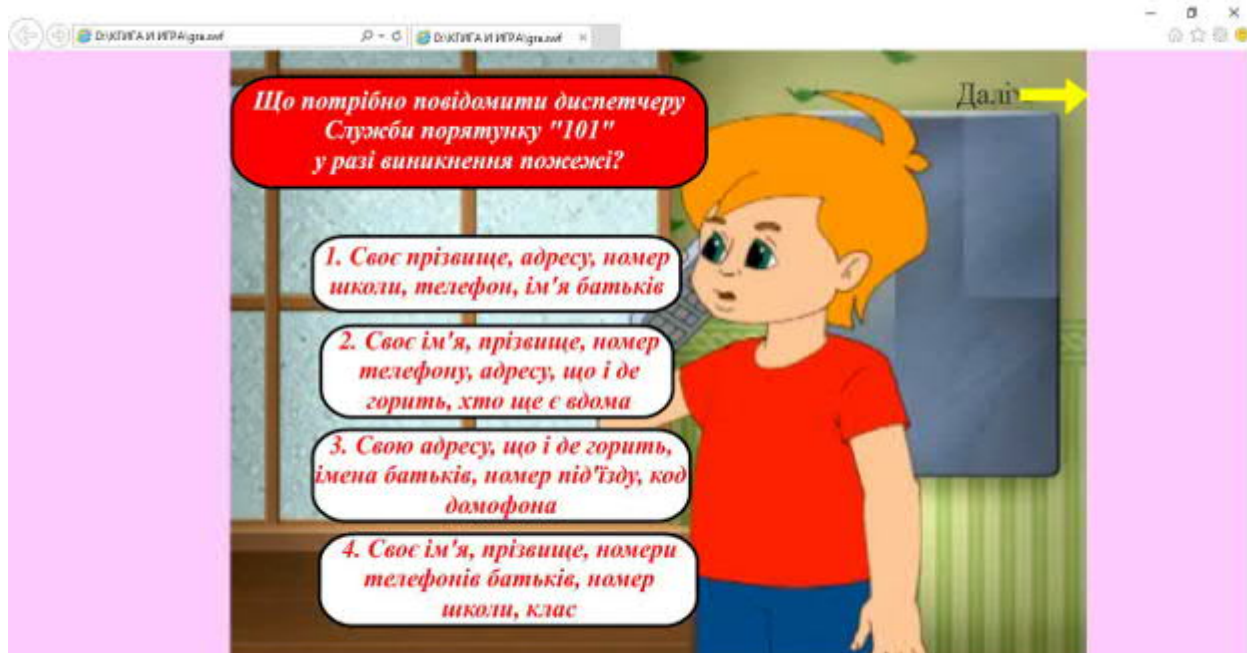
Гра з основ пожежної безпеки для дітей

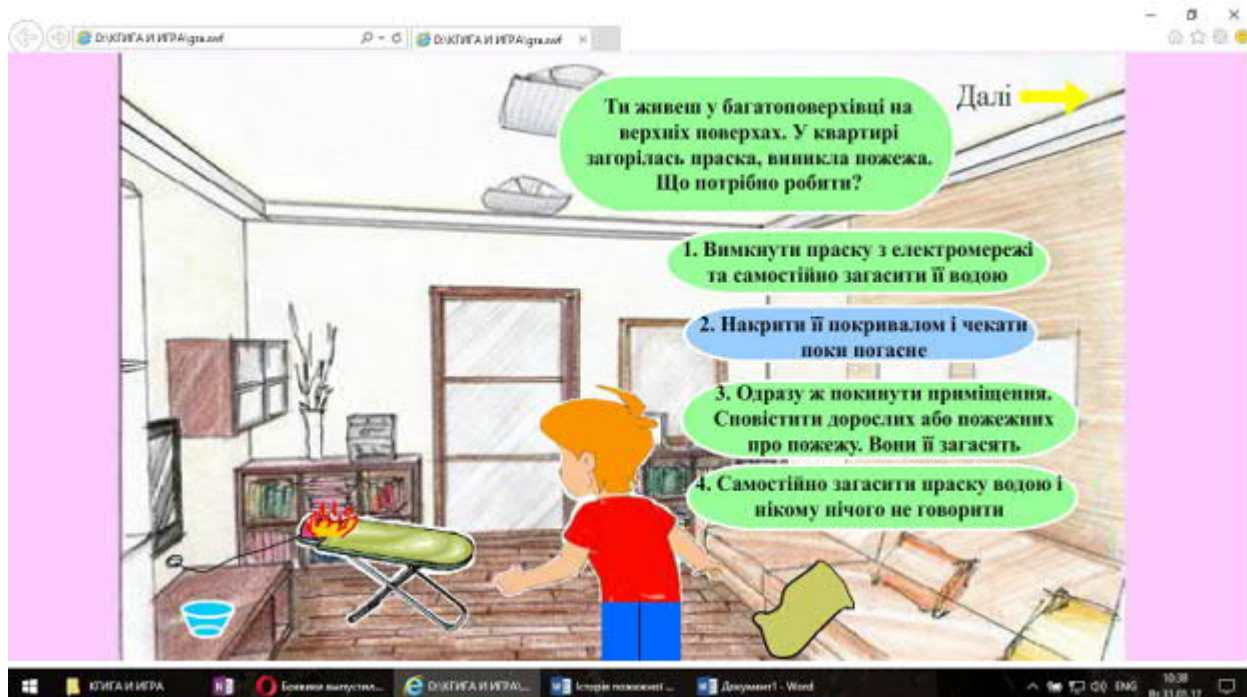
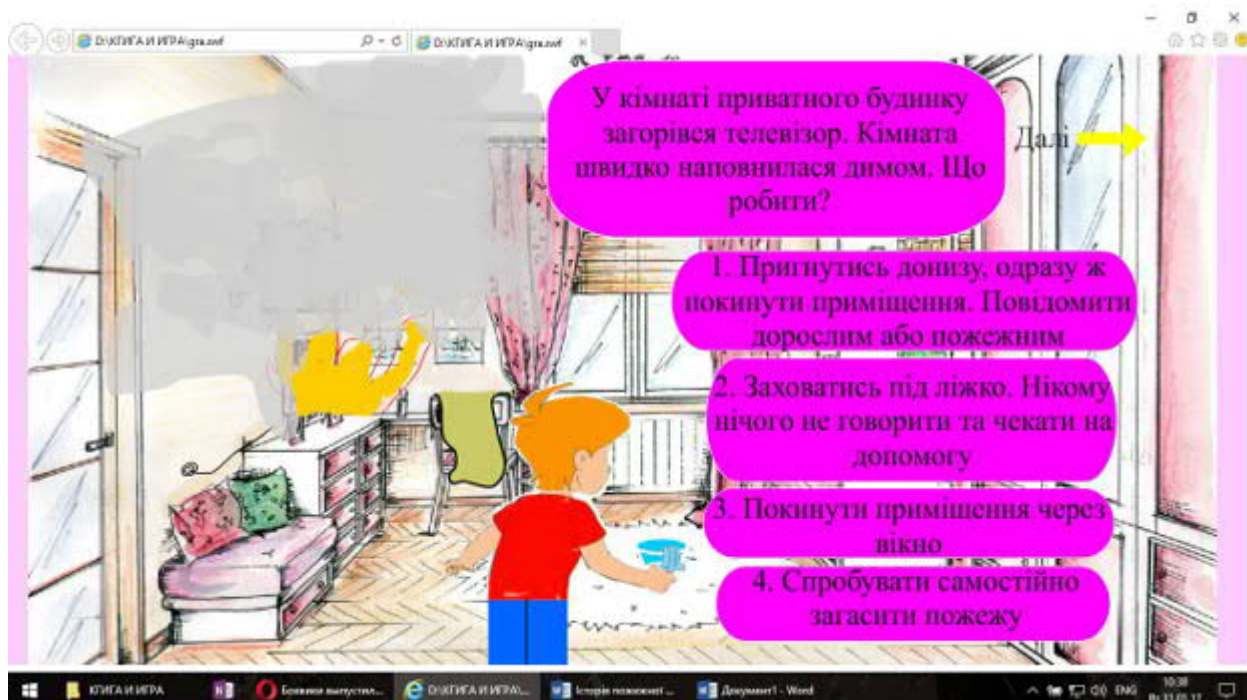

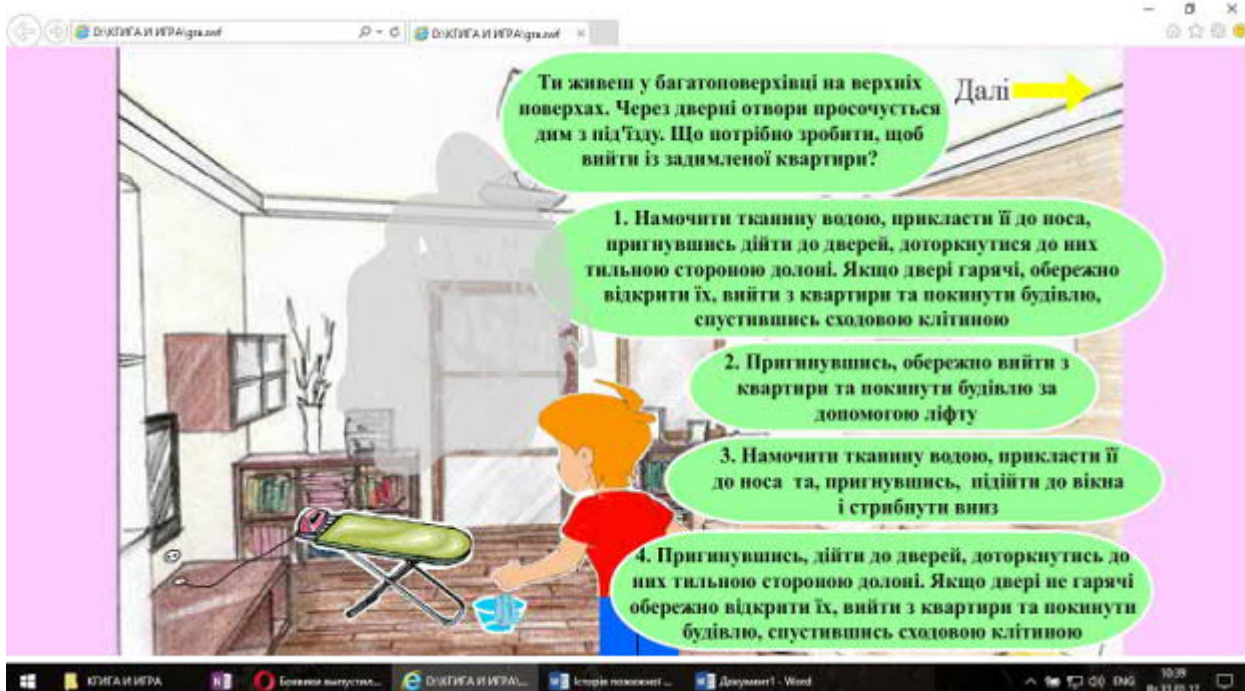

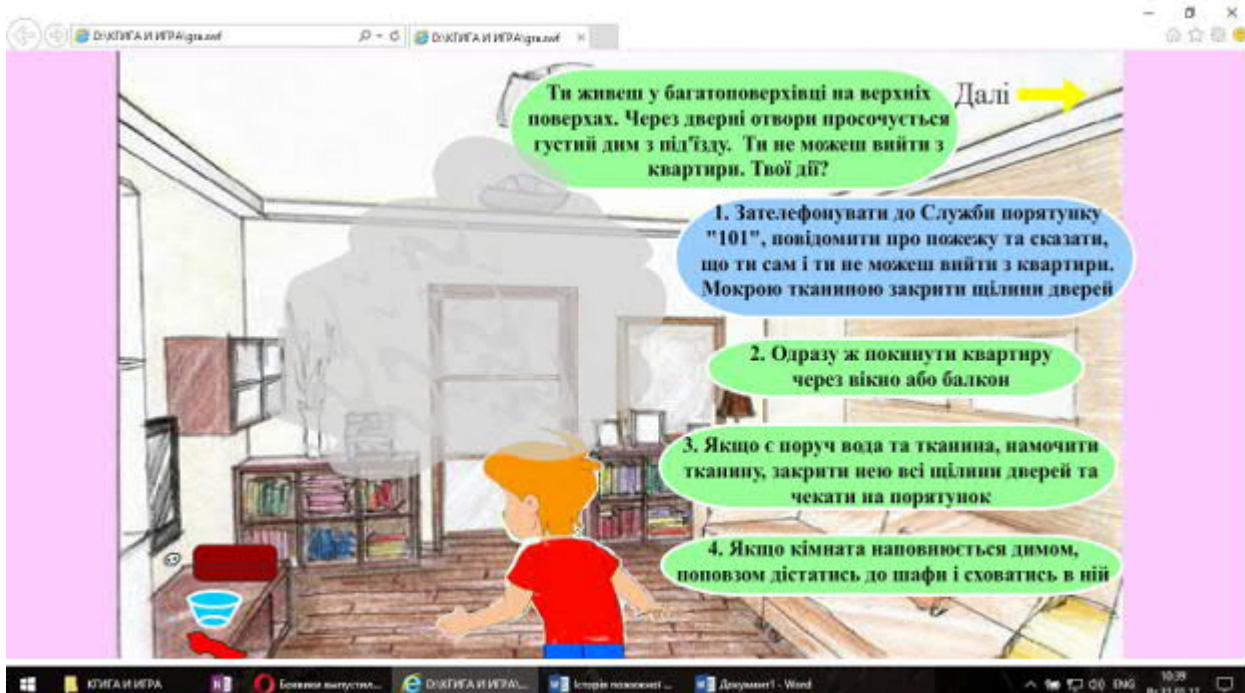

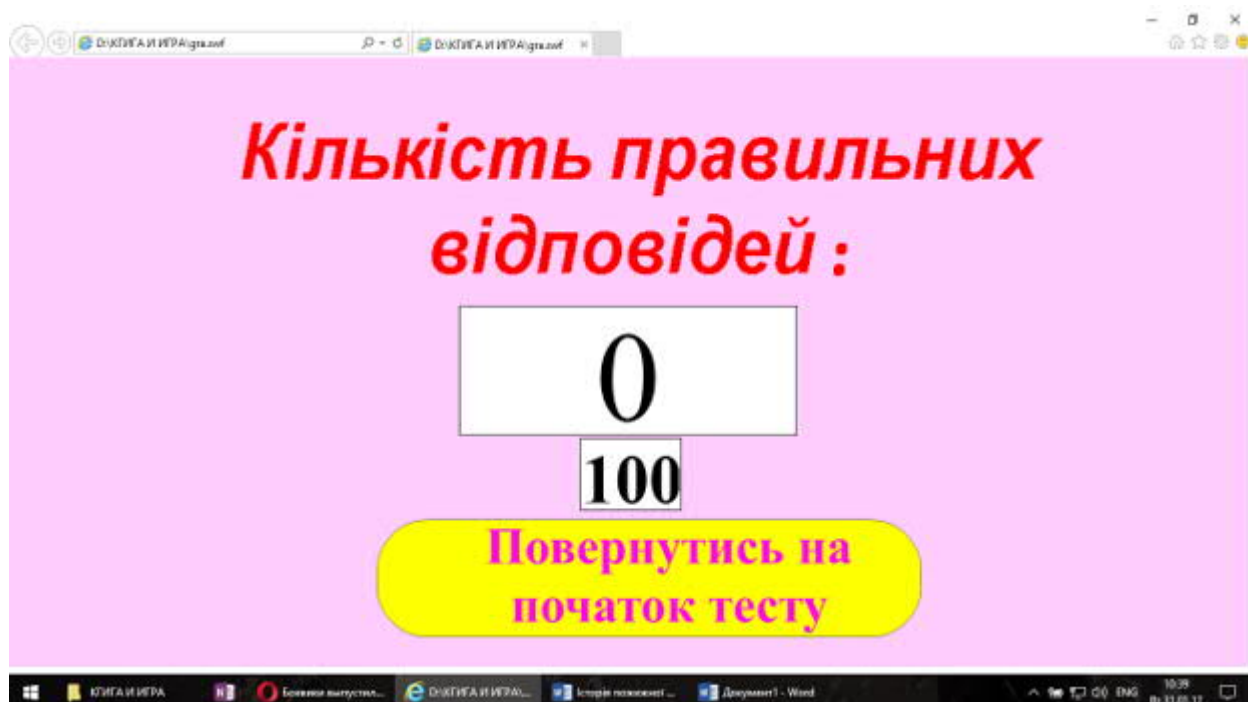
Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується дим з під'їзду. Що потрібно зробити, щоб вийти із задимленої квартири? Далі →

1. Намочити тканину водою, прикласти її до носа, пригнувшись дійти до дверей, доторкнутися до них тильною стороною долоні. Якщо двері гарячі, обережно відкрити їх, вийти з квартири та покинути будівлю, спустившись сходовою клітиною
2. Пригнувшись, обережно вийти з квартири та покинути будівлю за допомогою ліфту
3. Намочити тканину водою, прикласти її до носа та, пригнувшись, підійти до вікна і стрибнути вниз
4. Пригнувшись, дійти до дверей, доторкнутися до них тильною стороною долоні. Якщо двері не гарячі обережно відкрити їх, вийти з квартири та покинути будівлю, спустившись сходовою клітиною

Ти живеш у багатоповерхівці на верхніх поверхах. Через дверні отвори просочується густий дим з під'їзду. Ти не можеш вийти з квартири. Твої дії? Далі →

1. Зателефонувати до Служби порятунку "101", повідомити про пожежу та сказати, що ти сам і ти не можеш вийти з квартири. Мокрою тканиною закрити щільні двері
2. Одразу ж покинути квартиру через вікно або балкон
3. Якщо є поруч вода та тканина, намочити тканину, закрити нею всі щільні двері та чекати на порятунок
4. Якщо кімната наповнюється димом, поповзом дістатись до шафи і сховатись в ній

Додаток 3

Результати оцінок батьків та експертів закладів освіти відносно наявності знань у молодших школярів про пожежну безпеку

	Експериментальна група Кількість дітей (%)			Контрольна група Кількість дітей (%)		
	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низь- кий рівень	Високий рівень	Серед- ній рівень	Низь- кий рівень
Показник	Наявність у молодших школярів знань про пожежну безпеку					
За оцінками батьків (до експерименту)	4,2	6,7	89,1	3,9	7,3	88,8
За оцінками батьків (після експерименту)	30,2	39,9	29,9	4,7	8,5	86,8
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	3,9	7,6	88,5	3,8	7,5	88,7
За оцінками спеціалістів закладів освіти (після експерименту)	30,6	38,9	30,5	3,6	7,3	89,1
Показник	Мотивація до набуття знань про пожежну безпеку					
За оцінками батьків (до експерименту)	8,0	9,7	82,3	8,0	11,1	80,9
За оцінками батьків (після експерименту)	32,7	40,5	26,8	9,2	11,9	78,9
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	8,2	10,7	81,1	8,1	11,0	80,9
За оцінками спеціалістів	33,7	41,5	24,8	8,2	11,9	79,9

закладів освіти (після експерименту)						
Показник	Наявність внутрішнього комфорту при спілкуванні з оточуючими, орієнтація на досягнення успіхів у вивченні пожежної безпеки					
За оцінками батьків (до експерименту)	7,6	9,3	83,1	7,1	8,9	84
За оцінками батьків (після експерименту)	32,6	38,3	29,1	8,0	8,5	83,5
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	7,8	8,5	83,7	7,6	8,7	83,7
За оцінками спеціалістів закладів освіти (після експерименту)	32,8	39,0	28,2	7,7	9,2	83,1
Показник	Розвиненість особистісних характеристик самоактуалізації, що передбачають активної участі у виховних заходах з питань пожежної безпеки, тренінгах, практичних відпрацюваннях пожежонебезпечних ситуацій; прагнення до вирішення проблем пожежонебезпечних ситуацій					
За оцінками батьків (до експерименту)	10,0	12,6	77,4	11,0	13,1	75,9
За оцінками батьків (після експерименту)	36,1	42,9	21,0	11,0	13,8	75,2
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	10,2	15,9	73,9	11,2	13,9	74,9
За оцінками спеціалістів закладів освіти (після експерименту)	36,5	43,7	19,8	11,0	13,1	75,9

експерименту)						
Показник	Сформованість та розуміння ціннісних орієнтацій пожежної безпеки – запобігання виникненню пожежі, порятунок життя, допомога іншим людям					
За оцінками батьків (до експерименту)	7,6	8,0	84,4	7,8	8,0	84,2
За оцінками батьків (після експерименту)	34,9	36,4	28,7	8,0	8,1	83,9
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	7,9	8,4	83,7	7,9	8,3	83,8
За оцінками спеціалістів закладів освіти (після експерименту)	35,1	35,8	29,1	7,8	8,2	84,0
Показник	Наявність сформованих умінь та знань у сфері пожежної безпеки для здійснення обґрунтованого вибору практичних дій під час виникнення пожежної небезпеки					
За оцінками батьків (до експерименту)	7,0	7,9	85,1	7,1	7,6	85,3
За оцінками батьків (після експерименту)	35,2	35,0	29,8	7,0	8,3	84,7
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	7,1	7,8	85,1	7,1	7,8	85,1
За оцінками спеціалістів закладів освіти (після експерименту)	34,2	35,1	30,7	7,2	8,3	84,5
Показник	Рівень умінь планування процесу практичного вибору самозахисту під час виникнення пожежної небезпеки					
За оцінками	3,2	6,0	90,8	3,3	6,3	90,4

батьків (до експерименту)						
За оцінками батьків (після експерименту)	29,7	37,9	32,4	4,1	5,9	90,0
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	3,4	6,2	90,4	3,4	6,0	90,6
За оцінками спеціалістів закладів освіти (після експерименту)	29,9	38,9	31,2	3,6	6,0	90,4
Показник	Система поведінкових стереотипів в умовах виникнення пожежі, що проявляється в усвідомленні вибору правильного алгоритму дій, дотриманні правил безпеки при реалізації самозахисту					
За оцінками батьків (до експерименту)	3,2	6,0	90,8	3,4	6,1	90,5
За оцінками батьків (після експерименту)	30,5	38,1	31,4	3,9	6,3	89,8
За оцінками спеціалістів закладів освіти (до експерименту)	3,6	6,4	90	3,5	6,2	90,3
За оцінками спеціалістів закладів освіти (після експерименту)	30,7	38,5	30,8	3,2	6,3	90,5